

Uit elkaars buurt

Uit elkaars buurt

De invloed van etnische concentratie
op integratie en beeldvorming

Mérove Gijsberts
Jaco Dagevos

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, juni 2005

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2005

SCP-publicatie 2005/13

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Opmaak figuren: Mantext, Moerkapelle

Omslagontwerp: Bureau Stijlzug, Utrecht

Omslagillustraties: © Hollandse Hoogte

Verspreiding in België: Maklu-Distributie

Somersstraat 13-15, B-2018 Antwerpen

ISBN 90-377-0225-2

NUR 740

Dit rapport is gedrukt op chloorvrij papier

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

Inhoud

Voorwoord	7	
1	<i>De invloed van etnische concentratie</i>	9
1.1	Waarom deze studie?	9
1.2	Bronnen en methodiek	11
1.3	De ruimtelijke verdeling van allochtonen	13
1.4	Hoofdstukindeling	17
	Noten	18
2	<i>De etnische signatuur van vrijetijdscontacten van minderheden</i>	20
2.1	Informeel contacten als dimensie van integratie	20
2.2	Enkele theoretische noties	20
2.3	De etnische signatuur van vrijetijdscontacten van minderheden	22
2.4	Ontwikkelingen in sociale contacten door de tijd	27
2.5	Welke factoren bepalen de etnische signatuur van contacten?	31
2.6	Conclusies	33
	Noten	35
3	<i>Contacten van autochtonen met allochtonen</i>	36
3.1	Autochtonen als beletsel voor interetnisch contact?	36
3.2	Theoretische overwegingen	36
3.3	Autochtone contacten met allochtonen	37
3.4	Conclusie en discussie	42
	Noten	44
4	<i>Beheersing van het Nederlands in buurten en op scholen</i>	45
4.1	Het belang van taal	45
4.2	Theoretische veronderstellingen	42
4.3	Beheersing van de Nederlandse taal onder klassieke en nieuwe groepen	47
4.4	Doet de buurt er toe?	49
4.5	Taalprestaties van allochtone leerlingen in het basisonderwijs	52
4.6	Doet de school er toe?	54
4.7	Conclusie en discussie	60
	Bijlage bij hoofdstuk 4	62
	Noten	64
5	<i>Beeldvorming tussen autochtonen en allochtonen</i>	66
5.1	Determinanten van wederzijdse beeldvorming	66
5.2	Theoretische veronderstellingen	67

5.3	Hoe denken autochtonen en allochtonen over elkaar?	69
5.4	Verschillen in wederzijdse beeldvorming verklaard	71
5.4.1	Autochtonen over allochtonen	75
5.4.2	Allochtonen over autochtonen	78
5.5	Conclusie en discussie	82
	Noten	85
6	Slotbeschouwing	87
6.1	Samenvatting van de belangrijkste bevindingen	87
6.2	Aangrijpingspunten voor beleid	91
	Bijlage A Gebruikte databestanden	100
	Summary	105
	Literatuur	111
	Publicaties van het SCP	117

Voorwoord

Recentelijk is de discussie over de voor- en nadelen van de ruimtelijke concentratie van etnische minderheden weer opgeleefd. Niet alleen worden etnisch gesegregeerde wijken door velen gezien als een indicatie voor falende integratie, maar ook zouden deze wijken een belangrijke hindernis vormen voor het tot stand komen van meer en betere contacten tussen de verschillende bevolkingsgroepen. In deze publicatie wil het Sociaal en Cultureel Planbureau een bijdrage leveren aan de kennisvorming en discussie over de betekenis van etnische concentratie voor de integratie van etnische minderheden.

In het bijzonder besteden we aandacht aan de contacten die minderheden met autochtonen hebben, en omgekeerd in welke mate autochtonen met allochtonen omgaan. Ook de beheersing van de Nederlandse taal – als noodzakelijke vereiste om met elkaar in contact te kunnen treden – krijgt in het rapport aandacht. Tevens staan we stil bij de discussie over zwarte scholen door te kijken of etnische concentraties op scholen al dan niet nadelig zijn voor de taalprestaties van leerlingen in het basisonderwijs.

Voor een succesvolle integratie is het ook van belang te weten hoe autochtonen en allochtonen over elkaar en over de aanwezigheid van minderheden in het algemeen denken. Wordt het beeld dat autochtonen van de (aanwezigheid van) allochtonen hebben beïnvloed door de buurt waarin zij wonen? Omgekeerd is ook het beeld dat allochtonen van autochtonen hebben – maar ook van het maatschappelijke klimaat ten aanzien van etnische minderheden in het algemeen – onderwerp van aandacht.

Dankzij het beschikbaar komen van nieuwe gegevens over de vijf grootste vluchtelingengroepen in Nederland kan de invloed van etnische concentratie op de al langer in Nederland verblijvende minderheidsgroepen worden vergeleken met deze zogenoemde ‘nieuwe’ groepen. Dit maakt het bijvoorbeeld mogelijk de vraag te beantwoorden of het gunstig is voor de integratie als de leden van een etnische groep meer gespreid over het land te wonen.

De titel *Uit elkaars buurt* geeft al aan dat de verschillende bevolkingsgroepen in veel gevallen niet bij elkaar in de buurt wonen. Mede als gevolg daarvan blijven zij ook sociaal gezien grotendeels uit elkaars buurt. Deze studie waarin ook het overheidsbeleid aan de orde komt, laat zien dat het belang van interetnisch contact groot is.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur SCP

1 De invloed van etnische concentratie

1.1 Waarom deze studie?

In de afgelopen jaren zijn de aard en toonzetting van de discussie over de integratie van minderheden danig veranderd. Niet alleen is de toon scherper geworden, ook is in de discussie het accent steeds meer op de sociaal-culturele kant van integratie komen te liggen. Onderwerpen als religie, de belemmerende invloed van de cultuur van migrantengroepen voor de integratie en de gerichtheid op de eigen groep zijn het debat van de afgelopen jaren gaan beheersen. De sociale en culturele verscheidenheid en de – in de ogen van velen – bestaande afstand tussen minderheden en de autochtone hoofdstroom zouden model staan voor de falende integratie van minderheden. In deze discussie heeft het vraagstuk van ruimtelijke segregatie een opvallende comeback gemaakt.

In de nota *Rotterdam zet door* stelt het gemeentebestuur van deze stad onomwonden dat etnisch gesegregeerde wijken de belangrijkste hindernis vormen voor integratie van minderheden. In deze wijken zouden, naast problemen van verloedering en werkloosheid, de menging tussen verschillende bevolkingsgroepen niet van de grond komen en de Rotterdamse ‘samenleving’ ernstig onder druk zetten (Gemeente Rotterdam 2003). Ook in de integratienota's van diverse politieke partijen klinken de bezwaren tegen etnische concentratie door. De concentratie van minderheden in bepaalde wijken van de grote steden wordt steeds vaker als bewijs én als oorzaak van falende integratie gezien.

Toch zijn er ook andere geluiden te horen. Mede als gevolg van de huidige transport- en communicatiemiddelen zou het er wat betreft werk, normatieve opvattingen en contacten weinig meer toe doen wáár men woont (zie bv. Van Kempen 1999; Bolt 2004; Ostendorf en Musterd 2005; en van vroeger datum: Van Doorn 1955). Voor de sociaal-economische positie van minderheden zou dit wel eens kunnen kloppen: de betekenis van de buurt is hier – zo blijkt uit onderzoek – betrekkelijk gering (zie voor een overzicht Veldboer en Duyvendak 2004). Maar voor uiteenlopende dimensies van sociaal-culturele integratie is deze conclusie niet zo maar te trekken. In de eerste plaats is er betrekkelijk weinig onderzoek verricht naar de gevolgen van etnische concentratie voor sociaal-culturele integratie. Maar, voorzover uitgevoerd, zijn buurteffecten in dergelijk onderzoek zeker geen uitzondering (bv. Tesser et al. 1995; Van der Laan Bouma-Doff 2005).

In deze publicatie willen we een bijdrage leveren aan de kennisvorming en discussie over de betekenis van etnische concentratie voor elementen van sociaal-culturele integratie. Bij sociaal-culturele integratie gaat het om de vraag in hoeverre minderheden onderdeel zijn van de ontvangende samenleving, of in hoeverre ze zich daar juist van (blijven) onderscheiden. Anders gezegd: het gaat om de sociale en culturele

afstand van minderheden ten opzichte van de autochtone bevolking (Dagevos 2001). Aan de integratie van minderheden is ook een structurele dimensie te onderkennen. Dan is de positie die minderheden innemen in het onderwijs, op de arbeidsmarkt en in de inkomensverdeling in het geding.

Deze studie beperkt zich tot een aantal aspecten van sociaal-culturele integratie. Zij gaat over de contacten die minderheden in het dagelijks leven onderhouden met autochtonen, maar ook de omgekeerde situatie komt aan de orde: in hoeverre gaan autochtonen eigenlijk om met allochtonen?

Meer dan bij structurele integratie rijst al snel de vraag in hoeverre een bepaalde situatie in dezen problematisch is. Hoe erg is het wanneer minderheden in de vrije tijd overwegend in eigen kring verkeren? Ook onder autochtonen zijn er toch tal van sociale categorieën die nauwelijks met anderen omgaan?

Tegen dit soort overwegingen valt – in de huidige context bijna retorisch – in te brengen: is er een samenleving wenselijk waarin groepen volledig langs elkaar heen leven?

Ook zijn er meer instrumentele redenen waarom in elk geval een zekere mate van contact tussen allochtonen en autochtonen valt te prefereren: ze zijn functioneel voor de integratie. Verscheidene onderzoeken wijzen dit uit. Ook deze studie levert diverse bevindingen op die wijzen op de gunstige betekenis van contacten tussen allochtonen en autochtonen, zo zal verderop blijken.

Een tweede element van sociaal-culturele integratie dat in deze studie aan bod komt, is de beheersing en het gebruik van de Nederlandse taal, alsmede de taalprestaties van leerlingen in het basisonderwijs. En ten slotte is voor de sociaal-culturele integratie van belang hoe bij autochtonen en allochtonen de beeldvorming is: hoe denkt men over elkaar; over de aanwezigheid van minderheden in het algemeen en hoe ervaren allochtonen het maatschappelijk klimaat ten aanzien van minderheden?

Natuurlijk zijn voor sociaal-culturele integratie ook andere zaken van belang, zoals religie en normatieve opvattingen. Deze blijven hier buiten beschouwing. Binnen het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) is thans een studie in voorbereiding waarin deze onderwerpen uitvoerig zullen worden belicht. Daar zal aan de hand van nieuwe onderzoeksgegevens ook dieper dan hier mogelijk is kunnen worden ingegaan op de kwaliteit en intensiteit van interetnische contacten. Dit geldt dan niet alleen voor contacten tussen autochtonen en allochtonen, maar ook voor contacten tussen de verschillende allochtone groepen onderling. Tevens wordt de beeldvorming tussen verschillende minderheidsgroepen onderling in dit nieuwe onderzoek belicht.¹

Over de relatie tussen etnische concentratie en sociaal-culturele integratie is door het SCP eerder gepubliceerd. Een eerste doel van deze studie is deze onderzoeksbevindingen samen te brengen.² Hierbij is tevens gebruik gemaakt van relevante publicaties die recentelijk over dit onderwerp zijn verschenen (Brassé en Krijnen 2005; Van der Laan Bouma-Doff 2005; Uitermark en Duyvendak 2004; Scheffer 2004; RMO 2005).

Bovendien zijn een aantal nieuwe elementen in deze publicatie toegevoegd. Een eerste belangrijke toevoeging is dat de analyses, die aanvankelijk betrekking

hadden op de vier ‘klassieke’ minderheidsgroepen, uitgebreid zijn met vijf grote vluchtelingengroepen. Uit eerste beschrijvende analyses blijkt dat deze zogenoemde nieuwe groepen over het algemeen beter sociaal-cultureel geïntegreerd zijn (m.u.v. de Somaliërs) dan Turken en Marokkanen (Van den Maagdenberg 2004). De vraag is nog onbeantwoord of dit komt doordat ze gemiddeld hoger zijn opgeleid of dat het veeleer een gevolg is van het meer gespreid door het land wonen.

Daarnaast is het onderzoek naar de implicaties van etnische concentratie uitgebreid naar een tweetal nieuwe onderzoeksvragen. Een eerste vraag betreft de contacten die autochtonen met allochtonen hebben. In de publieke discussie blijft de opstelling van autochtonen veelal buiten beeld, terwijl voor wederzijdse contacten juist deze kant van wezenlijk belang is. Ten tweede wordt voor het eerst op deze uitgebreide schaal ingezoomd op de relatie tussen de buurt en de beheersing van het Nederlands onder de volwassen allochtone bevolking (onder zowel de vier klassieke als de grootste vluchtelingengroepen). Dit stelt ons in staat de vraag te beantwoorden of vluchtelingen bijvoorbeeld sneller Nederlands leren spreken omdat ze meer gespreid over het land wonen.

1.2 Bronnen en methodiek

Bronnen

Voor deze studie wordt in hoofdzaak gebruik gemaakt van het onderzoek Sociale positie en voorzieningengebruik van allochtonen (SPVA) van het ISEO en het SCP. Dit is een grootschalig survey dat sinds 1988 wordt gehouden onder de vier grootste minderheidsgroeperingen – Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen – en een autochtone vergelijkingsgroep in dertien grote en middelgrote steden in Nederland.³ Inmiddels zijn vijf edities van het SPVA onderzoek onder de vier grootste groepen beschikbaar (1988, 1991, 1994, 1998 en 2002). De SPVA surveys bevatten een groot aantal thema's, waaronder sociaal-culturele integratie en beeldvorming. In 2003 is voor het eerst een SPVA-onderzoek gehouden onder de vijf grootste vluchtelingengroepen (Afghanen, Irakezen, Iraniërs, (voormalig) Joegoslaven en Somaliërs. Dit nieuwste SPVA onderzoek bevat grotendeels dezelfde thema's als het SPVA onderzoek onder de klassieke groepen.

Voor gegevens over taalprestaties van leerlingen uit de minderheden wordt gebruik gemaakt van de onderzoeken naar schoolprestaties en schoolloopbanen van leerlingen in het primair onderwijs (Prima).⁴ Ook hier is een tijdreeks beschikbaar van vijf afleveringen (1988-2000). In elk van deze edities worden circa 60.000 leerlingen in de groepen 2, 4, 6 en 8 op ruim 600 basisscholen ondervraagd. Een deel van de leerlingen wordt zelfs gedurende de gehele loopbaan door het onderwijs gevolgd. Het databestand bevat een groot aantal variabelen die relevant zijn voor de verklaring van prestatieverschillen tussen leerlingen uit verschillende etnische groepen, waaronder de etnische samenstelling van de school.

Voor gegevens over autochtonen wordt gebruik gemaakt van het onderzoek Beeldvorming over minderheden (BOM 2002). Dit onderzoek is uitgevoerd door het bureau voor marktonderzoek GfK in opdracht van het SCP. In totaal zijn 3000 respondenten ondervraagd. Dit databestand bevat informatie over de beeldvorming van autochtonen ten aanzien van minderheden, maar ook over de contacten die autochtonen met allochtonen onderhouden. De aan de respondenten voorgelegde vragen met betrekking tot deze onderwerpen komen grotendeels overeen met de SPVA-vragen.

Gedetailleerde cijfermatige informatie over de hierboven besproken bestanden is te vinden in de bijlage bij dit rapport.

Methodiek

Om de effecten van de concentratie van etnische minderheden zo goed mogelijk te kunnen vaststellen, worden in deze studie multilevel analyses uitgevoerd. Dit is een statistische techniek die het mogelijk maakt de effecten van individuele en contextuele buurtkenmerken tegelijkertijd te schatten (zie voor deze techniek Snijders en Bosker 1999).⁵ Het is voor het lezen van deze publicatie niet noodzakelijk alle fineses van deze analysetechniek te doorgronden. Wél is van belang te weten dat met behulp van deze techniek kan worden achterhaald of er zelfstandige effecten van de mate van etnische concentratie zijn, of dat verschillen tussen buurten of scholen puur zijn toe te schrijven aan de bevolkingssamenstelling in de buurt, of de leerlingpopulatie van de school (dus of verschillen in individuele kenmerken bepalend zijn).

Het belangrijkste kenmerk dat op het contextniveau wordt onderscheiden, is het aandeel niet-westerse allochtonen in een buurt of school. De binnenstedelijke concentratie van niet-westerse allochtonen is de afgelopen jaren sterk toegenomen. Daarom wordt in dit onderzoek tevens aandacht besteed aan de invloed van een snelle verkleuring van een buurt.

Verschillende analyseniveaus zijn hier mogelijk: de wijk, het postcodegebied of de buurt. Om een aantal redenen wordt het postcodegebied als analyse-eenheid genomen.⁶ De eerste is dat wijk- en buurtgegevens niet te koppelen zijn aan de in dit onderzoek te gebruiken individuele databestanden. Bovendien zijn er in de loop der tijd veranderingen opgetreden in de wijk en buurtindelingen van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), zodat de invloed van een 'verkleuring' van de buurt niet goed zou kunnen worden vastgesteld. Een derde overweging is dat wijken en buurten op een minder uniforme wijze zijn ingedeeld dan postcodegebieden (wijken en buurten worden per gemeente bepaald). Voor een vergelijking tussen gemeenten zijn deze gegevens dan ook minder geschikt.⁷ Er zijn grofweg gesteld ongeveer twee keer zo veel postcodegebieden als wijken in Nederland, terwijl er ook weer twee à drie keer zoveel buurten als postcodegebieden zijn. Het postcodegebied ligt qua schaalgrootte dus tussen wijken en buurten in. Voor het gemak spreken we in het vervolg over 'buurten'.

In de analyses wordt zoveel mogelijk rekening gehouden met de demografische en sociaal-economische samenstelling van buurten en scholen. Dit gebeurt door steeds een onderscheid te maken naar geslacht, leeftijd, migratiegeneratie⁸ en opleidingsniveau. En er wordt rekening gehouden met verschillen in sociaal-economische positie van mensen gezien hun dagelijkse bezigheid en functieniveau. In een aantal gevallen is dit kenmerk niet gedetailleerd in de gegevens aanwezig. Dan wordt ook het huishoudinkomen van respondenten in de beschouwing betrokken.

Een laatste opmerking die hier gemaakt dient te worden, heeft betrekking op het vraagstuk van de causaliteit van de veronderstelde relaties. In deze studie wordt gekeken naar de invloed van een aantal individuele en contextuele kenmerken op aspecten van sociaal-culturele integratie. Maar deze relaties kunnen en zullen ook vaak omgekeerd spelen. Minderheden die in wijken met weinig allochtonen wonen, zullen als gevolg daarvan bijvoorbeeld vaker contact hebben met Nederlanders en de taal beter beheersen, maar een betere sociaal-culturele integratie heeft ook tot gevolg dat deze mensen eerder zullen wegtrekken uit de concentratiewijken. Aangezien het meeste onderzoek over dit onderwerp is gebaseerd op gegevens die op één moment zijn verzameld, kan niet worden vastgesteld hoe het met de causaliteit van de veronderstelde relaties is gesteld. Onderzoek naar dit causaliteitsvraagstuk is als gevolg hiervan (zowel binnen Nederland als in internationaal perspectief) nauwelijks voorhanden. Strikt genomen kan daarom niet gesproken worden over effecten, maar veeleer over samenhangen of op zijn hoogst over wederkerige effecten.

1.3 De ruimtelijke verdeling van allochtonen

In de grote steden

Vanouds wonen allochtonen geconcentreerd in het westen van het land en daarbinnen in de vier grote steden. Tabel 1.1 laat zien dat dit het meest voor Marokkanen en Surinamers opgaat, maar ook Turken en Antillianen zijn sterk oververtegenwoordigd in de grote steden. Voor de vluchtelingengroepen geldt dit een stuk minder. Zij wonen veel vaker dan gemiddeld in het westen van het land, maar juist ook relatief vaak in de middelgrote steden. Toch vindt ook onder deze groepen na hun aanvankelijk gespreide opvang een trek naar de grote stad plaats (CBS 2003). In de grote steden maken niet-westerse allochtonen inmiddels ongeveer eenderde deel van de bevolking uit.

Tabel 1.1

Aandeel etnische groepen in de vier grote steden^a en verdeling etnische groepen over landsdelen,^b 2003
(in procenten)

	aandeel in de g4	verdeling over landsdelen			
		noord	oost	west	zuid
Turken	35	2	21	60	16
Marokkanen	47	2	10	72	17
Surinamers	55	3	11	79	7
Antillianen	34	6	14	66	14
Afghanen	15	9	21	50	20
Irakezen	17	11	25	51	13
Iraniërs	20	9	20	56	14
(voormalig) Joegoslaven	23	10	18	51	22
Somaliërs	20	8	16	53	23
autochtonen	9	12	22	44	23

a Leesvoorbeeld: 35% van de Turken in Nederland woont in één van de vier grote steden.
b Leesvoorbeeld: 2% van de Turken woont in het Noorden van het land.

Bron: CBS, StatLine

In buurten

De oververtegenwoordiging binnen de grote steden wordt op buurtniveau gereproduceerd. Zo zijn er in de grote steden aardig wat buurten waar de meerderheid van de bevolking allochtoon is. In totaal gaat het om ruim 10% van de viercijferige post-codegebieden in deze steden (Van Praag 2003a).⁹

Allochtonen wonen dus veel vaker in buurten met een hoge concentratie minderheden dan autochtonen. Tabel 1.2 laat dit zien op basis van de enquêtegegevens die in dit onderzoek worden gebruikt.¹⁰ Van de autochtone bevolking in Nederland woont circa 1% in een buurt met meer dan de helft niet-westerse allochtonen. Overigens schatten autochtonen het aandeel allochtonen in hun buurt wel overwegend hoger in dan dit feitelijk is (niet weergegeven in de tabel).¹¹

Van de Turken in Nederland woont één op de drie in een buurt met meer dan de helft allochtonen (tabel 1.2). Voor Marokkanen geldt dit nog sterker (38%). Van de Antillianen en Surinamers woont respectievelijk 15% en 20% in een buurt waar de meerderheid niet-westers allochtoon is. Van alle etnische groepen wonen vluchtelingengroepen het minst vaak in dergelijke buurten (tussen de 10 en 15%).¹²

Tabel 1.2

Verdeling etnische groepen over buurten naar aandelen niet-westerse allochtonen per 1 januari 2003 (in procenten)^a

	aandeel allochtonen in een buurt			
	0-10%	10-25%	25-50%	50-100%
Turken	6	30	31	33
Marokkanen	4	20	38	38
Surinamers	12	31	37	20
Antillianen	17	37	31	15
Afghanen	11	38	39	12
Irakezen	12	44	31	12
Iraniërs	15	47	30	9
(voormalig) Joegoslaven	16	46	26	13
Somaliërs	6	38	40	16
autochtonen	70	22	7	1

a Leesvoorbeeld: 33% van de Turken woont in een buurt met meer dan 50% niet-westerse allochtonen.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'02 en '03) gewogen; SCP (BOM'02) gewogen

In deze studie bekijken we ook in hoeverre een snelle verkleuring van een buurt een rol speelt.¹³ Zijn er de afgelopen vijf jaar veel allochtonen in een buurt bij gekomen? Tabel 1.3 maakt duidelijk dat slechts een kleine minderheid (minder dan 10%) van autochtonen en allochtonen in buurten woont waar het percentage niet-westerse allochtonen de afgelopen vijf jaar licht is afgenomen. Daarnaast vallen vooral weer de verschillen tussen autochtonen en de allochtone groepen op. Waar autochtonen het meest in buurten wonen waar het percentage minderheden slechts licht is gestegen, wonen allochtonen veel vaker in buurten waar het percentage niet-westerse allochtonen veel sterker is gestegen. Vooral Marokkanen en Somaliërs hebben te maken met een snelle verkleuring van hun eigen woonbuurt.

Tabel 1.3

Verdeling etnische groepen over buurten naar verandering in aandeel niet-westerse allochtonen tussen 1998 en 2003 (in procenten)^a

	verandering in aandeel allochtonen in een buurt			
	lichte afname	toename 0-2 pp	toename 2-5 pp	toename > 5 pp
Turken	2	16	35	47
Marokkanen	3	13	27	57
Surinamers	5	18	34	43
Antillianen	8	22	28	43
Afghanen	3	18	32	47
Irakezen	3	20	28	49
Iraniërs	4	21	35	41
(voormalig) Joegoslaven	4	23	39	34
Somaliërs	2	10	24	63
autochtonen	9	60	20	10

a Leesvoorbeeld: 47% van de Turken woont in een buurt waar het percentage niet-westerse allochtonen met meer dan 5 procentpunten is toegenomen.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'02 en '03) gewogen; SCP (BOM'02) gewogen

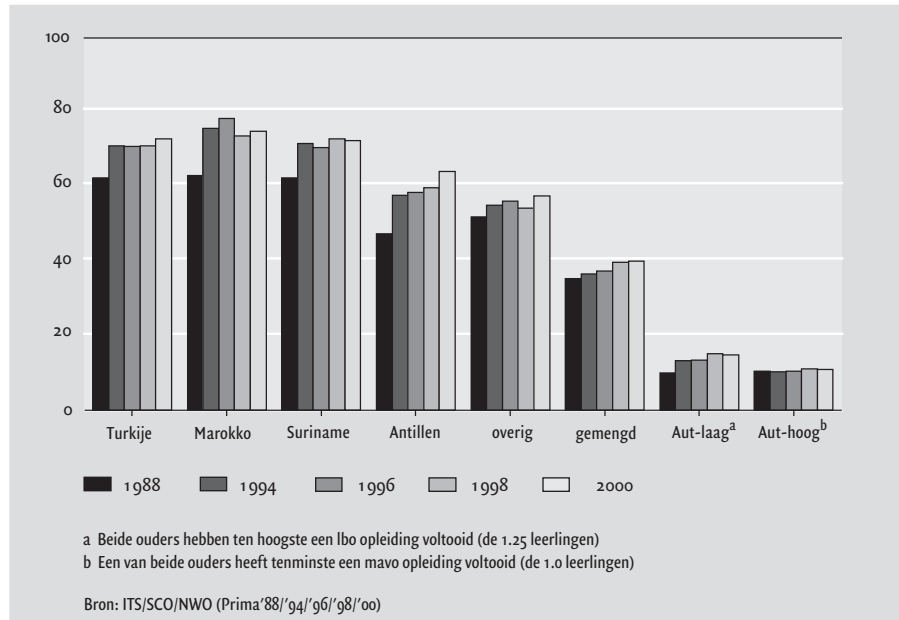
Op scholen

De ruimtelijke concentratie van minderheden in bepaalde buurten van de grote steden heeft tot gevolg dat deze groepen ook erg ongelijk verdeeld zijn over de scholen. Van de 603 schoolvestigingen in de grote steden heeft bijna de helft meer dan 50% allochtonen (Smeets et al. 2003). De concentratie van minderheidsleerlingen op scholen wordt nog eens versterkt door de zogenoemde witte vlucht. Hierdoor wordt de concentratie leerlingen uit de minderheden op scholen hoger dan het aandeel etnische minderheden in de buurt waarin de school zich bevindt.

Als gevolg van deze ontwikkelingen zitten leerlingen uit de minderheden voor een veel groter deel op zwarte scholen dan autochtone leerlingen. Figuur 1.1 laat zien dat deze concentratie ook nog eens is toegenomen over de tijd. Kinderen uit de minderheden komen dus op steeds zwartere scholen te zitten. In 1988 zaten Turkse, Marokkaanse en Surinaamse leerlingen bijvoorbeeld op scholen met gemiddeld 60% minderheidsleerlingen, in 2000 met gemiddeld 70% minderheidsleerlingen. Antilliaanse, overige allochtone leerlingen en leerlingen van gemengde herkomst (met een allochtone én autochtone ouder) zitten in wat mindere mate op zwarte scholen, hoewel ook hier van een toename sprake is. Autochtone leerlingen zitten op scholen waar gemiddeld genomen slechts één op de tien leerlingen allochtoon is en dit geldt overigens net zo goed voor autochtone achterstandsleerlingen als voor de niet-achterstandsleerlingen.

Figuur 1.1

Leerlingen op basisscholen naar etnische groep en % minderheidsleerlingen op school, 1988-2000

1.4 Hoofdstukindeling

In deze studie worden de implicaties van etnische concentratie voor een aantal aspecten van sociaal-culturele integratie en beeldvorming besproken. Alvorens deze implicaties empirisch worden onderzocht, wordt steeds ingegaan op de verbanden die op theoretische gronden kunnen worden verondersteld.

Hoofdstuk 2 gaat in op de sociale contacten die allochtonen met autochtonen onderhouden en de relatie die er is met het wonen in een buurt met veel allochtonen. Vervolgens wordt in hoofdstuk 3 de andere kant belicht: in hoeverre gaan autochtonen met allochtonen om en heeft deze sociale omgang te maken met de buurt waarin men woont?

Hoofdstuk 4 verlegt de aandacht naar de beheersing van de Nederlandse taal onder etnische minderheden. Zowel de beheersing van het Nederlands onder volwassenen als de taalprestaties van leerlingen in het basisonderwijs wordt belicht. In hoeverre heeft de kleur van de buurt respectievelijk de school invloed op de beheersing van het Nederlands?

Hoofdstuk 5 heeft wederzijdse beeldvorming tot onderwerp. De vraag die in dit hoofdstuk centraal staat, is in hoeverre opvattingen tussen autochtonen en allochtonen over elkaar te maken hebben met de buurt waarin men woont.

In hoofdstuk 6 wordt het rapport afgesloten met een samenvatting van de belangrijkste bevindingen en wordt ingegaan op de betekenis van de resultaten voor het beleid.

Noten

- 1 Het betreft hier het LAS onderzoek (*Leefsituatie allochtone stedelingen*), een grootschalig enquêteonderzoek dat in opdracht van het SCP wordt uitgevoerd onder de vier grote minderheidsgroepen.
- 2 Het gaat om een artikel over de relatie tussen concentratie op buurtniveau en sociale contacten in *Sociologie* (Dagevos 2005), een artikel over de relatie tussen etnische concentratie en wederzijdse beeldvorming tussen autochtonen en allochtonen in *Migrantenstudies* (Gijsberts en Dagevos 2004); en een paragraaf in de *Rapportage minderheden 2003* over de effecten van zwarte scholen op taalprestaties (Gijsberts 2003a).
- 3 Uit de bevolkingsregisters van deze dertien steden is een huishoudenssteekproef getrokken. Binnen het huishouden worden alle gezinsleden van 15 jaar en ouder ondervraagd. Een deel van de vragen, waaronder die over beeldvorming (hoofdstuk 5), is uitsluitend voorgelegd aan hoofden van huishoudens. Turken en Marokkanen zijn benaderd door tweetalige enquêteurs die de beschikking hadden over een vertaalde vragenlijst. Surinamers en Antillianen zijn via Nederlandse lijsten ondervraagd, wel zoveel mogelijk met enquêteurs uit de eigen groep. De nieuwe groepen zijn door Nederlandstalige interviewers benaderd met vragenlijsten in het Nederlands, Engels en Frans.
- 4 Een deel van de scholen, de zogenoemde referentiesteekproef, is representatief voor alle basisscholen in Nederland. Daarnaast is een aanvullende steekproef getrokken van scholen met een oververtegenwoordiging van leerlingen uit de minderheden.
- 5 In een multilevel analyse wordt rekening gehouden met de structuur van de gegevens: deze zijn hiërarchisch geordend (individuen in scholen of buurten) en dus niet onafhankelijk van elkaar. Door geen rekening te houden met het kleinere aantal waarnemingen op het buurt- of schoolniveau worden de standaardfouten van dit meetniveau onderschat met als gevolg dat ten onrechte contexteffecten (in dit geval bijvoorbeeld het aandeel allochtonen in een buurt of school) kunnen worden gevonden.
- 6 Er wordt gebruik gemaakt van viercijferige postcodegegevens van het CBS. Het gaat om bijna 4000 postcodegebieden in heel Nederland.
- 7 In de G3 komen postcodegebieden en buurten aardig overeen, er zijn bijvoorbeeld ongeveer evenveel buurten als viercijferige postcodegebieden in Amsterdam (circa 80). In kleinere steden als bijvoorbeeld Alkmaar bestaan veel minder postcodegebieden (circa 15) dan buurten (circa 80).
- 8 In deze studie wordt een onderscheid gemaakt in vijf migratietypes. De eerste generatie is opgesplitst in vroege en latere eerste generatiemigranten. Wie vóór of in 1980 op 18-jarige leeftijd of ouder is gemigreerd wordt tot de eerste categorie gerekend. Eerstegeneratiemigranten die na 1980 naar Nederland zijn gekomen, zijn ingedeeld bij de latere eerstegeneratiemigranten. De gezinsvormende migratie levert een derde categorie op. Het zijn migranten die zich als partner hebben aangesloten bij een hier verblijvende nakomeling. Degenen die bij migratie jonger waren dan 18 jaar en degenen die in Nederland zijn geboren, vormen de nakomelingen. De migratieleeftijd van 18 jaar is gekozen omdat deze wordt aangehouden bij toelating op titel van gezinshereniging. Bij de nakomelingen zijn twee categorieën onderscheiden. Nakomelingen die in Nederland zijn geboren of die vóór hun zesde jaar hier zijn komen wonen, worden aangeduid als nakomelingen van de tweede generatie. Voor nakomelingen die tussen hun zesde en achttiende jaar zijn gemigreerd, wordt de term tussengeneratie aangehouden.
- 9 Om precies te zijn gaat het om 32 van de in totaal 224 viercijferige postcodegebieden (waarbij alleen postcodegebieden met minimaal 200 inwoners zijn meegerekend).

- 10 Omdat de SPVA gegevens eind 2002, begin 2003 zijn verzameld, wordt in dit onderzoek het *percentage niet-westerse allochtonen* per buurt op 1 januari 2003 gerapporteerd; het BOM bestand is in de loop van 2002 verzameld.
- 11 Dit blijkt uit het BOM bestand: de correlatie tussen perceptie en feitelijk aandeel is dan ook relatief laag (0,5).
- 12 Voor allochtonen worden deze aandelen wellicht enigszins overschat vanwege het feit dat de SPVA alleen onder minderheden in stedelijke gebieden is afgenomen.
- 13 Deze verandering is geoperationaliseerd door de verschilscore in het percentage allochtonen tussen 1998 en 2003 te nemen. Een aantal buurten bestond nog niet in 1998, het gaat hier om nieuwe wijken. Voor deze wijken is het percentage allochtonen in 1998 gelijk gesteld aan dat in 2003.

2 De etnische signatuur van vrijetijdscontacten van minderheden

2.1 Informele contacten als dimensie van integratie

Dit hoofdstuk gaat over de vraag in hoeverre minderheden in hun vrije tijd vooral contacten onderhouden met autochtonen, of dat ze overwegend met leden van de eigen groep omgaan.¹ Is het inderdaad zo, zoals vaak gesuggereerd, dat minderheden overwegend contacten onderhouden met leden van de eigen groep en in hoeverre zijn er dan binnen en tussen groepen verschillen? En welke ontwikkelingen hebben zich in de tijd voorgedaan; naderen etnische groepen elkaar of blijven groepen in hoge mate van elkaar gescheiden? Ook willen we meer inzicht krijgen in de factoren die verschillen in etnische signatuur van sociale contacten verklaren. In zowel de beschrijvende als meer verklarende analyses wordt nadrukkelijk gekeken naar de betekenis van de concentratie van minderheden in buurten.

Zowel de vier klassieke minderheidsgroepen als vijf 'nieuwe' vluchtelingengroepen zijn onderwerp van onderzoek. Voor alle allochtone groepen beschrijven en analyseren we de mate waarin leden omgaan met autochtonen. Uitsluitend voor de vier klassieke groepen is het mogelijk om een ontwikkeling in de tijd te laten zien.²

2.2 Enkele theoretische noties

Assimilatietheorieën bieden belangrijke aanknopingspunten voor onderzoek naar sociale contacten tussen minderheden en autochtonen. Deze theorieën, die voortkomen uit de bestudering van integratieprocessen in begin van de vorige eeuw in de VS (Park 1928, zie ook Gordon 1964), benadrukken tijd als cruciale variabele voor de integratie van minderheden. Integratie vergt de opeenvolging van generaties. In het algemeen zijn eerstegeneratiemigranten niet alleen aangewezen op de onderkant van het stratificatiesysteem, maar hebben eveneens weinig sociale en culturele binding met de ontvangende samenleving. De gerichtheid op de eigen cultuur is doorgaans groot, de sociale contacten met de autochtone samenleving gering. Dit verandert geleidelijk met de komst van de tweede generatie die via participatie in het onderwijs onderdeel wordt van de ontvangende samenleving. De vermindering van de sociale en culturele afstand tussen de samenleving en de tweedegeneratieminderheden gaat samen met een verbetering van haar sociaal-economische positie. Tweedegeneratieminderheden zwermen uit over de beroepenstructuur en verlaten de achterstandsbuurten waar hun ouders hun nieuwe leven zijn begonnen. De integratie gaat voorwaarts wanneer nieuwe generaties zich aandienen. In de meest onversneden versies van assimilatietheorieën is volledige absorptie het eindresultaat, waarbij op zijn hoogst nog enkele, meer folkloristische onderdelen van de oorspronkelijke cultuur resteren.

Deze voorstelling van zaken is heftig bekritiseerd. Niet alleen vanwege het beschrijvende karakter en het geringe theoretische gehalte van assimilatietheorieën, maar ook en vooral doordat assimilatie als eindpunt van integratie wordt beschouwd. Het samengaan van de verbetering van de sociaal-economische positie en het afschudden van de oorspronkelijke culturele bagage en sociale contacten is herhaaldelijk aangevochten (bv. Portes en Zhou 1994). Er zijn heel wel andere integratiepatronen denkbaar, bijvoorbeeld bij Aziatische groepen die sociaal-economisch succes combineren met een sterke gerichtheid op de eigen groep. Integratie en assimilatie behoeven derhalve niet synoniem aan elkaar te zijn.

Een ander punt is dat de opeenvolging van generaties niet per definitie een substantiële verbetering van de positie van een groep behoeft te betekenen. Achterstand kan lang voortduren en is niet met de opeenvolging van enkele generaties verdwenen. De positie van de zwarte bevolking in de VS is hiervan het meest sprekende voorbeeld. Bij de verklaring van deze achterstand neemt de betekenis van de buurt (getto's) een belangrijke plaats in (bv. Wilson 1987). De plaats waar men woont, bestendigt de achterstand. Dit komt onder meer doordat men afgesneden raakt van contacten met de hoofdstroom, die van nut zou kunnen zijn bij het vinden van bijvoorbeeld werk en huisvesting. Granovetter (1973) heeft erop gewezen dat contact met vrienden en kennissen – de zogenoemde *weak ties* – grenzen van bevolkingsgroepen kunnen overschreiden en dat juist dergelijke contacten functioneel zijn voor de positieverwerving. Door concentratie in buurten mengen groepen echter niet of nauwelijks en komen *weak ties* tussen verschillende etnische groepen niet tot ontwikkeling; er ontstaat een kaste-achtige samenleving. Concentratie van allochtonen heeft in deze visie, die ook wel te boek staat als de isolatie-these (vgl. Van der Laan Bouma-Doff 2005), voor de integratie vooral nadelige gevolgen.

Deze beknopte beschouwing biedt diverse aangrijpingspunten voor dit hoofdstuk. Volgens de assimilatietheorieën zou de sociale afstand tussen minderheden en autochtonen in elk geval met de opeenvolging van generaties en in de tijd moeten afnemen. Voorts gaan sociaal-culturele en structurele integratie hand in hand. Een hoog opleidingsniveau en gunstige arbeidspositie vallen in deze visie samen met veel contacten met autochtonen. Tegenover de visie van *straight line assimilation* staat een ander beeld: met het verstrijken van de tijd en opeenvolging van generaties hoeft een grotere menging tussen bevolkingsgroepen niet op te treden. De belemmerende invloed van hoge concentraties minderheden in bepaalde wijken speelt hierbij een belangrijke rol. Dit laatste is binnen de politieke en publieke discussie inmiddels een nagenoeg geaccepteerd standpunt. Wij kijken in dit hoofdstuk in hoeverre deze noties gerechtvaardigd zijn. Gezien de langere verblijfsduur van de klassieke groepen bestaat de mogelijkheid om het tijdsperspectief in kaart te brengen, voor de vluchtelingengroepen is dit niet mogelijk.

2.3 De etnische signatuur van vrijetijdscontacten van minderheden

In de SPVA-onderzoeken wordt aan respondenten gevraagd of ze in hun vrije tijd meer contact hebben met leden van de eigen groep, meer met autochtonen of met beiden evenveel. Deze informatie ligt ten grondslag aan dit hoofdstuk. Het gaat hier dus om een subjectieve inschatting van de respondent zelf, hetgeen zo zijn beperkingen kan hebben. Het is denkbaar dat de ene respondent wat betreft de etnische signatuur van de vrienden- en kennissenkring een andere afweging zal maken dan de andere. Dit zou bovendien tussen groepen nog kunnen verschillen. Verder bevat de SPVA geen informatie over de aard en intensiteit van de contacten met autochtonen respectievelijk leden van de eigen groep. Ondanks deze bedenkingen zijn er goede redenen om toch uit te gaan van deze informatie. In de eerste plaats zijn er geen duidelijke aanwijzingen waarom de inschatting van de respondenten geen goede afspiegeling zou zijn van de feitelijke situatie. Bovendien is de informatie over de perceptie van de respondent zelf al belangrijk genoeg. Dat deze gegevens op grootschalige wijze zijn verzameld en in de tijd vergelijkbaar zijn, is een ander argument om er gebruik van te maken.

De vergelijking van 'klassieke' met 'nieuwe' groepen is al op voorhand een interessant perspectief. Over het geheel genomen zijn vluchtelingengroepen nog niet zo lang in Nederland en is hun arbeidsmarktpositie door de bank genomen zeer ongunstig. Hierdoor zou het niet onverwacht zijn wanneer leden van vluchtelingengroepen in geringe mate met autochtonen omgaan. Daar staat tegenover dat het opleidingsniveau betrekkelijk hoog is. Bovendien gaat het hier om naar verhouding kleine groepen die ook meer over het land gespreid woonachtig zijn dan de vier klassieke groepen. De ontmoetingskans met leden van de eigen groep is statistisch gezien minder groot dan onder de vier grote minderheidsgroepen.

Versillen tussen groepen

Van de hier onderzochte minderheidsgroepen gaan Turken in de vrije tijd het minst vaakst om met autochtonen (tabel 2.1). Twee derde van de Turken heeft een overwegend Turkse vrienden- en kennissenkring. Niet meer dan 7% van de Turken gaat vooral om met autochtone vrienden. Deze gegevens wijzen op een forse sociale afstand tussen Turken en autochtonen. Marokkanen gaan in de vrije tijd vaker dan Turken om met autochtonen, maar ook van hen heeft een ruime meerderheid in de vrije tijd vooral contact met eigen groepsleden. Eenderde van de Marokkanen heeft een in etnisch opzicht gemengde vrienden- en kennissenkring. Net als bij de Turken zijn er weinig Marokkanen met een overwegend autochtone vrienden- en kennissenkring.

Bij Surinamers en Antillianen is het beeld, zoals verwacht, duidelijk anders. Het aandeel dat in de vrije tijd vooral omgaat met leden van de eigen groep is fors lager dan bij de Turken en Marokkanen. Surinamers hebben vaak een in etnisch opzicht gemengde vrienden- en kennissenkring. Bij Antillianen valt vooral de heterogeniteit

op. Meer dan eenderde van de Antillianen heeft een overwegend autochtone vrienden- en kennissenkring; dat is van de hier onderscheiden groepen het hoogst. Tegelijkertijd verkeert eenderde van de Antillianen in de vrije tijd vooral binnen de eigen groep en heeft eenderde een gemengde vrienden- en kennissenkring.

Tabel 2.1

Mate van sociale contacten in de vrije tijd met autochtone Nederlanders naar etnische groep, 15 jaar en ouder, 2002, 2003 (in procenten)

	meer met leden van de eigen groep	gemengd	meer met autochtone Nederlanders
Turken	70	24	7
Marokkanen	61	30	9
Surinamers	38	40	22
Antillianen	31	32	37
Afghanen	35	36	28
Irakezen	43	32	26
Iraniërs	25	36	39
(voorm.) Joegoslaven	27	34	39
Somaliërs	50	32	18

Bron: ISEO/SCP (SPVA'02, SPVA'03)

Vluchtelingengroepen hebben – aanzienlijk – vaker een autochtone of gemengde vriendenkring dan Turken en Marokkanen. Dit is gezien de grote verschillen in gemiddelde verblijfsduur een opmerkelijke bevinding. Iraniërs en (voormalig) Joegoslaven gaan naar verhouding vaak overwegend met autochtonen om of hebben een gemengde vriendenkring. Van de hier onderzochte groepen zijn zij het sterkst op autochtone contacten georiënteerd. De etnische signatuur van de vrienden- en kennissenkring van Afghanen lijkt veel op die van Surinamers en Antillianen. Somaliërs gaan overwegend om met leden van de eigen groep. Van de vluchtelingengroepen zijn ze duidelijkst het meest intern gericht, en lijken in dit opzicht nog het meest op Turken en Marokkanen. Irakezen onderhouden betrekkelijk vaak vrijetijdscontacten met leden van de eigen groep, maar een substantieel aandeel verkeert in een gemengde of overwegend autochtone vriendenkring.

Verschillen binnen groepen

Niet alleen tussen, maar ook binnen groepen blijken forse verschillen te bestaan in de etnische signatuur van de vrienden- en kennissenkring (zie tabel 2.2: gepresenteerd is het aandeel dat overwegend omgaat met leden van de eigen groep). Met name het opleidingsniveau, de generatie/migratieachtergrond³ en het aandeel minderheden in de woonbuurt⁴ zijn belangrijke variabelen. We richten ons eerst op de vier grote minderheidsgroepen. Steeds geldt dat hoger opgeleiden vaker met autochtonen

omgaan dan lager opgeleiden. Dit is een uitkomst die past bij assimilatietheorieën: structurele en sociaal-culturele integratie gaan samen op. Vooral bij de Marokkanen varieert de etnische samenstelling van de vrienden- en kennissenkring zeer sterk tussen de opleidingsniveaus. Van de Marokkanen met ten hoogste basisonderwijs heeft 77% overwegend vrienden en kennissen afkomstig uit de eigen groep. Dit geldt voor 35% van de Marokkanen die hbo of universiteit hebben afgerond.

Tabel 2.2

Vrijtijdscontacten overwegend binnen de eigen groep, naar geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, generatie en etnische samenstelling van de buurt, vier grote minderheidsgroepen, 15 jaar en ouder, 2002 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen
totaal	70	61	38	31
man	67	58	35	27
vrouw	73	65	40	35
15-24 jaar	52	48	36	33
25-34 jaar	72	58	41	31
35-44 jaar	74	67	38	31
≤ 45 jaar	83	77	36	29
max. bao	83	77	44	49
lbo/mavo	63	52	38	31
mbo/havo/vwo	59	49	37	32
hbo/wo	50	35	33	19
2e generatie	47	41	31	12
tussengeneratie	69	56	39	31
huwelijksmigranten	80	75	38	27
1e generatie > 1980	81	73	46	46
1e generatie ≥ 1980	83	76	39	23
aandeel niet-westerse minderheden in buurt				
< 10%	52	49	20	23
10-25%	65	55	32	24
25-50%	71	60	40	35
> 50%	77	67	56	47

Bron: ISEO/SCP (SPVA'02)

Wederom blijken grote verschillen tussen de minderheidsgroepen. Op elk van de onderscheiden opleidingsniveaus gaan Turken en Marokkanen minder vaak om met

autochtonen dan Surinamers en Antillianen. Dit blijkt het duidelijkst bij de Turken: degenen met een opleiding op hbo of wo-niveau gaan minder met autochtonen om dan Surinamers en Antillianen met ten hoogste basisonderwijs.

Opeenvolging van generaties is, zoals benadrukt door assimilatietheorieën, van belang voor de toename van contacten tussen etnische minderheden en autochtonen. Tweedegeneratieminderheden gaan vaker om met autochtonen dan leden van de eerste generatie. De verschillen zijn vooral groot bij de Turken en Marokkanen, bij wie met name de huwelijksmigranten en de eerste generatie die op volwassen leeftijd naar Nederland is gekomen, zeer weinig met autochtonen omgaan. Opmerkelijk is dat de verschillen in de etnische signatuur van de vrijetijdscontacten tussen tweedegeneratiemediterranen en Surinamers betrekkelijk gering zijn.

De sociale contacten van Antillianen weerspiegelen hun migratiegeschiedenis. Het zijn met name de Antillianen die al lang in Nederland zijn en de tweede generatie die overwegend in autochtone kring verkeren. Het volgen van een studie was de belangrijkste reden voor de komst van Antillianen die vóór 1980 in Nederland arriveerden. Zij behoorden doorgaans tot de midden- en hogere klassen, waren sterk op Nederland georiënteerd en beheersten de Nederlandse taal. Velen bleven, en raakten snel ingeburgerd, zowel wat contacten betreft als qua sociaal-economische positie. Veel leden van de tweede generatie Antillianen zijn nakomelingen van de succesvolle eerste generatie. Mede als gevolg van de gunstige thuissituatie hebben de meesten van hen een goede positie weten te verwerven en gaan zij overwegend om met autochtonen. In termen van assimilatietheorieën zijn ze in de Nederlandse samenleving geabsorbeerd.

Het gunstige beeld van de Antilliaanse integratie is in de afgelopen tien jaar gekanteld vanwege de komst van Antillianen, van wie velen laag zijn opgeleid, het Nederlands slecht beheersen en een geringe kennis hebben van de Nederlandse samenleving. Naast een slechte arbeidsmarktpositie hebben de Antillianen die in de afgelopen jaren naar Nederland zijn gekomen, zo blijkt uit deze cijfers, weinig contacten met autochtonen.

De bevindingen laten duidelijk zien dat de mate waarin minderheden met autochtonen omgaan, samenhangt met de buurt waarin minderheden wonen. Hoe 'zwarter' de buurt, des te minder de contacten met autochtonen. Vooral bij de Surinamers en de Antillianen zijn de verschillen groot. Doordat in de afgelopen jaren het aantal buurten met hoge aandelen minderheden fors is toegenomen, mag worden aangenomen dat dit de omgang met autochtonen heeft belemmerd.

In belangrijke mate zijn dezelfde samenhangen te zien bij de vluchtelingengroepen (tabel 2.3). Jongeren en hoger opgeleiden hebben meer contact met autochtonen dan ouderen en lager opgeleiden. Wel is het zo dat de verschillen tussen hoger en lager opgeleiden bij de vluchtelingengroepen niet zo extreem zijn als bij de Turken en Marokkanen. De vergelijking tussen generaties is, met uitzondering van de (voormalig) Joegoslaven, nog niet te maken. Daartoe ontbreken voldoende aantallen.

Wat wel blijkt, is dat de tussengeneratie, dat wil zeggen: degenen die tussen hun zesde en achttiende jaar naar Nederland zijn gekomen, vaker met autochtonen omgaat dan de eerste generatie, die op latere leeftijd in Nederland arriveerde. Tevens laten de cijfers zien dat ook bij de vluchtelingengroepen het wonen in een zwarte wijk samenhangt met de etnische signatuur van de sociale contacten: hoe hoger het aandeel niet-westerse allochtonen in een wijk, hoe vaker de kennissen- en vriendenkring vooral uit leden van de eigen groep bestaat. Deze uitkomst past in het patroon van de klassieke groepen, maar is toch enigszins opmerkelijk. Vanwege de betrekkelijk geringe groepsomvang zullen immers in de meeste zwarte wijken niet zo veel leden van de eigen groep wonen. Dat degenen die in zwarte wijken wonen desondanks vaker dan anderen met leden van de eigen groep omgaan, zal dan waarschijnlijk vooral te maken hebben met het ontbreken van autochtone contacten in hun directe omgeving, en minder met de aanwezigheid van landgenoten in de buurt.⁵

Tabel 2.3

Vrijetijdscontacten overwegend binnen de eigen groep, naar geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, generatie en etnische samenstelling van de buurt, vijf vluchtelingengroepen, 15 jaar en ouder, 2003 (in procenten)

	Afghanen	Irakezen	Iraniërs	(voorm.) Joegoslaven	Somaliërs
totaal	35	43	25	27	50
man	34	41	23	27	47
vrouw	38	46	28	27	54
15-24 jaar	24	25	11	16	36
25-34 jaar	38	48	34	31	58
35-44 jaar	33	42	28	25	51
≤ 45 jaar	54	57	27	31	62
max. bao	47	54	30	41	63
lbo/mavo	30	37	24	28	35
mbo/havo/vwo	28	37	26	26	43
hbo/wo	34	40	23	18	42
2e generatie			2	11	
tussengeneratie	21	23	15	22	43
huwelijksmigranten				35	
1e generatie > 1980	42	50	31	31	59
1e generatie ≤ 1980				35	

Tabel 2.3 (vervolg)

Vrijtijdscontacten overwegend binnen de eigen groep, naar geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, generatie en etnische samenstelling van de buurt, vijf vluchtelingengroepen, 15 jaar en ouder, 2003 (in procenten)

	Afghanen	Irakezen	Iraniërs	(voorm.) Joegoslaven	Somaliërs
aandeel niet-westerse minderheden in buurt					
< 10%	20	23	17	23	41
10-25%	32	43	26	23	43
25-50%	39	45	27	33	54
> 50%	45	53	31	37	61

Blanco = onvoldoende respondenten (< 40).

Bron: ISEO/SCP (SPVA'03)

2.4 Ontwikkelingen in sociale contacten door de tijd

Het bovenstaande wees uit dat een hoog opleidingsniveau en het wisselen van generaties samenhangen met het hebben van een autochtone vrienden- en kennissenkring. Het opleidingsniveau van de minderheden is in de afgelopen jaren geleidelijk aan gestegen. Ook neemt het aandeel tweedegeneratieminderheden langzaam, maar gestaag toe. Deze trends leiden, zo mag worden aangenomen, tot meer contacten met autochtonen. Daartegenover staat het toegenomen aantal concentratiewijken, die vrijtijdscontacten met autochtonen juist in de weg lijken te staan.

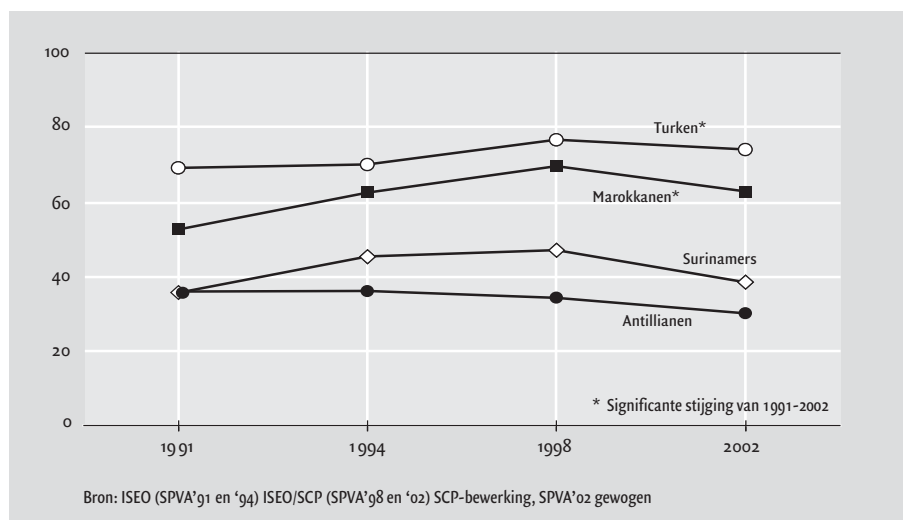
Gezien deze tegenstrijdige effecten is het interessant te bezien hoe de 'menging' van bevolkingsgroepen zich in de tijd heeft ontwikkeld. Is de sociale afstand afgenomen of juist toegenomen? Deze vraag is eveneens relevant in het licht van de maatschappelijke turbulentie van de afgelopen jaren. Na 11 september kwamen meer dan voorheen de tegenstellingen tussen diverse etnische groepen aan het licht. De opkomst van Pim Fortuijn liet zien dat een fors deel van de autochtone bevolking problemen heeft met de aanwezigheid van allochtonen in Nederland. Algemeen is het gevoel dat de afstand tussen bevolkingsgroepen juist in de afgelopen jaren is toegenomen. Dit zou dan zichtbaar moeten zijn in een duidelijke afwijking van de trend in de afgelopen jaren.

Dat er een kloof gaapt tussen autochtonen en allochtonen bleek eveneens uit de reacties op de moord op Theo van Gogh. Welk effect daarvan uitgaat op de mate van contact tussen autochtonen en allochtonen kan met de ons beschikbare gegevens nog niet worden vastgesteld. Daarvoor zijn nieuwe onderzoeksgegevens noodzakelijk.

Figuur 2.1 toont de gegevens. Zij hebben betrekking op Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen (voor de nieuwe groepen is een dergelijke reeks niet op te stellen). Het betreft een vergelijking op basis van verschillende SPVA-onderzoeken, te beginnen bij 1991. De gegevens hebben, in tegenstelling tot hierboven, uitsluitend betrekking op hoofden van huishoudens. In eerdere jaargangen van de SPVA was de gegevensverzameling over de etnische signatuur van de vrienden- en kennissenkring tot deze categorie beperkt.

Figuur 2.1

Hoofden van huishoudens die in de vrije tijd meer contact hebben met leden van de eigen groep dan met autochtone Nederlanders, naar etnische groep, 1991-2002 (in procenten)

Vanuit assimilatietheorieën mag worden verwacht dat de contacten tussen minderheden en autochtonen in de loop van de tijd toenemen. Dit blijkt echter niet te kloppen. Het aandeel Turken en Marokkanen dat in de vrije tijd vooral met leden van de eigen groep omgaat, is namelijk over de jaren heen gezien toegenomen. Bijgevolg neemt het aandeel Turken en Marokkanen met een gemengde of overwegend autochtone vrienden- en kennissenkring af. Wel lijkt tussen 1998 en 2002 de trendmatige stijging af te vlakken. Maar ook dan zijn deze bevindingen in tegenspraak met de idee van een afnemende sociale afstand.

Voor de Surinamers en Antillianen is er in de afgelopen 10 jaar weinig veranderd in de etnische signatuur van de vrienden- en kennissenkring. Het aandeel Surinamers en Antillianen met een vriendenkring die overwegend uit leden van de eigen groep bestaat ligt in 2002 op ongeveer hetzelfde niveau als in 1991.

Opmerkelijk is dat bij de Turkse en Marokkaanse tweede generatie het aandeel dat in de vrije tijd in eigen kring verkeert in de loop der jaren is toegenomen (zie tabel 2.4).

Met name bij de Turkse tweede generatie is sprake van een scherpe stijging. De verschuivingen bij de eerste generatie Turken en Marokkanen zijn, hoewel hier het beeld wat onduidelijk is, geringer dan bij de tweede. Dit betekent dat de sterkere gerichtheid op de eigen groep belangrijk samenhangt met de veranderingen in het contactpatroon van de tweede generatie.

De Surinaamse eerste en tweede generatie heeft in 2002 vaker dan in 1991 een vriendenkring die overwegend uit leden van de eigen groep bestaat. Het verschil bij de eerste generatie is echter gering. Bij de Antilliaanse tweede generatie is het aandeel dat vooral met leden van de eigen groep omgaat gering en slinkend.

Tabel 2.4

Hoofden van huishoudens die meer contact hebben met leden van de eigen groep in de vrije tijd dan met autochtone Nederlanders, naar etnische groep en generatie, 1991-2002 (in procenten)

	1991	1994	1998	2002
Turken				
totaal	69	70	77	74
1e generatie	70	72	79	77
2e generatie	–	40	53	56
Marokkanen				
totaal	53	62	70	63
1e generatie	53	64	71	66
2e generatie	–	31	42	43
Surinamers				
totaal	36	45	47	38
1e generatie	37	50	50	41
2e generatie	21	21	30	29
Antillianen				
totaal	35	36	34	30
1e generatie	37	42	39	35
2e generatie	-	9	8	5

– = Onvoldoende aantal respondenten van de 2e generatie (minder dan 40).

Bron: ISEO (SPVA '91, '94), ISEO/SCP (SPVA '98, '02)

Deze bevindingen geven te denken. Ze weerspreken immers de veronderstelling dat minderheden in toenemende mate opschuiven richting de Nederlandse samenleving. Deze ontwikkeling is niet van de laatste jaren, maar doet zich al de gehele jaren negentig voor. Van een g/11-effect lijkt geen sprake te zijn.

Ontwikkelingen in de sociaal-economische positie van minderheden bieden geen adequate aanknopingspunten voor de gevonden uitkomsten. Het is namelijk niet zo dat de sociaal-economische positie van minderheden in de afgelopen jaren is

verslechterd. Het opleidingsniveau van minderheden is in de afgelopen jaren gestaag toegenomen. Ook was in 2002 de arbeidsmarktpositie betrekkelijk gunstig, in elk geval een stuk beter dan in 1991 toen Turken en Marokkanen vaker een gemengde of autochtone vriendenkring hadden. Het aandeel tweede generatie is toegenomen en het aandeel minderheden dat het Nederlands goed beheerst, is groter dan in het begin van de jaren negentig.

Welke factoren zijn dan van belang? Wat meespeelt, is de blijvend hoge instroom van Turkse en Marokkaanse huwelijksmigranten, die, zo bleek zojuist, weinig contacten met autochtonen onderhouden en vooral in de eigen gemeenschap verkeren. Dit werkt, in dit geval zelfgekozen, sociale segregatie in de hand. In veel gevallen zal trouwen buiten de eigen kring immers de entree betekenen tot autochtone contacten.

Een andere reden moet worden gezocht in de gestaag toegenomen aantallen van minderheden in met name de grote steden. Alleen al hierdoor is de ontmoetingskans met leden van de eigen groep toe- en met autochtonen sterk afgenomen (Van Praag 2003a).

Of dit samengaat met gedrag waarin minderheden autochtonen bewust mijden – en omgekeerd – is niet systematisch onderzocht. Maar al te optimistisch kunnen we daar niet over zijn. Zo ontwikkelen de opvattingen van autochtonen over minderheden zich de laatste jaren ongunstig (Gijsberts 2004). Vanaf 1995 is het aandeel autochtonen dat een positieve houding aanneemt ten aanzien van allochtonen gedaald, het aandeel met een negatieve houding fors gestegen. Ook hebben steeds meer autochtonen bezwaar tegen allochtone burens. Welke ontwikkelingen op dit vlak zich bij allochtone groepen hebben voorgedaan, is niet bekend. Dat tussen 1994 en 2002 met name tweede generatie Turkse en Marokkaanse jongeren zich in toenemende mate identificeren met de eigen groep wijst – zij het indirect – eerder op een verwijdering dan op een toenadering tussen autochtone en allochtone groepen (zie Dagevos en Schellingerhout 2003).

Wat betekent dit nu in het licht van de beoordeling van de ontwikkeling van de sociaal-culturele integratie van groepen? De beantwoording van deze vraag vergt uitsluitel over: komt de stijging van het aandeel Turken en Marokkanen dat vooral in eigen kring verkeert voort uit het zich – expliciet – afwenden van de Nederlandse samenleving of hangt dit in hoofdzaak samen met de woonsegregatie die ontmoetingskansen met autochtonen beperkt? Op grond van het beschikbare onderzoek is hier niets definitiefs over te zeggen. Er wordt wel gesteld dat de ontstane segregatie van minderheden niet zozeer het gevolg is van de wens om bij elkaar in de buurt te wonen, maar meer te maken heeft met de financiële situatie van veel minderheden. Die dwingt hen een woning te aanvaarden in de goedkopere delen van de voorraad (bv. Uunk 2002). Met name het wegtrekken van autochtone Nederlanders versterkt nog eens de concentratie van allochtonen (Bolt en Van Kempen 2000).

Of hiermee de woonsegregatie volledig valt te verklaren is nog maar de vraag. Turken bijvoorbeeld blijken opvallend vaak Turkse burens te hebben (Dagevos 2002).

Dit duidt erop dat bij de keuze van een woning de voorkeur om in de nabijheid van groepsleden te wonen zeker niet kan worden uitgesloten.

2.5 Welke factoren bepalen de etnische signatuur van contacten?

Doel van de analyse is vast te stellen welke factoren bepalend zijn voor de verschillen in etnische signatuur van vrijetijdscontacten van minderheden. In de analyse zijn ook de vluchtelingengroepen opgenomen. Bijzondere aandacht gaat uit naar de relatie tussen buurten en contacten. Het is immers denkbaar dat deze relatie wordt bepaald door de kenmerken van de bewoners en dat de buurt op zichzelf er weinig toe doet. Wel plaatsen we nog de kanttekening dat de causale richting niet onduidelijk in één richting hoeft te wijzen. Denkbaar is ook dat geringe contacten met autochtonen leiden tot het vinden van huisvesting in concentratiewijken.

In de uitgevoerde analyse zijn de al eerder besproken individuele en buurtkenmerken opgenomen (zie tabel 2.2).⁶ Daarnaast is de variabele *sociaal-economische positie* toegevoegd, die onderscheid maakt naar werkenden met verschillende beroepsniveaus, werkzoekenden en een aantal categorieën niet-participerenden. Tevens is nagegaan of, naast kenmerken van de buurt, ook het *aandeel minderheden in een stad* van invloed is op de aard van de sociale contacten. De gedachte daarbij is dat niet alleen de directe woonomgeving de etnische signatuur van de vrienden- en kennissenkring bepaalt, maar dat een hoog aandeel minderheden in de stad eveneens van invloed kan zijn op de ontmoetingskansen tussen minderheden en autochtonen. De steden waar de SPVA-onderzoeken zijn uitgevoerd, zijn onderscheiden naar het aandeel niet-westerse allochtonen dat hier woonachtig is.

De uitkomsten van de uitgevoerde multilevel-analyse laten de eerder getrokken conclusies onaangetast (tabel 2.5). Sociale contacten met autochtonen variëren tussen groepen, generaties, opleidingsniveaus, buurten en steden. Turken gaan het minst om met autochtonen; Iraniërs en (voormalig) Joegoslaven het vaakst. De analyse benadrukt nogmaals de opmerkelijke positie van vluchtelingengroepen. De tweede generatie is qua contacten het meest in de autochtone samenleving opgenomen; huwelijksmigranten en andere categorieën van de eerste generatie het minst. Hoger opgeleiden gaan vaker om met autochtonen dan lager opgeleiden. Ook uit deze analyse blijkt de stuwende kracht van het opleidingsniveau achter de integratie van minderheden: niet alleen bevordert het opleidingsniveau de structurele integratie, datzelfde geldt voor de mate waarin minderheden met autochtonen omgaan.⁷ Verder laat de analyse zien dat werklozen, werkzoekenden en arbeidsongeschikten vaker omgaan met leden van de eigen groep dan werkenden. Degenen die het huishouden als hoofdactiviteit hebben, hebben het minst contact met autochtonen. Werkenden, en zij in hogere en wetenschappelijke beroepen in het bijzonder, hebben vaak een gemengde of overwegend autochtone vrienden- en kennissenkring.

Tabel 2.5

Determinanten van vrienden- en kennissenkring die overwegend uit leden van de eigen groep bestaat⁸

	model 1	model 2	model 3
etnische groep (Turken = ref.cat.)			
Marokkanen	-0,43	-0,50	-0,53
Surinamers	-1,46	-1,28	-1,25
Antillianen	-1,69	-1,70	-1,64
Afghanen	-1,44	-1,87	-1,80
Irakezen	-1,13	-1,55	-1,46
Iraniers	-1,98	-2,21	-2,10
(voorm.) Joegoslaven	-1,84	-2,04	-1,94
Somaliërs	-0,87	-1,34	-1,25
migratieachtergrond (2e gen. = ref.cat.)			
tussengeneratie		0,63	0,64
huwelijksmigranten		1,01	1,04
eerste generatie > 1980		1,18	1,16
eerste generatie ≤ 1980		0,85	0,83
geslacht (man=ref.cat.)		n.s.	n.s.
leeftijd		n.s.	n.s.
opleidingsniveau (max. bao = ref.cat.)			
lbo/mavo		-0,40	-0,39
mbo/havo/vwo		-0,40	-0,39
hbo/wo		-0,57	-0,54
sociaal-economische positie (niet-werkend = ref.cat.)			
huishouden		0,24	0,24
arbeidsongeschikt		n.s.	n.s.
scholier/student		-0,54	-0,53
anders		n.s.	n.s.
werkzoekend		n.s.	n.s.
werkend op elementair niveau		-0,23	-0,21
werkend op laag niveau		-0,51	-0,49
werkend op middelbaar niveau		-0,48	-0,45
werkend op hoger en wetens. niveau		-0,76	-0,71
% niet-westerse allochtonen in buurt (<10% = ref.cat.)			
10-25% n.w.a. in buurt			0,31
25-50% n.w.a. in buurt			0,51
> 50% n.w.a. in buurt			0,84
% niet-westerse allochtonen in stad (<20% = ref.cat.)			
20-30% n.w.a. in stad			n.s.
> 30% n.w.a. in stad			0,24
constante	0,21	0,80	n.s.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'02, '03) N = 11602

Ook indien rekening is gehouden met de in het model opgenomen individuele kenmerken is er sprake van een zelfstandig buurt- en stadseffect: in buurten waar veel andere minderheden wonen, is de omgang met leden van de eigen groep het grootst. Dit geldt in het bijzonder wanneer minderheden in steden wonen waar veel andere minderheden woonachtig zijn, i.c. Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. Ontmoetingskansen spelen kennelijk een grote rol. Een uitspraak van een Marokkaanse bewoner van de Rotterdamse Afrikaanderwijk illustreert dit: 'Ik wil wel integreren, maar hier valt niks te integreren: nul % Nederlanders.' (*de Volkskrant*, 15/4/2004).

Een andere opmerkelijke uitkomst is dat ook na controle van individuele, sociaal-economische en buurtkenmerken de verschillen tussen groepen blijven bestaan. Klaarblijkelijk spelen er nog andere, niet in het model opgenomen factoren een rol. Welke dit zijn, blijft enigszins gissen, maar het ligt in de rede dat groepen verschillen in opvattingen over de wenselijkheid om met autochtonen om te gaan. Nader onderzoek moet uitwijzen in hoeverre dit ook daadwerkelijk het geval is.

Mogelijk zijn ook verschillen in statistische ontmoetingskansen van belang. Er is weliswaar gecontroleerd voor de etnische samenstelling van de buurt en stad waarin men woont, maar het is de vraag of daarmee volledig recht is gedaan aan de verschillen in omvang van groepen en de spreiding over het land. Zoals gezegd zijn de hier onderzochte vluchtelingengroepen betrekkelijk klein en wonen de leden meer dan de minderheden uit de klassieke groepen meer gespreid over het land.

2.6 Conclusies

In dit hoofdstuk dienden klassieke assimilatietheorieën als leidraad. Zij gaan ervan uit dat het met de integratie van immigranten uiteindelijk allemaal wel goed komt. Met het verstrijken van de tijd nemen de banden met de eigen groep en het herkomstland in betekenis af; latere generaties gaan steeds meer op in de ontvangende samenleving en verspreiden zich over de diverse sporten van de maatschappelijke ladder.

Wat betekenen de resultaten voor deze theorieën? In het voordeel van de klassieke assimilatietheorieën pleiten de uitkomsten die erop wijzen dat de tweede generatie beduidend vaker dan de eerste in een gemengde of overwegend autochtone vriendenkring verkeert. Of met een groeiend aantal minderheden uit de tweede generatie de ontwikkeling in de richting van een oriëntatie op autochtone contacten doorzet, is echter maar helemaal de vraag. De bevindingen over de tijd wijzen hier in elk geval niet op. Er is eerder sprake van een afname van vrijetijdscontacten met autochtonen. Opmerkelijk is dat dit voornamelijk op het conto komt van de tweede generatie: het aandeel tweede generatie Turken en Marokkanen dat overwegend met leden van de eigen groep omgaat, is in de afgelopen jaren namelijk toegenomen.

Ook om andere redenen stemt de notie van assimilatie maar matig overeen met het integratietraject van met name Turken en Marokkanen. In de tijd bezien is de wijze van structurele en sociale integratie steeds verder uiteen gaan lopen. Hoewel de structurele positie van de Turkse en Marokkaanse groep als geheel gevoelig is voor de omvang van de immigratie en de economische conjunctuur, is het onmiskenbaar dat in de afgelopen jaren de onderwijs- en arbeidsmarktpositie is verbeterd. Die verbetering gaat echter niet samen met een grotere menging tussen deze bevolkingsgroepen en de autochtone bevolking. Hoewel voor sociale contacten met autochtonen sociaal-economische variabelen belangrijke factoren blijven, verliest bij Turken en Marokkanen het beeld van assimilatietheorieën waarin structurele en sociaal-culturele integratie hand in hand gaan, aan betekenis. Steeds beter past de notie van *gesegmenteerde integratie*:⁹ in het sociaal-economisch domein is er sprake van positieverbetering, maar in het sociaal-culturele domein oriënteert men zich steeds sterker op de leden van de eigen groep.

Het integratietraject van Surinamers en Antillianen zal eerder assimilatie als uitkomst hebben. Met name de sociaal-economische positie van Surinamers is in de achterliggende jaren vrij spectaculair verbeterd. En hoewel bij deze groep in de tijd bezien de sociale contacten met autochtonen niet zijn toegenomen, verkeren zij beduidend vaker dan Turken en Marokkanen in een gemengde of overwegend autochtone vriendenkring. Bij Antillianen springt vooral de interne heterogeniteit in het oog, zowel met betrekking tot de sociale contacten als de structurele positie.

Vanwege het korte verblijf van vluchtelingengroepen is er over de richting van hun integratie nog weinig staat op te maken. Interessant is dat zij op de dimensies van structurele en sociaal-culturele integratie op dit moment een duidelijk andere positie innemen dan de klassieke groepen: door de bank genomen – vluchtelingengroepen verschillen onderling nogal – combineren zij een zeer ongunstige sociaal-economische positie met een betrekkelijk sterke gerichtheid op de autochtone samenleving. In welke richting de integratie op beide dimensies zich zal ontwikkelen, is natuurlijk niet met zekerheid te zeggen. Veel zal afhangen van de mate waarin de eerste en tweede generatie erin zal slagen om in het onderwijs en op de arbeidsmarkt een voet aan de grond te krijgen.

Alles bijeengenomen is er weinig aanleiding voor optimisme over een grotere menging van allochtonen en autochtonen, in het bijzonder als het om Turken en Marokkanen gaat. Als gevolg van het stijgende aantal concentratiebuurten, het gure maatschappelijke klimaat, de nog steeds hoge aantallen (huwelijks)migranten en de kwetsbare sociaal-economische positie is het alleszins denkbaar dat minderheden zich in de komende jaren sterker op leden van de eigen groep zullen richten. Dit is geen aantrekkelijk perspectief. Voor het beleid staan diverse mogelijkheden open om de sociale contacten tussen minderheden en autochtonen te bevorderen. Deze worden uitvoerig besproken in het slothoofdstuk van deze publicatie.

Noten

- 1 Dit hoofdstuk is een bewerking van een paper dat onder de titel 'Gescheiden werelden' is gepresenteerd op de sociaal-wetenschappelijke studiedagen van april 2004. Als artikel is het verschenen in het tijdschrift *Sociologie* (Dagevos 2005).
- 2 Om voor de vier grote groepen ontwikkelingen in de tijd vast te stellen zijn gegevens uit de SPVA van 1991, 1994, 1998 en 2002 gebruikt. In grote lijnen kennen deze SPVA's een vergelijkbare opzet. De steekproeftrekking, de selectie van gemeenten en de vraagstelling zijn niet noemenswaardig veranderd. Wel is het zo dat in de vroege SPVA's uitsluitend bij hoofden van huishoudens informatie is verzameld over de etnische signatuur van contacten. In het vervolg van dit hoofdstuk komen we hierop terug.
- 3 In de gebruikte migrantentypologie is de eerste generatie nader gedifferentieerd. Tot de tussengeneratie behoren diegenen die tussen hun 6de en 18de naar Nederland zijn gekomen. Samen met de tweede generatie vormen zij de nakomelingen. Personen die vanwege het sluiten van een huwelijk met een nakomeling naar Nederland zijn gekomen, worden tot de huwelijksmigranten gerekend. De andere categorieën eerste generatie spreken voor zich, namelijk personen die vóór of in 1980 en die na 1980 naar Nederland zijn gekomen.
- 4 Woonbuurten zijn onderscheiden naar het aandeel niet-westerse allochtonen dat er woonachtig is. De informatie is afkomstig van het CBS dat op postcodeniveau het aandeel niet-westerse allochtonen onderscheidt. Deze gegevens zijn via de postcode aan het SPVA gekoppeld. Postcodes worden derhalve als buurt beschouwd. Het gaat om het aandeel niet-westerse allochtonen per 1-1-2003.
- 5 Deze interpretatie blijft in zekere zin speculatief. In nader onderzoek zou nagegaan moeten worden hoeveel leden van de eigen groep in bepaalde wijken wonen. Vooralsnog ontbreken de gegevens. Er wordt naar gestreefd om in vervolgonderzoek van het SCP hier nader aandacht aan te besteden.
- 6 De beheersing van de Nederlandse taal blijft in deze analyse buiten beschouwing. In de SPVA is deze informatie uitsluitend verzameld bij hoofden van huishoudens. De analyse kan natuurlijk uitgevoerd worden uitsluitend voor hoofden van huishoudens. Nadeel hiervan is dat we dan nogal wat respondenten kwijtraken, en dan met name jongeren, leden van de tweede generatie en vrouwen. Een vergelijkbare analyse op basis van de SPVA uit 1998 naar de determinanten van sociale afstand (schaal van feitelijk contact met autochtonen en opvattingen daarover) bij hoofden van huishoudens laat zien dat de beheersing van de Nederlandse taal inderdaad positief samenhangt met vrijetijdscontacten met autochtonen. Het buurteffect blijft in deze analyse overeind (Dagevos 2002).
- 7 Overigens is het opleidingsniveau eveneens van groot belang voor de mate waarin moderne opvattingen worden aangehangen (b.v. over man-vrouwrollen, individualisering en secularisering). Deze worden als belangrijk element van sociaal-culturele integratie gezien. Zie voor onderzoeksbevindingen, onder meer Odé (2002) en Dagevos en Schellingerhout (2003).
- 8 De effecten van een verandering in het aandeel allochtonen in de buurt op contacten zijn in deze analyses niet significant en daarom niet opgenomen in de tabel.
- 9 Deze term is ontleend aan Portes, die spreekt van gesegmenteerde assimilatie.

3 Contacten van autochtonen met allochtonen

3.1 Autochtonen als beletsel voor interetnisch contact?

De gerichtheid van minderheden op de eigen etnische groep wordt als een belangrijk beletsel gezien voor integratie. Zoals uit het vorige hoofdstuk bleek, gaat het in dit opzicht vooral om de Turken en Marokkanen. De publieke discussie spitst zich dan ook met name toe op de belemmerende rol van deze twee minderheidsgroepen in de menging van bevolkingsgroepen. In die discussie blijft veelal buiten beeld wat de opstelling van autochtone Nederlanders in dezen is. Voor de menging van allochtonen met autochtonen zijn immers beide groepen nodig.

Uit allerlei onderzoek blijkt dat autochtonen allochtonen in veel gevallen liever op afstand houden (zie bv. Hagendoorn en Sniderman 2001). Uit eerder onderzoek blijkt eveneens dat etnische distantie bij autochtonen zeker niet iets van de laatste jaren is (Scheepers 1996). Al zeker twintig jaar staat bijvoorbeeld ongeveer de helft van de autochtone bevolking gereserveerd of zelfs afwijzend tegenover burens van een andere etnische herkomst (SCP 2003). De bevindingen uit een recent door het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) gehouden enquête over toekomstverwachtingen onder de autochtone bevolking geven in dit opzicht weinig hoop voor de toekomst: slechts eenderde deel van de Nederlandse bevolking verwacht in de toekomst meer vriendschappelijke contacten met minderheden te zullen krijgen (Gijsberts 2004). De opstelling van autochtonen ten opzichte van allochtonen kortom is zeker niet onverdeeld positief. Maar, hoe zit het nu met de feitelijke omgang van autochtonen met allochtonen? Gaan autochtone Nederlanders in hun vrije tijd eigenlijk wel met allochtonen om? Op deze vraag wordt in dit hoofdstuk een antwoord gezocht. We bekijken in hoeverre individuele factoren een rol spelen in deze contacten. Daarnaast gaan we in op de betekenis van de woonbuurt.

3.2 Theoretische overwegingen

Een eerste vraag moet luiden: waarom gaat de ene persoon meer om met personen uit andere etnische groepen dan de ander? Eerder onderzoek toonde bij herhaling aan dat negatieve opvattingen ten opzichte van minderheidsgroepen in sterkere mate voorkomen bij de minder geprivilegieerde groepen in de samenleving zoals werklozen, lager opgeleiden en lagere inkomensgroepen (bv. Billiet et al. 1996). Een belangrijke theoretische traditie zoekt de verklaring in de competitie tussen etnische groepen (zie hoofdstuk 5 voor een uitgebreide beschrijving). Aangezien minderheden in Nederland gemiddeld genomen in de lagere sociale posities verkeren, kan worden verondersteld dat het juist autochtonen in een soortgelijke sociale positie zijn die van etnische minderheden de meeste concurrentie ervaren. En derhalve zich ook

in hogere mate bedreigd voelen. Gevoelig kan worden aangenomen dat zij dan ook minder in contact zullen treden met etnische minderheden.

Naast deze meer economisch getinte verklaring, kunnen mogelijk culturele factoren voorondersteld worden. De theoretische traditie die hier de nadruk op legt, heeft als uitgangspunt dat met name opleiding voor een bredere kijk op de samenleving zorgt en dus ook voor meer ruimdenkendheid ten opzichte van groepen in die samenleving met een andere culturele achtergrond (Roof 1974). Hoger opgeleiden zullen volgens deze gedachtegang makkelijker en eerder in contact treden met allochtonen dan lager opgeleiden. Hetzelfde zou overigens ook gelden voor jongeren (Scheepers et al. 1997).

Naast deze individuele factoren is ook de vraag relevant of er een relatie is tussen de buurt waarin men woont en het contact dat met allochtonen wordt onderhouden. Is het net als onder allochtonen zo dat het wonen in concentratiewijken negatief uitwerkt op het contact? Dit zou zo kunnen zijn omdat men als gevolg van de grotere concentratie van niet-westerse allochtonen negatiever denkt over minderheden en als gevolg daarvan minder contact met ander groepen wenst te onderhouden. Als dit inderdaad zo is, zou een snelle ‘verkleuring’ van een buurt nog wel eens een aanvullend effect op het contact kunnen hebben. Ook deze veronderstellingen vloeien voort uit de notie van etnische competitie. Verondersteld kan worden dat autochtonen die in buurten wonen met veel allochtonen de aanwezigheid van deze groepen als bedreigend ervaren voor hun positie (Olzak 1992; Quillian 1995). Bijgevolg zouden bewoners van deze buurten minder geneigd zijn tot contact met allochtonen.

Aan de andere kant zou het ook zo kunnen zijn dat autochtonen in concentratiebuurten juist *meer* contact onderhouden met allochtonen, simpelweg omdat er meer allochtonen ‘beschikbaar’ zijn om mee om te gaan. In dat geval heeft het dus te maken met de ruimere gelegenheid tot contact (hogere ontmoetingskansen). Een laatste mogelijke hypothese is dat buurtkenmerken er helemaal niet toe doen en dat het simpelweg te maken heeft met de samenstelling van de buurt: in concentratiewijken wonen autochtonen die gemiddeld genomen lager zijn opgeleid, en zoals hierboven beschreven, hebben lager opgeleiden nu eenmaal minder contact met allochtonen. In dit hoofdstuk worden bovenstaande veronderstellingen over de invloed van zowel individuele als buurtkenmerken onderzocht.

3.3 Autochtone contacten met allochtonen

Weinig contact met allochtonen

Voor gegevens over contacten van autochtonen met allochtonen wordt gebruik gemaakt van het onderzoek Beeldvorming over minderheden (BOM 2002), waarin 3000 autochtone Nederlanders zijn ondervraagd. In het BOM onderzoek zijn twee vragen gesteld over de mate van contact met allochtonen (zie tabel 3.1). Hieruit blijkt dat een meerderheid van de Nederlanders in het dagelijks leven géén of op zijn

hoogst weinig contact heeft met allochtonen. Hooguit eenderde deel van de bevolking blijkt regelmatig contact te hebben met allochtonen.

Ook in de eigen buurt blijft het contact van autochtonen met allochtonen beperkt. Dit heeft – zo blijkt uit tabel 3.1 – slechts in geringe mate te maken met het feit dat geen allochtonen in de buurt woonachtig zijn: een vijfde deel van de respondenten geeft dit als reden op.¹

Slechts 9% van de autochtonen heeft redelijk tot verdergaand contact met allochtonen in de eigen buurt. Dit varieert – zo blijkt uit het onderzoek – van het wel eens maken van een praatje tot het bij elkaar over de vloer komen. Daarenboven geeft nog eens een kwart van de autochtonen aan oppervlakkig contact te hebben (waaronder wordt verstaan dat men elkaar op straat groet). De meerderheid van de autochtonen gaat echter niet of nauwelijks met allochtonen om.

Tabel 3.1
Contacten van autochtonen met allochtonen, 2002 (in procenten)

In welke mate heeft u contact met allochtonen in de buurt?	
geen allochtonen in de buurt	23
geen of nauwelijks contact	43
oppervlakkig contact (voorzover we elkaar kennen, groeten we elkaar)	25
redelijk wat contact (met degenen die ik ken maak ik wel eens een praatje; we helpen elkaar met kleine dingen)	7
verder gaand contact (we komen bij elkaar over de vloer)	2
Hoe vaak heeft u in het dagelijks leven contact met allochtonen?	
nauwelijks of nooit	37
weinig	31
regelmatig	21
vaak	11

Bron: SCP (BOM'02) gewogen

Individuele verschillen in contacten

De vraag is welke kenmerken bepalend zijn voor het al dan niet hebben van contact met allochtonen. Heeft het vooral te maken met individuele kenmerken, of speelt de buurt waarin men woont ook een rol van betekenis? Hoogste tijd voor een verklarende analyse waarin zowel individuele als buurtkenmerken worden opgenomen. Tabel 3.2 presenteert de resultaten van een dergelijke analyse.² Voor deze analyse zijn de twee vragen over contact met allochtonen (contact in de buurt en in het dagelijks leven) gecombineerd.³

We stellen vast dat ouderen minder dan jongeren contact onderhouden met allochtonen. Hoger opgeleiden en werkenden hebben juist meer contact met allochtonen (model 2). Opvallend is echter dat dit niet opgaat voor mensen met een hoger

inkomen. De richting van het inkomenseffect wijkt namelijk af. Hoe hoger iemands inkomen, hoe minder contact er dus is. Wellicht heeft dit te maken met het in hogere mate voorkomen van inkomenssegregatie in Nederland. Mensen met hoge inkomens komen zowel op hun werk als in hun vrije tijd en woonomgeving minder in contact met allochtonen.

Een laatste opmerking over het bovenstaande betreft de verandering in de variatie tussen buurten als gevolg van het opnemen van individuele buurtkenmerken (zie de variantiecomponenten onderin tabel 3.2). Door het opnemen van individuele kenmerken neemt de variantie tussen buurten niet af (vgl. model 2 met model 1). Dit betekent dat verschillen tussen buurten in de mate van contact niet zijn toe te schrijven aan verschillen in de samenstelling van deze buurten (naar allerlei individuele kenmerken als leeftijd en opleidingsniveau).

Tabel 3.2

Multilevel regressieanalyse van contacten van autochtonen met allochtonen (0 tot 100, 100 = veel contact) op relevante individuele en buurtkenmerken (multilevel regressiecoëfficiënten en variantiecomponenten)^a

	model 1	model 2	model 3	model 4
constante	25,97	29,41	22,37	37,55
geslacht (vrouw = ref. cat.)		–	–	–
man		n.s.	n.s.	n.s.
leeftijd ^b		–0,17	–0,20	–0,22
opleidingsniveau		0,86	n.s.	n.s.
werkend (niet-werkend = ref. cat.)		–	–	–
werkend		9,31	9,22	8,75
huishoudinkomen		–1,10	–0,64	–0,80
% allochtonen in de buurt			1,27	1,23
(% allochtonen in de buurt) ²			–0,01	–0,01
verandering in % allochtonen			–0,68	–0,55
ervaren etnische dreiging				–0,23
variantiecomponenten				
tussen buurten	43,81	54,98	9,60	7,16
tussen individuen	534,07	482,35	481,16	465,75

a Significant als $p < 0,05$; n.s. = niet significant; N = 2417.
b Het opnemen van een kwadratisch effect voor leeftijd is in deze analyse niet significant, dit betekent dat het effect van leeftijd lineair is.

Bron: SCP (BOM'02)

De invloed van de buurt

De vervolgvraag is dan natuurlijk of de verschillen te maken hebben met het al dan niet wonen in concentratiebuurten. Deze relatie blijkt er inderdaad te zijn: het aandeel allochtonen in een buurt heeft een positief effect op de mate van contact die

autochtonen onderhouden met allochtonen (model 3).⁴ Hoe meer niet-westerse allochtonen er in een buurt wonen, des te meer contact autochtonen met allochtonen hebben. Het heeft dus toch te maken met de ruimere gelegenheid die er in concentratiewijken voor autochtonen is om met allochtonen om te gaan.

Bovendien neemt variatie tussen buurten als gevolg van het opnemen van buurtkenmerken met ruim 80% af.⁵ Dit betekent dat verschillen tussen buurten in de mate van contact voor het merendeel zijn toe te schrijven aan de aanwezigheid van allochtonen in de buurt. In buurten met meer allochtonen komen contacten van autochtonen met allochtonen ook veelvuldiger voor.

Voor allochtonen werkt dit logischerwijs juist precies omgekeerd: hoe meer allochtonen er wonen, hoe minder contacten er met autochtonen zijn. Ook dit heeft te maken met gelegenheid: er is dan juist meer gelegenheid om met de eigen groep om te gaan (of met andere allochtone groepen) en minder mogelijkheid voor contact met autochtonen.

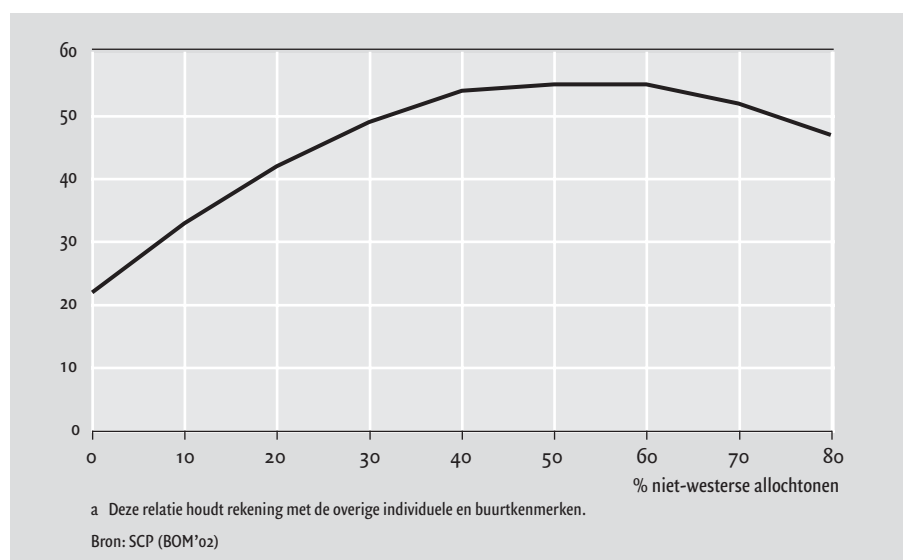
Gemengde buurten goed voor contact

Wel blijkt er sprake te zijn van een niet-lineair effect van de mate van concentratie in de buurt: het kwadratische effect is significant (zie tabel 3.2). Dit betekent dat de positieve effecten van de ruimtelijke concentratie op de contacten die autochtonen met allochtonen hebben, omdraaien wanneer er te veel niet-westerse allochtonen in de buurt wonen. Figuur 3.1 laat dit duidelijk zien. Ook maakt dit plaatje duidelijk waar het omslagpunt ligt: zo'n beetje bij 50% allochtonen. Nu moeten we gezien de beperkte aantallen in deze steekproef wel een slag om de arm houden,⁶ maar deze resultaten duiden er op dat de aanwezigheid van allochtonen slechts tot op zekere hoogte positief uitwerkt op het contact. Wanneer de helft van de buurt allochtoon is, zijn contacten van autochtonen met allochtonen het meest frequent. Voor wederzijdse contacten werkt een zekere mate van menging van bevolkingsgroepen in een buurt dus positief.

Wanneer de meerderheid van de bewoners van een buurt echter allochtoon is, trekken autochtonen zich juist weer meer terug in eigen kring. Dit kan te maken hebben met een aantal kenmerken van concentratiebuurten. Als er te veel verschillende bevolkingsgroepen bij elkaar wonen, kan dit ten koste gaan van de sociale cohesie. Een gevolg is dat mensen dan juist minder met elkaar omgaan. Wat ook kan meespelen, is dat in concentratiebuurten relatief veel verhuisd wordt. Met name de in deze wijken woonachtige allochtonen verhuizen veelvuldig en in de meeste gevallen van de ene naar de andere concentratiewijk (Uunk en Dominguez Martinez 2002). Als gevolg hiervan is de samenstelling van de bevolking in deze wijken dus zeer onstabiel. Ook dit heeft een negatief effect op contacten over en weer: men kent elkaar niet meer en doet ook minder moeite omdat het toch een komen en gaan van bewoners is.

Figuur 3.1

Relatie tussen percentage niet-westerse allochtonen in een buurt en mate van contact van autochtonen met allochtonen (0 tot 100, 100 = veel contact)^a

Snelle verkleuring van de buurt

Ten slotte is gekeken naar de *verandering* in het aandeel allochtonen in een buurt. Deze verandering is geoperationaliseerd als de verschillscore in het percentage allochtonen tussen 1998 en 2003 per buurt. Hoe hoger deze verschillscore, hoe sneller een buurt in de afgelopen vijf jaar 'verkleurd' is.

Uit de analyse blijkt deze *verandering* inderdaad van belang is voor de contacten: hoe groter de toename van het aandeel allochtonen in een buurt, des te *minder* contact autochtonen onderhouden met allochtonen (tabel 3.2). Er is dus sprake van een tegengesteld effect van een snelle verkleuring van een buurt op de contacten die autochtonen hebben met allochtonen. De vraag rijst hoe dit te verklaren is. Hoogstwaarschijnlijk speelt hier de zojuist genoemde hogere verhuisc frequentie in dit soort buurten een rol.

De analyse maakt daarnaast duidelijk dat het in ieder geval ook te maken heeft met het ervaren van dreiging van de kant van etnische minderheden (zie ook hoofdstuk 5). Ervaren *etnische dreiging* is geoperationaliseerd door een schaal te construeren op basis van de volgende vier items:

- 1 al die vreemde culturen vormen een bedreiging voor onze cultuur;
- 2 de aanwezigheid van allochtonen is een bron van misdaad en onveiligheid;
- 3 allochtonen maken misbruik van de sociale voorzieningen;
- 4 de komst van buitenlanders naar Nederland bedreigt onze welvaart.⁷

Het ervaren van etnische dreiging verklaart bovendien een deel van het effect van de verkleuring van de buurt weg (vergelijk model 4 met model 3). Mensen die in buurten wonen waar de etnische samenstelling in de afgelopen jaren sterk is veranderd,

voelen zich in hogere mate bedreigd door allochtonen. Dat is dus – zo blijkt uit de analyses – ook een reden om minder in contact te treden met allochtonen.

3.4 Conclusie en discussie

Voor de integratie van minderheden in de samenleving zijn contacten tussen etnische groepen van wezenlijk belang. Uit zowel dit als het vorige hoofdstuk is echter gebleken dat de sociale afstand tussen autochtonen en allochtonen aanzienlijk is. Dit is niet alleen te danken aan de vrij sterke gerichtheid van vooral Turken en Marokkanen op de eigen groep, maar ook aan de autochtone bevolking. Zij houden allochtonen in veel gevallen op afstand. De alom gehoorde kritiek dat allochtonen te veel op de eigen groep zijn gericht, slaat dus ook terug op autochtonen zelf. Immers, slechts een minderheid van hen onderhoudt zelf contact met allochtonen in de vrije tijd. Het gaat hier, zo blijkt uit de gegevens van dit hoofdstuk, om niet meer dan een derde deel van de autochtone Nederlanders.

Er bestaan wel aanzienlijke verschillen tussen autochtonen onderling. Jongeren en hoger opgeleiden staan bijvoorbeeld meer in contact met allochtonen dan ouderen en lager opgeleiden. De gegevens laten helaas niet toe om te bepalen met welke etnische groepen autochtonen nu eigenlijk het meeste in contact staan en tot welke groepen meer afstand wordt bewaard.

Wat in ieder geval wel duidelijk is geworden, is dat een zekere aanwezigheid van minderheden in de eigen woonbuurt positief uitwerkt op de contacten die autochtonen hebben met allochtonen. Autochtonen die in gemengde wijken wonen, staan ook daadwerkelijk meer in contact met allochtonen. Ook voor allochtonen is dit van belang, omdat er wel gelegenheid moet zijn tot wederzijds contact. En die gelegenheid is er in gemengde buurten natuurlijk volop.

Er is wel een grens aan de aanwezigheid van etnische minderheden in de buurt. Wanneer een buurt te ‘zwart’ is en meer dan de helft van de inwoners van niet-westerse afkomst is, nemen contacten tussen autochtonen en allochtonen af. Het ‘optimum’ lijkt zo ongeveer te liggen rond de 50% niet-westerse allochtonen. Hier past wel een kanttekening. We zijn gebonden aan de beschikbare gegevens uit het BOM-onderzoek, waarin een representatieve steekproef uit de autochtone Nederlandse bevolking is getrokken; slechts een beperkt aandeel ervan is – zoals in hoofdstuk 1 werd beschreven – woonachtig in buurten met veel allochtonen.

Ook een snelle instroom van niet-westerse allochtonen werkt negatief op de contacten van autochtonen met allochtonen. Wanneer een buurt in korte tijd ‘verkleurt’, neemt de contacten van autochtonen met hun allochtone buurt of stadsgenoten navenant af. Het bovenstaande is in eenvoudige bewoordingen als volgt samen te vatten: niet te veel en niet te snel.

Deze bevindingen zijn goed te duiden vanuit de theorie van etnische competitie. Een te zichtbare aanwezigheid van minderheden in een buurt in combinatie met een sterk groeiende aanwezigheid werkt bedreigend voor de autochtone bewoners van deze buurt. Als gevolg hiervan trekt men zich steeds verder terug in eigen kring. In dit opzicht werkt de toenemende segregatie in de grote steden ongunstig, omdat dit nog geringere contacten over en weer tot gevolg zal hebben.

Het is niet gewaagd te veronderstellen dat de hogere verhuisfrequentie in concentratiebuurten een versterkende rol speelt. Een steeds wisselende samenstelling van de buurtbevolking heeft negatieve gevolgen voor de sociale samenhang in een buurt: men kent elkaar niet meer en doet ook steeds minder moeite om het contact te onderhouden. Een buurt komt zo al snel in een neerwaartse spiraal terecht.

Indien in een samenleving contacten tussen etnische groepen belangrijk worden gevonden, dan kun je niet anders dan steun verlenen aan de in de grote steden in gang gezette herstructureringsoperaties. Juist omdat deze maatregelen de menging tussen bevolkingsgroepen beogen te vergroten. Niet alleen mogen hier voor het wederzijdse contact positieve effecten van worden verwacht. Deze maatregelen kunnen ook de middenklasse voor de grote steden behouden. En zoals uit dit hoofdstuk is gebleken, is het juist de autochtone middenklasse (immers de hoger opgeleiden en mensen met een baan) die het meeste contact onderhoudt met allochtonen. Hetzelfde pleidooi kan overigens ook worden gehouden voor het behouden van de allochtone middenklasse voor de grote stad. In het slothoofdstuk komen we uitgebreid terug op deze en andere implicaties van de bevindingen voor het beleid.

Een argument dat vaak tegen gemengd bouwen wordt gebezigd, is dat groepen uit verschillende sociale lagen toch niet mengen. Onder autochtonen is immers ook sprake van een sterke segregatie naar sociale status op het gebied van wonen, relatievorming en vriendschappen. Toch blijkt uit onze analyses duidelijk dat dit niet helemaal opgaat. In gemengde buurten zijn contacten immers wel degelijk frequenter. Wanneer er geen gelegenheid meer bestaat tot contact, zal dit contact ook niet meer plaatsvinden.

Onze gegevens geven geen uitsluitsel over hoe het staat met de kwaliteit van de onderlinge contacten. De vraag is echter of het voor de leefbaarheid en samenhang in een buurt noodzakelijk is dat bevolkingsgroepen onderling intensief en vriendschappelijk contact hebben. Voor het waarborgen van sociale cohesie in een buurt zijn zogenoemde 'zwakke bindingen' waarschijnlijk meer dan voldoende.

Noten

- 1 Overigens ligt het aandeel autochtonen dat in een buurt met nauwelijks tot geen allochtonen woont veel hoger. Uit tabel 1.2 in hoofdstuk 1 bleek dat 70% van de autochtonen in een buurt met tussen de 0 en 10% niet-westerse allochtonen woont. Wellicht heeft deze discrepantie te maken met het feit dat autochtonen geneigd zijn de aandelen minderheden in de eigen buurt te overschatten: er is – zo blijkt uit de BOM-gegevens – een groot verschil tussen de feitelijke aanwezigheid van minderheden in een buurt en de door de bewoners gepercipieerde aanwezigheid.
- 2 In de analyses is een variabele opgenomen ter controle van het feit dat een klein deel (16%) van de vragenlijsten is binnengekomen na de aanslag op Pim Fortuyn.
- 3 En oplopende schaal met waarden tussen 0 en 100 is het resultaat: hoe hoger de waarde op de schaal, hoe meer contact er is. De cronbach's alpha van deze schaal is 0,6.
- 4 Overigens blijven de bevindingen overeind wanneer de contacten in de eigen buurt buiten beschouwing worden gelaten en uitsluitend naar de mate van contact in het dagelijks leven wordt gekeken.
- 5 De variantie op buurtniveau neemt, zoals te zien is in tabel 3.2, af van 54,98 tot 9,60: dit is een afname van 80%.
- 6 Aangezien dit een algemene steekproef uit de Nederlandse bevolking is, woont slechts een gering aandeel in concentratiewijken. Aanvullend onderzoek specifiek gehouden in de concentratiewijken is gewenst om de hier empirisch vastgestelde relatie te kunnen verifiëren. Niettemin geven uitgevoerde gevoeligheidsanalyses op de hier gerapporteerde modellen aan dat de gevonden resultaten stabiel zijn (de *Cook's distance* is maximaal 0,05).
- 7 De cronbach's alpha van de schaal is 0,8. Ook deze schaal is omgezet in een schaal lopend van 0 tot 100, waarbij een hoge waarde op de schaal staat voor een hogere mate van ervaren etnische dreiging.

4 Beheersing van het Nederlands in buurten en op scholen

4.1 Het belang van taal

Het spreken en verstaan van de Nederlandse taal is niet alleen belangrijk voor de economische kansen van minderheden, maar ook voor hun sociale en culturele integratie. Migranten die de eigen taal blijven spreken, ook met hun kinderen, kunnen slechts moeizaam deelnemen aan de sociale verbanden van de Nederlandse samenleving en zijn alleen al als gevolg daarvan in mindere mate daarin geïntegreerd. De taalbeheersing van minderheden krijgt hier de laatste tijd veel aandacht. Het moeizame verloop van de integratie van migranten wordt voor een groot deel geweten aan hun gebrekkige beheersing van de Nederlandse taal. Ook wordt de relatie met ruimtelijke concentratie nogal eens gelegd. De stellige overtuiging is dat allochtone kinderen de Nederlandse taal minder goed beheersen omdat ze op zwartere scholen zitten. Een dergelijk verband wordt ook vaak verondersteld tussen het wonen in concentratiewijken en de beheersing van het Nederlands. In concentratiewijken gaan allochtonen al dan niet noodgedwongen meer met elkaar om en dit zou – zo is de redenering – repercussies hebben voor hun taalvaardigheid in het Nederlands. Dergelijke veronderstellingen liggen ten grondslag aan het recentelijk veelvuldig bepleite spreidingsbeleid. Maar in hoeverre berusten deze veronderstellingen op de werkelijkheid?

Het doel van dit hoofdstuk is de relatie tussen concentratie en beheersing van de Nederlandse taal empirisch vast te stellen. We bekijken daarom allereerst in hoeverre individuele factoren een rol spelen in de wisselende taalbeheersing. De vraag is of – buiten het voorkomen van individuele verschillen – ook de buurtcontext zich laat gelden, in dit geval de mate van etnische concentratie. In dit hoofdstuk zijn zowel de vier klassieke minderheidsgroepen als vijf ‘nieuwe’ groepen onderwerp van onderzoek. Dit stelt ons in de gelegenheid de vraag te beantwoorden of vluchtelingengroepen sneller Nederlands leren spreken omdat ze meer gespreid over Nederland wonen (een buurteffect) of dat dit veeleer te maken heeft met hun overwegend hogere opleidingsniveau (een individueel effect).

Het tweede deel van het hoofdstuk is gewijd aan de relatie tussen etnische concentratie en taalprestaties in het basisonderwijs. In hoeverre werkt een hoge mate van etnische concentratie op basisscholen negatief uit op de taalvaardigheid van de leerlingen? In dit tweede deel worden vluchtelingengroepen niet afzonderlijk onderscheiden.

4.2 Theoretische veronderstellingen

Om individuele verschillen in integratie en dus ook taalvaardigheid te verklaren, wordt veelal een beroep gedaan op assimilatietheorieën (zie bv. Gordon 1964). In hoofdstuk 2 is deze theorie al uitgebreid uit de doeken gedaan, daarom wordt hier volstaan met een korte impressie. Waar het in essentie om gaat, is dat integratie voortschrijdt met de opeenvolging van generaties. Waar eerstegeneratiemigranten doorgaans nog weinig binding met de ontvangende samenleving hebben en de taal van het bestemmingsland niet of matig zullen beheersen, zal de tweede generatie via participatie in het onderwijs de taal van het bestemmingsland veel beter leren. Hulpbronnentheorieën spelen in dit verband een rol. Volgens deze theorieën zijn allerlei vormen van ‘kapitaal’ van belang: hulpbronnen binnen het ouderlijk milieu en bij de migrant zelf, zoals menselijk en cultureel kapitaal. Deze theorieën gaan er simpelweg van uit dat naarmate migranten over meer kapitaal beschikken, zij de taal van het bestemmingsland veel sneller en beter zullen leren. Mensen met een hogere opleiding en beroepsstatus zullen dus minder moeite hebben met het leren van het Nederlands.

Dat deze relatie bestaat, is al in veel eerder onderzoek vastgesteld (Dagevos 2001; Driessen 2004; Van Tubergen en Kalmijn 2002). Het opleidingsniveau heeft niet alleen invloed op de taalverwerving van de migrant zelf, maar ook op die van zijn of haar kinderen. Het bepaalt in belangrijke mate het schoolsucces van (allochtone) kinderen. Uit eerder onderzoek is gebleken dat dit te maken heeft met het cultureel kapitaal van ouders, zoals het lezen van boeken met hun kind en het bezoeken van ouderbijeekkomsten op school (Tesser et al. 1999). Dat het opleidingsniveau zo belangrijk is, komt omdat hoger opgeleide ouders meer gericht zijn op het stimuleren van de ontwikkeling van hun kinderen dan lager opgeleide. Een groot deel van de Turkse en Marokkaanse ouders heeft nauwelijks onderwijs gevolgd. Bovendien beheersen deze ouders het Nederlands nauwelijks en spreken ze dus ook thuis geen Nederlands met hun kinderen. Dit zijn allemaal factoren die de beheersing van het Nederlands in de weg staan.

De hulpbronnenbenadering gaat uit van de bagage waarover migranten in meer of mindere mate beschikken. Daarnaast spelen ook bepaalde mechanismen een rol. Uit onderzoek is gebleken dat investeringen die mensen willen doen om de taal te leren en de gelegenheid die zij hebben om de taal te spreken beide van belang zijn (Van Tubergen en Kalmijn 2002). Investeringsfactoren zijn bijvoorbeeld gelegen in de reden waarom mensen naar Nederland zijn gekomen. Als mensen voor werk of studie zijn gekomen, is het verwerven van de tweede taal noodzakelijk om te kunnen functioneren en zal men daar eerder in (willen) investeren. Ook gelegenheidsfactoren spelen een rol. Migrant met een baan zullen op hun werk meer in de gelegenheid zijn Nederlands te spreken dan zij die thuis zitten.

Gelegenheids- en investeringsfactoren werken niet alleen op individueel maar ook op een hoger aggregatieniveau door. De overheersende visie dat etnische concen-

tratie de integratie belemmert, is er min of meer impliciet op gebaseerd en heeft in dat opzicht een zowel 'onvrijwillige' als 'vrijwillige' component. In het eerste geval is de veronderstelling dat concentratie negatief uitwerkt op de beheersing van het Nederlands, omdat de *gelegenheid* tot contact met de autochtone bevolking afneemt naarmate er meer allochtonen in een wijk wonen of op een school zitten. In concentratiebuurten en scholen zijn de ontmoetingskansen tussen autochtonen en allochtonen immers lager (Van Praag 2003a; zie tevens hoofdstuk 2). Aan de andere kant is ook de noodzaak te investeren in de Nederlandse taal kleiner als er meer leden van de eigen etnische groep in de buurt wonen. Je kunt je dan immers ook in de eigen taal redden.

Ook de snelheid van het 'verkleuringsproces' kan van belang zijn. De afgelopen jaren zijn de aandelen allochtonen in een aantal buurten snel toegenomen. Deze ontwikkeling zou een negatief effect op de beheersing van het Nederlands kunnen hebben.

Dat etnische concentratie het leren van het Nederlands zou belemmeren, is dus vooral gebaseerd op de veronderstelling dat als gevolg van deze concentratie contacten met de autochtone bevolking noodgedwongen beperkt zullen zijn. In de literatuur spreekt men van de *taalcontact-thes*e (Driessen et al. 2003) of *isolatiethese* (Van der Laan Bouma-Doff 2005). In deze redenering zouden sociale contacten dus een interveniërende rol spelen in de relatie tussen het wonen in een concentratiebuurt en de beheersing van de Nederlandse taal. Ook deze intermediaire relatie wordt in dit hoofdstuk aan onderzoek onderworpen.

Een laatste opmerking die hier gemaakt dient te worden, heeft betrekking op het vraagstuk van de causaliteit van de veronderstelde relaties. In het bovenstaande wordt er – in navolging van vele auteurs voor ons – van uitgegaan dat een aantal individuele en contextuele kenmerken een invloed uitoefenen op de beheersing van het Nederlands (Driessen 2004; Tesser et al. 1999; Van Tubergen 2005). Maar deze relaties zullen ook net zo goed omgekeerd spelen. Minderheden met een baan waarin zij in contact komen met autochtonen, zullen als gevolg daarvan bijvoorbeeld hun taalvaardigheid in het Nederlands verbeteren, maar het beter beheersen van het Nederlands heeft natuurlijk ook tot gevolg dat een betere baan kan worden gevonden. In de literatuur wordt daarom gesproken van wederkerige of circulaire effecten (bv. Driessen 2004).

4.3 Beheersing van de Nederlandse taal onder klassieke en nieuwe groepen

De meting van taalvaardigheid

Voor het inzicht in de taalbeheersing onder een groot aantal etnische groepen wordt gebruik gemaakt van de meest recente gegevens van de SPVA: de edities van 2002 en 2003. Hierbij dient te worden aangetekend dat aan respondenten zelf is gevraagd naar hun beheersing van het Nederlands. Er is daarnaast ook door de interviewer een inschatting van de respondent's taalvaardigheid opgenomen. Dit zijn subjectieve

inschattingen van taalvaardigheid. Gelukkig komen beide inschattingen behoorlijk goed overeen, gezien de hoge samenhang tussen de twee vragen (0,7). Om zo betrouwbaar mogelijke uitspraken te kunnen doen over de taalbeheersing van allochtonen worden de metingen gecombineerd tot één meting van de taalvaardigheid.¹

Op voorhand moet hier worden opgemerkt dat er verscheidene problemen zijn met de vergelijkbaarheid van de gegevens. Een eerste probleem betreft het feit dat alleen hoofden van huishoudens zijn ondervraagd over hun taalvaardigheid. Dit heeft vooral consequenties voor het vergelijken binnen groepen: vrouwelijke hoofden van huishoudens zijn bijvoorbeeld niet representatief voor de totale groep vrouwen uit een bepaalde etnische groep. Voor het vergelijken tussen de groepen is dit minder problematisch omdat het in ieder geval in alle groepen om hoofden van huishoudens gaat.² Een tweede probleem is dat de vragen over de door de respondent ingeschatte taalbeheersing niet helemaal identiek zijn voor de klassieke en de nieuwe groepen.³ Gezien de hoge correlatie tussen eigen inschatting en inschatting interviewer lijkt dit probleem overkomelijk. Het is overigens wel een extra reden om beide metingen in één schaal samen te voegen.

Een derde mogelijk probleem betreft de manier van ondervraging. De klassieke groepen zijn door interviewers in de eigen taal ondervraagd, terwijl de nieuwe groepen door Nederlandstalige interviewers zijn benaderd in het Nederlands, Engels of Frans. Ondanks het feit dat een herweging heeft plaatsgevonden, kan niet worden uitgesloten dat de nauwelijks Nederlands sprekende migranten in mindere mate in het SPVA 2003 bestand zijn vertegenwoordigd dan in het 2002 bestand. Dit is een gegeven dat we bij het interpreteren van de bevindingen in ons achterhoofd moeten houden.

Verschillen tussen groepen

De inschatting door de interviewers van de taalbeheersing van respondenten is nog het meest vergelijkbaar tussen de klassieke en de nieuwe groepen. In tabel 4.1 wordt deze inschatting weergegeven. Volgens de interviewer spreekt 62% van de Turken en 44% van de Marokkanen matig tot slecht Nederlands, terwijl dit maar voor 5% van de Surinamers en 12% van de Antillianen geldt.

De taalbeheersing van de zogenoemde nieuwe groepen ligt tussen deze twee uitersten in, waarbij de taalbeheersing van Afghanen, Irakezen en Somaliërs dicht tegen die van de Marokkanen aan ligt. Circa 40% van deze groeperingen spreekt matig tot slecht Nederlands. Onder Iraniërs en (voormalig) Joegoslaven liggen deze percentages aanzienlijk lager. Een kwart van deze groepen heeft moeite met het Nederlands. Gezien het relatief korte verblijf in Nederland van de meeste vluchtelingen is hun taalbeheersing opmerkelijk veel beter dan die van Marokkanen en vooral Turken. Van alle allochtone groepen in Nederland beheersen Turken de Nederlandse taal het minst goed.

De inschatting van respondenten van de eigen taalvaardigheid laat grotendeels een vergelijkbaar beeld zien (niet weergegeven). Driekwart van de Turken en meer dan de helft van de Marokkanen heeft in gesprekken met Nederlanders wel eens problemen met de taal (Gijsberts 2003b). Dit geldt voor Antillianen en vooral voor Surinamers in veel mindere mate. Dat laatste heeft te maken met het feit dat het Nederlands in Suriname wel, maar op de Antillen niet de voertaal is. Het lezen van het Nederlands is voor nog meer personen uit de minderheden een probleem. Slechts één op de tien Turken en Marokkanen zegt hier nooit problemen mee te hebben. Onder de nieuwe groepen zijn het vooral de Irakezen en Somaliërs die moeite hebben met het lezen van het Nederlands. Iraniërs en (voormalig) Joegoslaven hebben daar veel minder moeite mee (Van den Maagdenberg 2004).

Tabel 4.1

Taalvaardigheid ingeschat door interviewer per etnische groep, hoofden van huishoudens (in procenten)

	goed	matig	slecht
Turken	38	41	21
Marokkanen	56	34	10
Surinamers	95	4	1
Antillianen	88	11	1
Afghanen	57	31	13
Irakezen	58	25	17
Iraniërs	76	16	9
(voormalig) Joegoslaven	75	17	8
Somaliërs	63	25	13

Bron: ISEO/SCP (SPVA'02, SPVA'03) gewogen

4.4 Doet de buurt er toe?

Door individuele verschillen in taalbeheersing te relateren aan de aandelen allochtonen in buurten kan uitsluitend worden gegeven over de relatie tussen ruimtelijke concentratie van niet-westerse allochtonen en de beheersing van het Nederlands. Via een multilevel design bekijken we of er zelfstandige effecten van de concentratiegraad binnen een buurt zijn, of dat de gevonden verschillen uitsluitend een gevolg zijn van samenstellingseffecten van de bevolking in die buurten. Om dit laatste te kunnen vaststellen moet eerst rekening worden gehouden met allerlei individuele kenmerken die een invloed kunnen hebben op de beheersing van het Nederlands. In de analyse worden stap voor stap individuele en buurtkenmerken opgenomen (tabel 4.2).

Individuele verschillen in taalbeheersing

Duidelijk wordt dat buurten inderdaad aanzienlijke variatie vertonen in hoe het Nederlands wordt beheerst, maar deze verschillen zijn voornamelijk toe te schrijven aan verschillen in buurtsamenstelling. Als rekening wordt gehouden met de samenstelling naar allerlei individuele kenmerken als etnische groep, migrantentype en opleiding zijn er tussen buurten weinig verschillen meer te bespeuren (zie afname in de variantiecomponent op buurniveau tussen model 0 tot 3).

Individuele verschillen in taalvaardigheid zijn dus aanzienlijk en hangen, zoals blijkt uit tabel 4.2, sterk samen met migratietype, leeftijd, opleiding⁴ en werkzaamheid. Oudere eerstegeneratiemigranten beheersen de Nederlandse taal veel minder goed dan de tweede generatie en tussengeneratie (tussen het 6de en 18de levensjaar gemigreerd). Jongeren hebben duidelijk minder moeite met het Nederlands. Overigens bleek uit de *Rapportage Minderheden 2003* dat Turkse jongeren ten opzichte van de andere groepen jongeren nog het meest achterblijven. Wat verder opvalt, is dat huwelijksmigranten veel moeite met het Nederlands hebben. Een andere opvallende groep betreft de Antillianen uit de eerste generatie die na 1980 zijn gemigreerd. Zij hebben meer moeite met het Nederlands dan de Antillianen die langer geleden zijn gekomen. Dit houdt rechtstreeks verband met de instroom van lager opgeleide Antillianen in de afgelopen decennia.

De taalproblemen waarmee vooral oudere Turken en Marokkanen worden geconfronteerd, hebben veel te maken met hun overwegend zeer lage opleidingsniveau. Een aanzienlijk deel van deze oudere migranten is zelfs nooit naar school geweest en dat maakt het leren van een andere taal buitengewoon moeilijk. Tabel 4.2 maakt duidelijk dat personen uit de minderheden die hoger zijn opgeleid en een baan hebben (van welk functieniveau dan ook) de Nederlandse taal veel beter beheersen dan lager opgeleiden en allochtonen die niet op de arbeidsmarkt participeren. Opleiding en werk zijn dus enorm belangrijk voor het verwerven van een tweede taal.

Etnische concentratie en sociale contacten

Nu voor individuele verschillen in taalbeheersing is gecontroleerd, rest de vraag of er nog aanvullende effecten van de etnische concentratie in een buurt uitgaan. Het aandeel allochtonen in de buurt blijkt inderdaad een zelfstandig maar gering effect op de mate van taalbeheersing uit te oefenen. Dus hoe meer niet-westerse allochtonen er in een buurt wonen, hoe slechter de beheersing van het Nederlands. Er is dus sprake van een concentratie-effect, maar dit buurteffect is gering. Dit werd overigens ook in eerder onderzoek gevonden (Tesser et al. 1995; Van der Laan Bouma-Doff 2005). Bovendien heeft de *verandering* in het aandeel allochtonen geen aanvullende invloed.

Wat ook duidelijk wordt, is dat de geringe effecten van etnische concentratie in de analyses ook nog eens wegvallen wanneer de mate van contact met autochtonen in de beschouwing wordt betrokken.⁵ Dit betekent dat sociale contacten een rol spelen in de relatie tussen etnische concentratie en taalbeheersing. In buurten met veel niet-westerse allochtonen spreken minderheden de Nederlandse taal minder goed, omdat zij er minder contacten onderhouden met autochtone Nederlanders.

Tabel 4.2

Multilevel regressieanalyse van taalbeheersing (0 tot 100, 100 = goede taalbeheersing) op relevante individuele en buurtkenmerken (multilevel regressiecoëfficiënten en variantiecomponenten)^a

	model 0	model 1	model 2	model 3	model 4	model 5
constante	77,99	54,52	37,33	58,84	60,55	53,28
etnische groep (Turken = ref.cat.)		–	–	–	–	–
Marokkanen		15,02	14,90	14,51	14,67	13,82
Antillianen		38,39	31,83	33,22	32,95	29,65
Surinamers		42,40	37,01	34,63	34,47	32,54
Afghanen		17,02	11,05	15,82	15,47	12,50
Irakezen		14,82	8,44	14,72	14,27	11,92
Iraniërs		27,62	17,43	23,34	22,87	18,97
(voormalig) Joegoslaven		28,49	21,30	23,69	23,28	19,81
Somaliërs		18,54	17,39	18,55	18,23	16,14
migrantentype (2e generatie = ref.cat.)				–	–	–
tussengeneratie				n.s.	n.s.	n.s.
huwelijksmigranten				–18,42	–18,42	–17,01
eerste generatie > 1980				–13,42	–13,28	–11,11
eerste generatie ≤ 1980				–6,49	–6,34	–4,70
geslacht (vrouw = ref. cat.)				–	–	–
man				n.s.	n.s.	n.s.
leeftijd				–0,44	–0,44	–0,45
opleidingsniveau			8,96	6,84	6,81	6,50
werkend (niet participerend = ref. cat.)				–	–	–
werkloos				2,27	2,26	2,41
laag functieniveau				10,68	10,70	10,30
middelbaar functieniveau				13,44	13,41	12,89
hoger functieniveau				10,43	10,33	9,56
% alloctonen in de buurt					–0,06	n.s.
verandering in percentage alloctonen					n.s.	n.s.
contacten met autoctonen						4,82
variantiecomponenten						
tussen buurten	69,39	29,09	20,66	15,56	15,18	15,71
(% verklaard t.o.v. vorig model)		(58)	(29)	(25)	(2)	(0)
tussen individuen	875,01	726,98	641,62	544,24	543,87	531,77

a Significant als $p < 0,05$; n.s. = niet significant; N = 6113.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'02, SPVA'03)

Uit de analyse blijkt ook dat allochtonen die veel contact hebben met Nederlanders het Nederlands – gecontroleerd voor al die andere kenmerken – substantieel beter beheersen dan zij die weinig tot geen contact hebben met Nederlanders. De relatie tussen contacten en taalbeheersing blijkt bovendien sterk te zijn, ongeveer vergelijkbaar met de relatie tussen opleidingsniveau en taalbeheersing (zie Van der Laan Bouma-Doff 2005). Wederom moet hierbij worden aangetekend dat het onmogelijk is uitspraken te doen over de causaliteit. Wanneer minderheden meer met autochtonen omgaan, zal als gevolg daarvan hun taalvaardigheid in het Nederlands verbeteren, maar het beter beheersen van het Nederlands heeft natuurlijk ook tot gevolg dat eerder contacten (kunnen) worden aangeknoopt.

Nieuwe versus klassieke groepen

Het is, zoals al eerder gezegd, opvallend dat vluchtelingen ondanks hun relatief korte verblijf het Nederlands al zo goed spreken. Op basis van de hier uitgevoerde analyse is meer te zeggen over de redenen hiervoor. De belangrijkste factor blijkt het hogere opleidingsniveau onder al deze groepen te zijn. Behalve onder Somaliërs: die zijn overwegend laag opgeleid (vergelijkbaar met Turken en Marokkanen). Circa 40% van de voorsprong in de beheersing van het Nederlands van Afghanen, Irakezen en Iraniërs op de groep met de slechtste taalbeheersing – de Turkse groep – is toe te schrijven aan hun hogere opleidingsniveau.⁶

De betere taalbeheersing van vluchtelingen, maar ook van Antillianen en Surinamers, is ook verklaarbaar doordat zij in vergelijking met Turken en Marokkanen meer contact onderhouden met autochtonen.⁷ Verschillen in opleidingsniveau zijn echter bepalender.

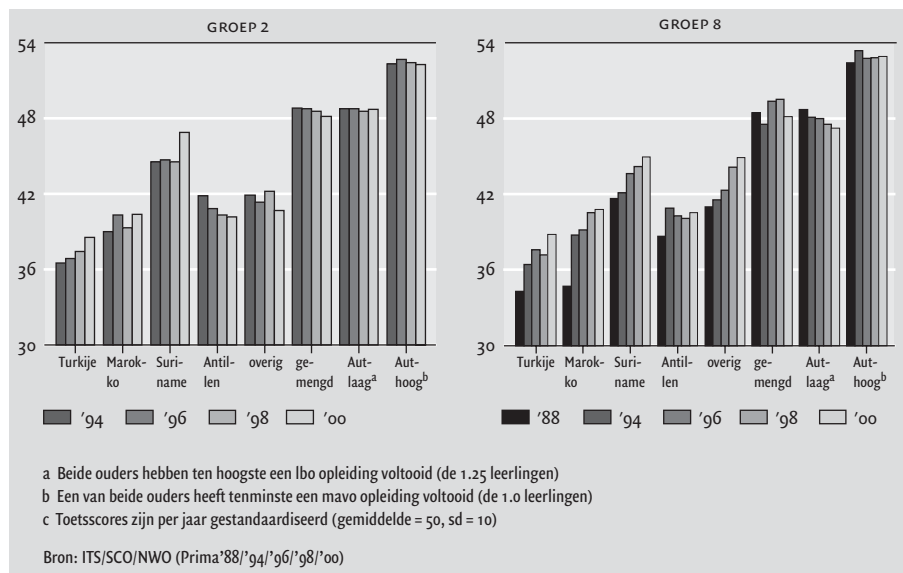
Ten slotte maken de analyses duidelijk dat de mate van etnische concentratie in de buurt geen rol speelt in de verklaring van de verschillen in taalbeheersing tussen de klassieke en de nieuwe groepen. Met andere woorden: het feit dat vluchtelingengroepen de taal beter spreken dan de klassieke groepen heeft niets te maken met feit dat vluchtelingen minder geconcentreerd wonen.

4.5 *Taalprestaties van allochtone leerlingen in het basisonderwijs*

Wanneer de volwassenen onder etnische minderheden het Nederlands gebrekkig beheersen, zal dat gevolgen hebben voor de taalontwikkeling van hun kinderen. In de *Rapportage Minderheden 2003* is op basis van de PRIMA onderzoeken uitgebreid aandacht besteed aan de prestaties van leerlingen in het basisonderwijs.⁸ Speciale aandacht was hier voor het lezen en schrijven. Om het Nederlandse onderwijs goed te kunnen volgen, is een behoorlijke beheersing van de Nederlandse taal noodzakelijk. Met name de zogenoemde schoolse taalvaardigheid is van belang: die hebben leerlingen nodig om de lessen te kunnen volgen. Deze schoolse taalvaardigheid is – in tegenstelling tot de meting van taalbeheersing in het SPVA-onderzoek – wel op een objectieve manier vastgesteld, namelijk door middel van taaltoetsen van het Cito-leerlingvolgsysteem.

Figuur 4.1

Taalprestaties in groep 2 en 8 van het basisonderwijs naar etnische groep en schooljaar, 1988-2000 (gemiddelden)^c

Achterstand bij aanvang basisonderwijs groot

Leerlingen uit de minderheden worden op school geconfronteerd met een tekort aan deze schoolse taalvaardigheid. Al in groep 2 van het basisonderwijs blijkt er grote taalachterstand. De prestaties van Turkse, Marokkaanse en Antilliaanse kinderen blijven het meest achter bij de best presterende groep, de autochtone kinderen die niet tot een achterstandsgroep behoren (zie figuur 4.1). De Turkse leerlingen zijn op taalgebied de zwakst presterende groep, wat overeenkomt met de achterblijvende taalvaardigheid onder de volwassen Turkse bevolkingsgroep in Nederland (zie eerder). Opvallend is de relatief hoge score van de Surinaamse leerlingen en van de leerlingen van etnisch gemengde herkomst. In beide groepen wordt binnen het gezin vaker Nederlands gesproken, wat betere kansen biedt op het ontwikkelen van een goede taalvaardigheid. Ook asielzoekerskinderen blijven in groep 2 nog ver verwijderd van de taalprestaties van de best presterende groep uit de minderheden, de Surinaamse kinderen. Overigens blijkt dat in latere jaargroepen grotere verschillen optreden tussen de verschillende groepen asielzoekerskinderen waarbij Oost-Europese asielzoekerskinderen het gemiddeld genomen beter doen dan kinderen van Aziatische asielzoekers. Afrikaanse asielzoekers hebben de grootste achterstand (Mulder en Uerz 2002).

Blijvend grote achterstand in taalprestaties

In hogere jaargroepen van het basisonderwijs blijven de prestaties van allochtone leerlingen eveneens achter. In groep 8 zijn de taalscores van Turkse leerlingen nog steeds het laagst. In groep 8 zijn zij nog niet zo ver als de autochtone niet-achter-

standsleerlingen in groep 6. De Marokkaanse leerlingen doen het iets beter, maar halen niet het niveau van de Surinaamse leerlingen. Vooral de achterblijvende prestaties van de Antilliaanse leerlingen vallen op. Dit heeft te maken met de hiervoor al gesignaleerde veranderende migratie vanuit de Antillen. De instroom van lager opgeleide Antillianen van de laatste jaren heeft tot gevolg dat ook de taalprestaties van de kinderen steeds meer achter blijven. Hun ouders spreken immers ook slechter Nederlands.

Omgezet in leerjaren hebben Turkse, Marokkaanse en Antilliaanse leerlingen een taalachterstand van ten minste twee leerjaren. Dus in elke jaargroep zouden zij er minstens twee jaar over doen om hun achterstand op taal weg te werken. Maar ook Surinaamse leerlingen en overige allochtone leerlingen lopen in het schooljaar 2000/2001 nog één tot anderhalf jaar achter.

Inhaalslag allochtone leerlingen

De achterstanden van leerlingen uit de verschillende etnische groepen zijn in recente jaren wél verminderd (zie figuur 4.1).⁹ De aanvangsachterstand in de kleutergroepen is nu nog steeds aanzienlijk, maar de meest recente gegevens laten zien dat Turkse, Marokkaanse en Surinaamse leerlingen in groep 2 hun achterstand op autochtone niet-achterstandsleerlingen inlopen. Nog meer vooruitgang in prestaties onder deze groepen is te zien in groep 8.

De achterstand van Antilliaanse leerlingen is echter niet afgenomen en ligt inmiddels op het niveau van de Turkse en Marokkaanse leerlingen; begin jaren negentig hadden Antilliaanse leerlingen nog een voorsprong. Daarnaast is de gestage daling in zowel taal- als rekenprestaties van autochtone achterstandsleerlingen opvallend (zie voor dit laatste meer uitgebreid Vogels en Bronneman-Helmers 2003).

De gegevens uit het PRIMA-onderzoek maken het ook mogelijk individuele leerlingen gedurende hun gang door het basisonderwijs te volgen. Het blijkt dan dat allochtone leerlingen (met uitzondering van Antilliaanse leerlingen) in de loop van het basisonderwijs iets van hun aanvankelijke taalachterstand goedmaken. Dit is vastgesteld voor twee afzonderlijke cohorten waarvan de loop door het basisonderwijs is gedocumenteerd (Tesser en Iedema 2001; Gijsberts 2003a). Allochtone leerlingen boeken dus meer leerwinst dan autochtone leerlingen. Het is echter ook wel weer een feit dat allochtone leerlingen minder leerwinst behalen in taal dan in rekenen.

4.6 Doet de school er toe?

Zwarteschooleffecten of samenstellingseffecten?

Vrij algemeen wordt verondersteld dat hoge concentraties minderheden in het onderwijs slecht zijn voor de prestaties van leerlingen. Dat zou dus vooral een nadeel zijn voor allochtone leerlingen. Zij zitten immers voornamelijk op zwarte scholen (zie hoofdstuk 1). Voor autochtone leerlingen en dus ook voor autochtone achterstandsleerlingen zou dit veel minder van invloed zijn, omdat zij relatief weinig op zwarte scholen zitten.

In tabel 4.3 wordt voor alle PRIMA-onderzoeken van 1988 tot 2000 onderzocht in hoeverre zwarteschooleffecten optreden. Uit deze analyses blijkt dat de prestaties op zwarte scholen inderdaad lager zijn, maar dit is voor een groot deel terug te voeren op het feit dat kinderen op deze scholen nou eenmaal minder gunstige kenmerken hebben. Wanneer hiermee rekening wordt gehouden, heeft de kleur van de scholen weinig invloed meer op de prestaties. Slechts ongeveer 10% van de verschillen in taalprestaties tussen scholen hangt samen met het aandeel van etnische minderheden op scholen.¹⁰ Dit komt overigens ook uit ander onderzoek over de relatie tussen de kleur van de school en leerprestaties naar voren (Tesser en Iedema 2001; Driessen et al. 2003).

Wel blijkt uit de gegevens dat waar zwarteschooleffecten optreden, deze het sterkst zijn op scholen met meer dan de helft allochtone leerlingen. Wanneer het percentage minderheidsleerlingen boven de 50% uitkomt, zijn de taalprestaties significant lager (zie ook Driessen et al. 2003).

De belangrijkste verschillen in taalprestaties tussen scholen worden dus niet veroorzaakt door de kleur van de school, maar door de samenstelling van de leerlingpopulatie: op zwarte scholen zitten nu eenmaal kinderen met minder gunstige kenmerken. Zij komen bijvoorbeeld veel vaker uit gezinnen met laag opgeleide ouders. Met name Turkse en Marokkaanse kinderen hebben veelvuldig ouders die nauwelijks onderwijs hebben gevolgd. Bovendien beheersen deze ouders het Nederlands vaak nauwelijks en spreken ze thuis dus ook geen Nederlands met de kinderen. Tabel 4.3 maakt dit duidelijk: na controle voor individuele verschillen tussen leerlingen valt het leeuwendeel van de variantie op schoolniveau weg.

Uit de tabel blijkt dat vooral het opleidingsniveau van de ouders belangrijk is voor het goed presteren in de taalvakken op school. Dat het opleidingsniveau zo belangrijk is, komt doordat hoger opgeleide ouders meer en betere instructie geven in hun omgang met de kinderen dan lager opgeleide ouders. Verder wordt duidelijk dat kinderen die in Nederland zijn geboren aanzienlijk beter presteren dan kinderen die ergens gedurende de schoolgaande leeftijd naar Nederland zijn gekomen. Meisjes doen het – zoals al vaak is vastgesteld – beter in taal dan jongens.

Toch blijft nog een deel van de achterstand van allochtone leerlingen op taalgebied onverklaard. Dit kan komen door meetfouten maar ook door andere factoren die de prestaties beïnvloeden, zoals patronen in de omgang tussen ouders en kinderen of verschillen in opvoedingsgewoonten.

Tabel 4.3

Multilevel regressieanalyse van taalprestaties in groep 8 op etnische groep, opleiding ouders, geboorteland, percentage minderheidsleerlingen op school en schooljaar, 1988-2000^a

	model 0	model 1	model 2	model 3	model 4
constante	47,3	51,7	41,0	41,8	42,0
herkomstcategorie (autochtonen-hoog ^b = ref. cat.)					
Turkije		-15,9	-11,1	-10,2	-8,8
Marokko		-13,2	-8,8	-7,8	-6,5
Suriname		-9,8	-6,9	-5,9	-4,6
Antillen		-12,7	-8,8	-8,1	-6,9
overig		-10,8	-7,7	-7,0	-6,0
gemengd		-3,1	-1,5	-1,2	n.s.
autochtonen-laag ^c		-3,5	n.s.	n.s.	n.s.
schooljaar (1988 = 1, 2000 = 5)		0,1	n.s.	n.s.	n.s.
herkomst x schooljaar					
Turkije x schooljaar		0,7	0,5	0,5	n.s.
Marokko x schooljaar		0,6	0,7	0,7	n.s.
Suriname x schooljaar		0,7	0,6	0,6	n.s.
Antillen x schooljaar		n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
overig x schooljaar		0,9	0,9	0,9	0,6
gemengd x schooljaar		n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
aut-laag x schooljaar		-0,3	-0,3	-0,3	-0,3
geslacht (jongens = ref. cat.)					
meisjes			0,6	0,6	0,6
geboorteland (herkomstland = ref.cat)					
In Nederland geboren			2,6	2,5	2,6
opleiding ouders					
			2,4	2,3	2,3
% allochtone leerlingen op school (0-10% = ref.cat.)					
10-25%				n.s.	n.s.
25-50%				-1,4	-2,9
50-75%				-2,5	-4,7
75-100%				-3,1	-5,0
schooljaar x % allochtone leerlingen					
schooljaar x 10-25%					n.s.
schooljaar x 25-50%					0,5
schooljaar x 50-75%					0,7
schooljaar x 75-100%					0,6

Tabel 4.3 (vervolg)

Multilevel regressieanalyse van taalprestaties in groep 8 op etnische groep, opleiding ouders, geboorteland, percentage minderheidsleerlingen op school en schooljaar, 1988-2000^a

	model 0	model 1	model 2	model 3	model 4
variantiecomponenten					
tussen scholen	31,8	7,8	6,5	5,8	5,8
(% verklaard t.o.v. vorig model)		(75)	(17)	(11)	(0)
tussen leerlingen	85,6	79,8	77,8	77,7	77,6

a Toetsscores zijn gestandaardiseerd (gemiddelde = 50, sd = 10); significant als $p < 0,05$; n.s. = niet significant; groep 8: N = 38.503.
 b Een van beide ouders heeft ten minste een mavo opleiding voltooid (de 1,0 leerlingen).
 c Beide ouders hebben ten hoogste een hbo opleiding voltooid (de 1,25 leerlingen).

Bron: ITS/SCO/NWO (Prima'88/'94/'96/'98/'00)

Stijgend opleidingsniveau van ouders

In het voorgaande is gebleken dat ondanks de nog steeds aanzienlijke achterstanden in taal, deze in de jaren negentig in de meeste minderheidsgroepen (behalve onder leerlingen van Antilliaanse herkomst en autochtone achterstandsleerlingen) wel duidelijk zijn afgenomen.¹¹ In tabel 4.3 wordt gekeken of op een verklaring voor deze trend kan worden gevonden.

Een eerste verklaring voor de verbetering van taalprestaties kan gelegen zijn in veranderingen in de samenstelling van de minderhedenpopulatie. Er worden bijvoorbeeld steeds meer kinderen uit de minderheden in Nederland geboren en bovendien stijgt het opleidingsniveau onder minderheden. Onze analyses laten echter zien dat de toename van het aandeel in Nederland geboren kinderen uit de minderheden geen verklaring biedt voor de opgaande trend in taalprestaties (hier niet weergegeven, maar zie Gijsberts 2003a en Tesser en Iedema 2001). De stijging van het opleidingsniveau van de ouders blijkt daarentegen wel enig effect te hebben op de opgaande lijn in prestaties, althans: voor Turkse en Surinaamse kinderen is dit zo (zowel in groep 8 als groep 2).¹² Veranderingen in de samenstelling van de bevolking vinden natuurlijk slechts langzaam plaats. Er zal dan ook meer tijd moeten passeren voordat echt effect valt waar te nemen. Nochtans, gedurende de afgelopen tien jaar heeft een stijging in het opleidingsniveau van allochtone ouders dus voor een zichtbare toename in leerprestaties gezorgd.

Zwartescooleffecten nemen af

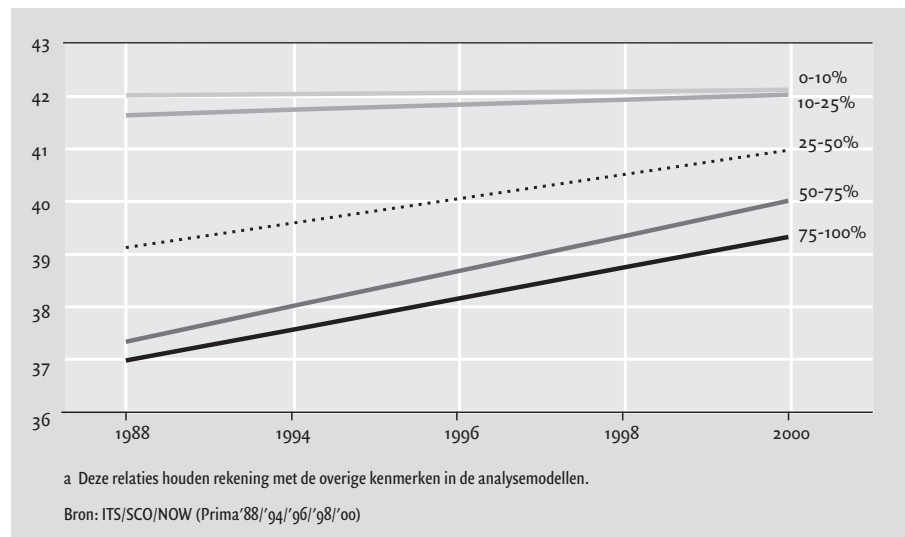
Het verklaart de prestatietoename van leerlingen uit de minderheden nog niet in zijn geheel. Aangezien de prestaties meer zijn toegenomen in groep 8 dan in groep 2 kan worden geconcludeerd dat scholen langzamerhand steeds meer grip krijgen op het wegwerken van achterstanden.

De analyses laten bovendien zien dat juist zwarte scholen in de loop van de tijd meer vat hebben gekregen op leerlingen uit de minderheden. 'Zwartescooleffecten

ten' zijn gedurende de jaren negentig namelijk afgenomen.¹³ De afnemende zwart-schooleffecten zijn, zo blijkt ook uit tabel 4.3 (en de bijlage bij dit hoofdstuk), meteen ook een belangrijke reden voor de opgaande lijn in de taalprestaties van allochtone leerlingen. Dit geldt overigens zowel in groep 2 als groep 8.¹⁴ Zwarte scholen zijn er dus in geslaagd de taalachterstand van leerlingen uit de minderheden in de afgelopen tien jaar te verminderen. Dit is duidelijk te zien in figuur 4.2 (deze figuur is gebaseerd op de bevindingen van tabel 4.3). De inhaalslag is het scherpst zichtbaar op scholen met meer dan de helft allochtone leerlingen. Deze scholen hebben de achterstand in taalprestaties ten opzichte van de meest witte scholen ongeveer gehalveerd. Maar ook scholen met tussen de 25% en 50% allochtone leerlingen hebben een aanzienlijke vooruitgang geboekt.

Figuur 4.2

De relatie tussen het percentage minderheidsleerlingen op school en taalprestaties in groep 8, 1988-2000^a

Leerwinsten op zwarte scholen zeker niet lager

Zoals we hiervoor bespraken, is ook voor allochtone leerlingen die gedurende hun gang door het basisonderwijs zijn gevolgd, vastgesteld dat zij meer leerwinst boeken dan autochtone leerlingen. De vraag is nu in hoeverre deze leerwinsten aan de school kunnen worden toegeschreven. Omdat bij het bepalen van de individuele leerwinst van een leerling rekening wordt gehouden met het aanvangsniveau kan nog wat zuiverder in kaart worden gebracht wat de toegevoegde waarde van de school is. Er wordt dan immers alleen gekeken naar wat leerlingen tussen, in dit geval groep 4 en 8, hebben bijgeleerd.

Tesser en Iedema (2001) concludeerden voor het cohort dat in 1994 in groep 4 zat en in 1998 in groep 8 dat de leerwinst in taal van leerlingen op zwarte scholen even groot is als op witte scholen. Ook uit gegevens van het cohort dat in 1996 in groep 4 is

begonnen, blijkt dit weer opnieuw. Tabel 4.4 laat zien dat de leerwinst op zwarte scholen in bijna geen van de gevallen significant verschilt van scholen met weinig of geen leerlingen uit de minderheden. De leerwinst is op zwarte scholen dus niet geringer dan op witte scholen. Dat de taalprestaties toch nog achterblijven, moet dan wel worden toegeschreven aan het lagere aanvangsniveau van de leerlingen op deze scholen.¹⁵

Tabel 4.4

Multilevel regressieanalyse van leerwinst in taalprestaties tussen groep 4 en 8 (cohort 1996) op etnische groep zonder en met controle voor geboorteland, opleiding ouders en percentage allochtone leerlingen op school^a

	model 0	model 1	model 2
constante	76,4	69,6	66,6
herkomstcategorie (autochtonen-hoog ^b = ref. cat.)			
Turkije		8,9	n.s.
Marokko		n.s.	n.s.
Suriname		n.s.	n.s.
Antillen		n.s.	n.s.
overig		7,9	n.s.
gemengd		n.s.	n.s.
autochtonen-laag ^c		-5,2	-5,1
geslacht (jongens = ref. cat.)			
meisjes		-3,5	-3,4
geboorteland (herkomstland = ref.cat)			
in Nederland geboren		n.s.	n.s.
opleiding ouders		n.s.	n.s.
% allochtone leerlingen op school (0-10% = ref.cat.)			
10-25%			n.s.
25-50%			n.s.
50-75%			n.s.
75-100%			11,3
variantiecomponenten			
tussen scholen	143,9	137,4	132,5
(% verklaard t.o.v. vorig model)		(5)	(4)
tussen leerlingen	1241,5	1221,9	1220,4

a Significant als $p < 0,05$; n.s. = niet significant; N = 3348.
b Een van beide ouders heeft ten minste een mavo opleiding voltooid (de 1,0 leerlingen).
c Beide ouders hebben ten hoogste een lbo opleiding voltooid (de 1,25 leerlingen).

Bron: ITS/SCO/NWO (Prima'96/'98/'00)

Opvallend is dat op scholen met meer dan 75% leerlingen uit de minderheden zelfs meer leerwinst in taal wordt geboekt dan op scholen met minder dan 10% allochtone leerlingen op school (de referentiecategorie). Dit is ook weer een indicatie dat zwarte scholen er beter in zijn gaan slagen de taalachterstand van leerlingen uit de

minderheden gedurende hun gang door het onderwijs te verminderen. Aanvullende longitudinale gegevens zijn echter nodig om te kunnen bepalen of deze tendens zich zal voortzetten.

4.7 Conclusie en discussie

Onder etnische minderheden bestaan veel problemen met de Nederlandse taal. Turken hebben het meeste moeite met de Nederlandse taal, op de voet gevolgd door Marokkanen en een aantal vluchtelingengroepen. De Nederlandse taal is vooral een probleem voor oudere Turken en Marokkanen en voor de jongere huwelijksmigranten. Hier blijkt het grote belang van onderwijs, immers een groot deel van de Turkse en Marokkaanse eerste generatie heeft nauwelijks tot geen onderwijs genoten. Het lage opleidingsniveau is niet alleen verantwoordelijk voor de slechte taalbeheersing van de volwassen Turkse en Marokkaanse bevolking, maar heeft ook zijn weerslag op de taalvaardigheid van de kinderen van deze migranten. Ook onder migrantenkinderen zijn het de Turkse kinderen die in het basisonderwijs de grootste taalachterstand hebben. Maar ook Marokkaanse en Antilliaanse kinderen kijken al vanaf de kleutergroepen tegen een aanzienlijke achterstand aan, waarvan zij overigens gedurende hun schooltijd wel een gedeelte goed maken.

Naast het belang van onderwijs voor de beheersing van de taal is ook het sociale kapitaal waarover allochtonen beschikken een belangrijke factor. Allochtonen die veel contact hebben met Nederlanders beheersen het Nederlands beduidend beter dan zij die weinig tot geen contact hebben. Het feit dat Turken de Nederlandse taal over het algemeen genomen het minst goed beheersen, heeft dus ook te maken met het feit zij nog het meest van alle allochtone groepen op de eigen etnische groep zijn gericht (zoals in hoofdstuk 2 duidelijk werd). Een gebrekkige taalbeheersing staat contacten met autochtonen natuurlijk ook behoorlijk in de weg en is daarmee een belangrijk obstakel voor de integratie van minderheden in de Nederlandse samenleving. Vooral de situatie binnen de Turkse groep is in dit opzicht zorgelijk te noemen.

Met betrekking tot de veelvuldig veronderstelde relatie tussen etnische concentratie en een gebrekkige taalbeheersing zijn de bevindingen in dit hoofdstuk minder somber. Wanneer we naar etnische concentratie in buurten kijken, blijkt dat deze concentratie weinig invloed heeft op de beheersing van het Nederlands. Dat wil niet zeggen dat etnische concentratie geen negatieve gevolgen heeft. De concentraties minderheden in bepaalde buurten belemmeren namelijk wel het contact tussen allochtonen en autochtonen zoals uit het vorige hoofdstuk bleek. En juist deze contacten zijn belangrijk voor het snel en goed leren van de Nederlandse taal.

Verschillen in etnische concentratie verklaren bovendien niet het verschil in taalbeheersing tussen de klassieke en nieuwe groepen. Ondanks het feit dat vluchtelingen veel korter in Nederland wonen dan Turken en Marokkanen, spreken zij de taal doorgaans beter (vooral Iraniërs en (voormalig) Joegoslaven). Individuele kenmerken, zoals opleidingsniveau, bleken hierin veel bepalender dan de buurt waarin men

woont. Het onverklaarde deel van deze verschillen zou wel eens te maken kunnen hebben met andere kenmerken van migranten zoals de motivatie om naar Nederland te komen. Degenen die als arbeidsmigrant naar Nederland zijn gekomen en altijd in hun achterhoofd hebben gehouden ooit terug te keren naar het land van herkomst, zullen minder geneigd zijn te investeren in een nieuwe taal dan degenen die vastbesloten zijn hier een nieuw bestaan op te bouwen. Ook de aanwezigheid van veel herkomstgenoten is hierbij van belang. De omvang van de groep Turken en Marokkanen in Nederland maken het minder noodzakelijk het Nederlands goed te leren, terwijl vluchtelingengroepen – ook als ze in concentratiewijken wonen – nog steeds relatief weinig herkomstgenoten in de buurt zullen hebben. Nieuw onderzoek zal moeten uitwijzen in hoeverre deze factoren een aanvullende verklaring bieden.

Veel aandacht gaat in de publieke discussie uit naar de rol die zwarte scholen spelen. In de leeftijdsklasse van 0 tot 14 jaar is de grootstedelijke bevolking voor meer dan de helft niet-westers allochtoon. In deze gebieden zijn zwarte scholen dan inmiddels ook een normaal en niet meer te vermijden verschijnsel. Gezien de verwachte toename van de aandelen allochtone jongeren in de grote steden zullen de aantallen zwarte scholen in de toekomst alleen maar toenemen. Het zitten op een zwarte school blijkt echter slechts een geringe rol te spelen in de leerprestaties van kinderen. Bovendien is in dit hoofdstuk gebleken dat zwarte scholen er steeds beter in slagen hun leerlingen te onderrichten: zwartesochooleffecten zijn de afgelopen jaren afgenomen.¹⁶ Scholen lijken zich dus langzamerhand steeds beter in te stellen op het wegwerken van achterstanden van allochtone leerlingen. De leerwinst op zwarte scholen is bovendien niet geringer dan op witte scholen en de analyses geven zelfs een eerste indicatie dat scholen met een hoge concentratie etnische minderheden er beter in slagen de taalachterstand van die leerlingen te verminderen.

Aangezien de concentraties allochtone leerlingen in de grotere steden alleen maar zullen toenemen en het tegengaan van concentratie een moeilijk begaanbare weg is, is het van groot belang de kwaliteit van het onderwijs op zwarte scholen verder te verbeteren. In het slothoofdstuk komen we hier nog op terug. Het gaat bij het bepalen van de effecten van etnische concentratie natuurlijk niet alleen om leerprestaties. Bij hoge concentraties minderheden op een school komen allochtone kinderen nauwelijks meer in contact met autochtone leerlingen. Scholen in de grote steden moeten er daarom alles aan doen deze contacten tussen bevolkingsgroepen juist wel mogelijk te maken. Het volgende hoofdstuk zal laten zien dat contacten tussen etnische groepen zeer belangrijk zijn voor de wederzijdse acceptatie.

Bijlage bij hoofdstuk 4

Analyse van taalprestaties in groep 2

Tabel B4.1

Multilevel regressieanalyse van taalprestaties in groep 2 op etnische groep, opleiding ouders, geboorteland, percentage minderheidsleerlingen op school en schooljaar, 1994-2000^a

	model 0	model 1	model 2	model 3	model 4
constante	47,1	52,3	44,6	45,1	45,2
herkomstcategorie (autochtonen-hoog ^b = ref. cat.)					
Turkije		-16,6	-13,9	-13,5	-12,1
Marokko		-11,8	-8,7	-8,2	-6,8
Suriname		-7,8	-6,4	-5,8	-4,5
Antillen		-7,4	-5,6	-5,3	-4,1
overig		-8,8	-6,3	-6,0	-5,0
gemengd		-2,5	n.s.	n.s.	n.s.
autochtonen-laag ^c		-3,7	-1,8	-1,8	-1,7
schooljaar (1994 = 1, 2000 = 4)		-0,2	-0,2	-0,2	-0,2
herkomst x schooljaar					
Turkije x schooljaar		1,0	0,9	0,9	0,5
Marokko x schooljaar		n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Suriname x schooljaar		0,4	n.s.	n.s.	n.s.
Antillen x schooljaar		n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
overig x schooljaar		n.s.	n.s.	n.s.	-0,6
gemengd x schooljaar		n.s.	n.s.	n.s.	-0,5
aut-laag x schooljaar		n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
geslacht (jongens = ref. cat.)					
meisjes			1,7	1,7	1,7
geboorteland (herkomstland = ref.cat)					
In Nederland geboren			2,2	2,2	2,2
opleiding ouders			1,5	1,5	1,5
% allochtone leerlingen op school (0-10% = ref.cat.)					
10-25%				n.s.	n.s.
25-50%				-1,4	n.s.
50-75%				-1,7	-4,2
75-100%				-1,8	-4,0

Tabel B4.1 (vervolg)

Multilevel regressieanalyse van taalprestaties in groep 2 op etnische groep, opleiding ouders, geboorteland, percentage minderheidsleerlingen op school en schooljaar, 1994-2000^a

	model 0	model 1	model 2	model 3	model 4
schooljaar x % allochtone leerlingen					
schooljaar x 10-25%					n.s.
schooljaar x 25-50%					n.s.
schooljaar x 50-75%					0,8
schooljaar x 75-100%					0,6
variantiecomponenten					
tussen scholen	37,5	12,6	11,8	11,4	11,4
(% verklaard t.o.v. vorig model)		(66)	(6)	(3)	(0)
tussen leerlingen	91,6	85,0	83,4	83,3	83,3

a Toetscores zijn gestandaardiseerd (gemiddelde = 50, sd = 10); significant als $p < 0,05$; n.s. = niet significant; groep 2: N = 41.264.

b Een van beide ouders heeft ten minste een mavo opleiding voltooid (de 1,0 leerlingen).

c Beide ouders hebben ten hoogste een lbo opleiding voltooid (de 1,25 leerlingen).

Bron: ITS/SCO/NWO (Prima'94/'96/'98/'00)

Noten

- 1 Omdat de antwoordmogelijkheden in beide vragen verschillen, zijn ze omgezet naar een uniforme schaal lopend van 0 tot 100, waarbij geldt dat hoe hoger de schaalscore, hoe beter de beheersing van het Nederlands. Wat resulteert, is een betrouwbare schaal voor de taalvaardigheid in het Nederlands. De cronbach's alpha van de geconstrueerde schaal is 0,82.
- 2 Hoewel er wel rekening mee moet worden gehouden dat de samenstelling van de groep hoofden ook verschilt tussen etnische groepen.
- 3 Aan de klassieke groepen is gevraagd of men bij het lezen van kranten, brieven of folders wel eens moeite heeft om de Nederlandse taal te begrijpen (antwoordmogelijkheden: ja vaak moeite, ja soms moeite, nee nooit); aan de nieuwe groepen is gevraagd of men Nederlandse kranten, brieven of folders kan lezen (antwoordcategorieën: nee helemaal niet, nee met moeite, ja gaat wel, ja gaat prima).
- 4 Opleiding is in vier categorieën ingedeeld: geen onderwijs of maximaal basisonderwijs, vbo/mavo, mbo/havo/vwo en hbo/wo. Voor respondenten die nog op school zitten, is het opleidingsniveau gelijkgesteld aan de opleiding die ze op dat moment volgen.
- 5 In beide SPVA bestanden is één identieke vraag gesteld over de sociale contacten van allochtonen met autochtonen: heeft u in uw vrije tijd meer contact met autochtonen, meer met de eigen groep of met beide ongeveer even veel.
- 6 Dat het opleidingsniveau een deel van de verschillen tussen groepen in beheersing van het Nederlands verklaart, is te zien aan de afnemende effecten van herkomst tussen model 1 en 2.
- 7 Dit is te zien aan de afnemende effecten van herkomst tussen model 4 en 5 wanneer sociale contacten in het model worden opgenomen.
- 8 Deze en de volgende paragraaf zijn gedeeltelijk gebaseerd op hoofdstuk 4 'minderheden in het basisonderwijs' in de *Rapportage minderheden 2003* (Dagevos et al. 2003).
- 9 De aantallen goed gemaakte opgaven zijn omgezet in zogenoemde t-scores. Deze scores hebben in de landelijke referentiesteekproef op elke toets en in elk jaar een gemiddelde van 50 en een standaardafwijking van 10. Dit maakt het mogelijk een vergelijking te maken tussen prestaties van verschillende groepen over de jaren heen (zie Mulder 1996; Van Langen en Suhre 2000).
- 10 Dit is te zien aan de afnemende variantiecomponenten na opname van de etnische samenstelling van de school (tussen model 2 en model 3). Voor groep 8 neemt deze met 11% af en voor groep 2 met slechts 3% (zie de bijlage bij dit hoofdstuk).
- 11 Dit wordt bijvoorbeeld ook duidelijk zichtbaar in de positieve interactie-effecten tussen herkomstgroep en schooljaar in het eerste model van tabel 4.3 (groep 8) en tabel B4.1 in de bijlage (groep 2).
- 12 Zie de afname in de interactie-effecten van herkomst met schooljaar tussen model 1 en 2 voor Turken en Surinamers.
- 13 Dit is te zien aan de positieve interactie-effecten in model 5 van tabel 4.3 tussen schooljaar en het percentage minderheidsleerlingen op een school.
- 14 De effecten van herkomst nemen namelijk zodanig af wanneer de trend in de zwarteeschooleffecten in het model wordt opgenomen, dat deze in de meeste herkomstgroepen zelfs niet meer significant zijn.
- 15 Het kan niet volledig worden uitgesloten – en dit is inherent aan panelonderzoek – dat dit te maken zou kunnen hebben met een selectie van de niet-vertraagde leerlingen.
- 16 Deze bevindingen zijn onlangs door Scheffer (2004) ter discussie gesteld. Hij gaat er vanuit dat onze bevindingen zijn gebaseerd op de Cito-eindtoetsscores, die hij geen

betrouwbare maat acht. De uitkomsten van onze analyses zijn echter gebaseerd op taaltoetsen van het leerlingvolgsysteem van het Cito. Dat we enig vertrouwen in onze uitkomsten mogen hebben, mag worden afgeleid uit het feit dat het geringe effect van de kleur van de school niet voor het eerst is gevonden, maar ook al in eerder onderzoek is vastgesteld (zie o.a. Driessen et al. 2003; Tesser en Iedema 2001).

5 Beeldvorming tussen autochtonen en allochtonen

5.1 Determinanten van wederzijdse beeldvorming

Als gevolg van internationale migratie is de bevolkingssamenstelling van veel samenlevingen in enkele decennia ingrijpend veranderd. In Nederland maar ook in andere landen van West-Europa zijn als gevolg hiervan tussen etnische groepen spanningen zichtbaar geworden. Zeker in Nederland zijn in de afgelopen jaren de scherpe kanten van de multi-etnische samenleving aan de oppervlakte geraakt. De opkomst van Pim Fortuyn bracht het ongenoegen over minderheden van grote delen van de autochtone bevolking sterk naar voren. De discussie werd verder aangejaagd door de aanslagen van 11 september, de oorlog in Irak en het Palestijns-joodse conflict. Het publieke debat over minderheden raakt steeds vaker aan vraagstukken die verband houden met sociale cohesie: in hoeverre kunnen autochtonen en allochtonen in Nederland op een vreedzame manier met elkaar samenleven.

De commissie-Blok besteedde in haar eindverslag aandacht aan het onbehagen onder autochtone Nederlanders over etnische minderheden, maar waar de positie van etnische minderheden in het onderwijs en op de arbeidsmarkt uitvoerig werden gedocumenteerd, ontbrak de beeldvorming van de autochtone bevolking over etnische minderheden in Nederland. Dit ligt niet aan de stand van het onderzoek. In de afgelopen jaren is in Nederland een groot aantal studies verschenen over de houdingen van de bevolking ten aanzien van minderheden (voor een overzicht zie Scheepers et al. 2004). Allerlei verschillende dimensies van deze houdingen zijn onderzocht, zoals stereotypen, etnische distantie, discriminatie en subtiele en grove vooroordelen (zie Verberk 1999). Ook zijn dergelijke opvattingen landenvergelijkend onderzocht (Quillian 1995; Gijsberts et al. 2004). Het heeft behoorlijk inzicht verschaft in de verklarende factoren, en dan met name op individueel niveau. Vooral het opleidingsniveau blijkt een belangrijke voorspeller voor negatieve opvattingen over minderheden. Contextfactoren blijken eveneens van belang. In landen die een hoge immigratie hebben verwerkt, is de bevolking naar verhouding intolerant (Scheepers et al. 2002) en in buurten met veel minderheden stemmen kiezers in een aantal West-Europese landen naar verhouding vaker op een extreemrechtse partij (Lubbers 2001).

Over hoe minderheden over autochtonen denken, is veel minder bekend. In de *Rapportage minderheden 2003* zijn over deze materie enkele meer beschrijvende gegevens gepresenteerd (Van Praag 2003b). Maar naar de bepalende individuele kenmerken van deze opvattingen onder allochtonen is nog weinig onderzoek verricht. Zijn lager opgeleide allochtonen bijvoorbeeld negatiever over Nederlanders dan hoger opgeleide allochtonen? Ook is niet bekend of deze opvattingen worden beïnvloed door de buurt waarin allochtonen in Nederland wonen. Het zou zo kunnen zijn dat met name allochtonen die in zogenoemde concentratiebuurten wonen negatiever

zijn over de toestroom en aanwezigheid van migranten dan allochtonen die daar niet wonen. Wellicht voelen ook juist deze groepen allochtonen zich minder geaccepteerd en denken zij negatiever over de autochtone bevolking.

Dit hoofdstuk onderzoekt de opvattingen van autochtonen over minderheden én de opvattingen van minderheden over autochtonen.¹ De betekenis van de woonbuurt neemt hier een belangrijke plaats in. Allereerst gaan we na welke stereotiepe beelden autochtonen en minderheden (i.c. Turken, Marokkanen, Surinamers en Antilliaanen) over en weer van elkaar hebben (bv. gezellig, gastvrij, verdraagzaam). Daarna komen opvattingen aan de orde over de betekenis en rechten van minderheden in de Nederlandse samenleving (bv. over aantal minderheden in Nederland, toelating, recht op sociale zekerheid). Tot slot besteden we aandacht aan wat we ervaren acceptatie hebben genoemd (o.m. kansen voor minderheden, rechtvaardige behandeling). Met betrekking tot dit laatste aspect beschikken we niet alleen over gegevens van de klassieke groepen maar tevens over gegevens verzameld onder een aantal vluchtelingengroepen (Afghanen, Irakezen, Iraniërs, Joegoslaven en Somaliërs). De gegevens waarover dit hoofdstuk verslag doet, hebben betrekking op de jaren 2002 en 2003. Recente ontwikkelingen in het maatschappelijk klimaat na de moord op Theo van Gogh konden dus niet in de beschouwing worden betrokken.

Voor minderheden én autochtonen bekijken we in hoeverre individuele factoren een rol spelen in hun oordelen over de andere groep. Daarnaast gaan we in op de buurtcontext: hebben negatieve opvattingen over en weer ook te maken met de buurt waarin men woont? Tevens is er aandacht voor intermediaire factoren, zoals de mate waarin men met elkaar contacten onderhoudt. Is het zo dat bewoners van een buurt met veel allochtonen negatiever over elkaar zijn omdat zij minder contacten met elkaar onderhouden?

5.2 Theoretische veronderstellingen

Individuele verschillen in wederzijdse beeldvorming

Uit allerlei sociaal-psychologische experimenten komt naar voren dat mensen geneigd zijn positieve kenmerken toe te kennen aan de eigen groep (de zogenaamde *in-group*) en negatieve kenmerken aan andere groepen (de *out-groups*). Daarbij spelen een aantal versterkende mechanismen een rol: mensen zijn geneigd bepaalde kenmerken van zowel de eigen groep als de andere groep te overdrijven en bovendien genuanceerder te oordelen over de eigen groep, terwijl men over de zogenaamde *out-group* veel generaliserender oordeelt (zie bv. Tajfel 1981). Deze experimenten hebben laten zien dat mensen over het algemeen geneigd zijn sociale categorisering aan te brengen op basis waarvan discriminerend groepsgedrag kan ontstaan.

Eerder onderzoek heeft bij herhaling aangetoond dat negatieve attitudes ten opzichte van minderheidsgroepen in sterkere mate voorkomen bij de minder geprievilegieerde groepen in de samenleving (bv. Billiet et al. 1996). Hiervoor zijn in de literatuur een groot aantal – zowel psychologische als sociologische – verklaringen

geopperd. In dit hoofdstuk ligt de nadruk op sociologische factoren.² Een belangrijke theoretische traditie zoekt de verklaring in de competitie tussen etnische groepen. Centraal in deze etnische competitietheorie staat het idee dat etnische groepen tegengestelde belangen hebben bij het verwerven van schaarse goederen (zoals een baan, huis en uitkering). Als gevolg hiervan ontstaat concurrentie tussen groepen, die ook als zodanig wordt ervaren (Blalock 1967; Bobo 1988). Die sociale categorieën die meer concurrentie ervaren van de zijde van de ander groep zullen ook negatiever zijn over die andere groep. Aangezien minderheden in Nederland gemiddeld genomen in de lagere sociale posities verkeren, kan worden verondersteld dat het juist autochtonen in dezelfde sociale positie zijn die de meeste concurrentie ervaren van etnische minderheden en zich als gevolg hiervan ook in hogere mate bedreigd voelen.

Er is tot op heden weinig empirisch bewijs of voor minderheidsgroeperingen dezelfde mechanismen een rol spelen als voor de etnische meerderheid in een land. Daarom onderzoeken we in dit hoofdstuk of het inderdaad zo is dat mechanismen van etnische competitie voor minderheden een rol spelen. Vooralsnog gaan we er van uit dat een lagere sociaal-economische positie ook voor minderheden samengaat met een slechtere concurrentiepositie en dat als gevolg daarvan ook minderheden in zwakke sociaal-economische posities negatiever zullen oordelen over autochtonen dan minderheden die in een betere positie verkeren.

Tot op heden zijn de meeste onderzoeken er op gericht geweest determinanten te benoemen die uitsluitingstendenties teweegbrengen of zelfs versterken, zoals de hierboven genoemde etnische competitie. Er is ook een onderzoekslijn waarin gekeken wordt welke factoren negatieve houdingen over de andere groep juist reduceren. Een belangrijke hypothese is hier de zogenoemde 'contacthypothese', die er van uit gaat dat meer contact tussen etnische groepen goed is voor het wederzijdse begrip, waardoor negatieve houdingen over en weer zullen verminderen (Forbes 1997; Hamberger en Hewstone 1997). In dit hoofdstuk onderzoeken we of het inderdaad zo is dat meer sociaal contact tussen autochtonen en allochtonen samengaat met een positievere beeldvorming over en weer.

De concentratie van minderheden in een buurt en wederzijdse beeldvorming

Een nog openstaande vraag is of er op theoretische gronden een relatie kan worden verondersteld tussen het aandeel allochtonen in een buurt en wederzijdse opvattingen tussen autochtonen en allochtonen. Wederom kan deze relatie op basis van de etnische-competitietheorie worden gelegd (Olzak 1992; Taylor 1998). Het is waarschijnlijk dat negatieve oordelen over de andere groep variëren naar gelang de mate van (ervaren) competitie in een buurt. Verondersteld kan worden dat autochtonen die in een buurt met veel minderheden wonen deze aanwezigheid als bedreigend ervaren voor hun positie. Als gevolg van deze ervaren dreiging zouden bewoners van deze buurten wel eens negatiever kunnen oordelen over minderheden. Daarnaast zal het gevoel zich bedreigd te voelen ook los van het daadwerkelijk ervaren van competitie spelen. Het kan ook gaan om het zich niet meer herkennen in de eigen buurt als gevolg van de vele allochtone buurtbewoners. Ten slotte kan de snelheid van het

‘verkleuringsproces’ van belang zijn. De afgelopen jaren zijn de aandelen allochtonen in sommige buurten snel toegenomen. Deze ontwikkeling zou een aanvullend negatief effect kunnen hebben op beeldvorming omtrent minderheden.

Voor opvattingen van autochtonen zijn relaties tussen de aanwezigheid van minderheden in verschillende contexten als buurt of land en negatieve houdingen ten aanzien van deze minderheden meermalen vastgesteld (Quillian 1995; Coenders en Scheepers 1998; Gijsberts et al. 2004). Met betrekking tot allochtonen is echter veel minder bekend over een mogelijke relatie tussen het wonen in een concentratiebuurt en negatieve opvattingen over autochtonen. Wel is in hoofdstuk 2 duidelijk geworden dat er een vrij sterke relatie is tussen concentratie en interetnische contacten. Het maakt voor de integratie dus uit of minderheden in ‘witte’ of in ‘zwarte’ buurten wonen. Dit hoofdstuk moet duidelijk maken of hetzelfde geldt voor het hebben van negatieve opvattingen over autochtonen.

Mocht er inderdaad een relatie worden gevonden tussen de mate van concentratie in een buurt en/of de toename hierin en de beeldvorming over en weer, dan rest de vraag waarom deze relatie er is. Een eerste veronderstelling is, zoals hierboven reeds aangeduid, gebaseerd op de etnische-competitietheorie en stelt dat een concentratie van minderheden in een buurt negatief uitwerkt op de beeldvorming onder autochtonen omdat autochtonen zich in een situatie met veel minderheden in hogere mate bedreigd voelt door deze aanwezigheid (Olzak 1992; Quillian 1995). Het ervaren van deze dreiging speelt in dit geval dus een interveniërende rol in de relatie tussen het wonen in een concentratiebuurt en negatieve opvattingen onder autochtonen. Of het ervaren van dreiging ook voor allochtonen een rol speelt, kan met de huidige gegevens helaas niet worden onderzocht.

Een tweede veronderstelling berust op de contacthypothese die er van uitgaat dat onbekend onbemind maakt: negatieve beeldvorming treedt op als gevolg van het ontbreken van contacten tussen autochtonen en allochtonen. Juist in concentratiebuurten zijn de ontmoetingskansen tussen autochtonen en allochtonen lager (Van Praag 2003a) en als gevolg hiervan opvattingen over en weer wellicht negatiever. In dit geval zouden sociale contacten dus een interveniërende rol spelen in de relatie tussen het wonen in een concentratiebuurt en negatieve opvattingen over de andere groep: in concentratiebuurten is men negatiever over de ander groep, omdat men er minder contact mee onderhoudt.

5.3 *Hoe denken autochtonen en allochtonen over elkaar?*

Om beeldvorming van autochtonen en allochtonen over elkaar te kunnen meten, staat ons zowel in de SPVA als in het BOM-bestand een groot aantal variabelen ter beschikking. Wij zijn echter met name geïnteresseerd in vergelijkbare metingen voor autochtonen en allochtonen. Met de beschikbare data kunnen vergelijkingen gerealiseerd worden voor wat wij ‘stereotypering’ en ‘houding ten opzichte van minderheden in de samenleving’ hebben genoemd. Uitsluitend bij allochtonen is informatie

verzameld die kan worden samengevat onder de noemer 'ervaren maatschappelijk klimaat tegenover minderheden in de Nederlandse samenleving'.

Stereotypering

Autochtone respondenten konden voor een aantal eigenschappen op een vierpuntschaal aangeven in welke mate zij van toepassing waren op Turken, Marokkanen en Surinamers. Allochtone respondenten konden voor dezelfde eigenschappen aangeven in hoeverre zij die van toepassing achtten op autochtonen. Er is een schaal geconstrueerd op basis van acht items die het toekennen van stereotiepe eigenschappen meten. De eigenschappen waar een oordeel over is gevraagd, zijn onder andere: gezellig, eerlijk, gastvrij, netjes en vriendelijk. De itemscores zijn omgezet naar een schaal van 0 tot 100: hoe hoger de score, hoe positiever men denkt over de andere groep. Op basis van deze acht items kan een betrouwbare schaal worden geconstrueerd.³

Tabel 5.1 laat zien dat autochtonen het negatiefst oordelen over Marokkanen (een gemiddelde van 57 op een schaal van 0 tot 100), gevolgd door de Turken met een score van 64. Over Surinamers denken autochtonen het minst negatief (gemiddelde score van 75). Bij allochtone groepen zijn de verschillen in oordelen over autochtonen gering. De enige uitzondering zijn de Turken, die het minst positief over autochtonen denken (een gemiddelde score van 65), terwijl de andere groepen wat positiever oordelen (gemiddeld rond de 72).

Over het geheel genomen liggen opvattingen over en weer dus aan de positieve kant van de schaal (immers: hoe hoger de score, hoe positiever men is). Men is dus betrekkelijk mild over elkaars eigenschappen. In hoeverre sociale wenselijkheid een rol speelt in de antwoorden van respondenten, blijft hierbij wel de vraag.

Bekijken we de oordelen per eigenschap, dan zijn er duidelijke verschillen waarneembaar (voor een uitgebreide beschrijving zie Van Praag 2003b). In de lijst van voor allochtonen kenmerkende eigenschappen gaat gastvrijheid voorop. Ook worden allochtonen over het geheel genomen beleefd en vriendelijk gevonden. Daarentegen worden allochtonen gezien als minder netjes, verdraagzaam, hulpvaardig en eerlijk. Een aan allochtonen toegeschreven grotere hartelijkheid gaat dus in de ogen van autochtonen samen met een minder solide levensinstelling. Vooral het beeld van de Surinamers beantwoordt hieraan: zij worden door autochtonen veruit als het meest gezellig gezien, maar echter ook als niet zo netjes. Over Marokkanen oordelen autochtonen het minst gunstig: zij worden vooral het minst verdraagzaam, eerlijk en hulpvaardig gevonden.

Oordelen van allochtonen over autochtonen lijken door de bank genomen wat positiever te zijn dan omgekeerd. Marokkanen zijn bijvoorbeeld veel minder negatief over autochtonen (gemiddelde score van 73) dan autochtonen over Marokkanen (gemiddelde van 57). Alle allochtone groepen vinden in redelijke mate dat autochtonen vriendelijk, gezellig, netjes en hulpvaardig zijn. Allochtonen vinden de Nederlanders echter niet erg gastvrij. Ook zijn zij minder te spreken over eigenschappen als verdraagzaamheid en beleefdheid. Turken oordelen over deze kenmerken het minst positief.

Tabel 5.1

Door autochtonen en allochtonen aan elkaar toegekende eigenschappen, 2002 (in procenten en gemiddelde schaalscores)

	percentage (zeer) mee eens								stereotypering (schaal van 0-100, 100 = zeer positief)
	gezel- lig	eer- lijk	be- leefd	gastvrij netjes	ver- draag- zaam	hulp- vaardig	vrien- delijk		
autochtonen over allochtonen:									
over Turken	75	72	82	82	74	66	74	83	64
over Marokkanen	70	58	68	75	67	46	65	76	57
over Surinamers	98	85	88	94	78	82	89	95	75
allochtonen over autochtonen:									
Turken	92	85	66	47	85	55	82	85	65
Marokkanen	90	89	93	63	89	88	84	97	73
Surinamers	94	81	85	71	87	85	91	95	73
Antillianen	95	82	75	77	85	82	85	93	71

Bron: ISEO/SCP (SPVA'02) gewogen; SCP (BOM'02) gewogen

Houding ten opzichte van minderheden

In onderzoek naar beeldvorming onder autochtonen zijn houdingen over de aanwezigheid en toelating van minderheden uitvoerig onderzocht en zijn allerlei schalen uitgebreid getest op betrouwbaarheid. In het BOM-bestand is een schaal geconstrueerd op basis van de volgende vijf items:

- Het is goed als een samenleving bestaat uit mensen van verschillende culturen.
- Het moet makkelijker worden om in Nederland asiel te krijgen.
- Legaal aanwezige buitenlanders moeten dezelfde rechten op sociale zekerheid hebben als Nederlanders.
- In Nederland wonen te veel allochtonen.
- Een wijk gaat er niet op vooruit als er te veel allochtonen komen te wonen.

Respondenten konden op een vierpuntsschaal aangeven in hoeverre zij het met deze stellingen eens waren. Opnieuw zijn de itemscores omgezet tot een schaal; wederom geldt: hoe hoger de score, hoe positiever men is (de cronbach's alpha van de schaal is 0,7).

Voor allochtonen blijkt het niet mogelijk om op grond van de SPVA-gegevens een betrouwbare schaal te construeren. Ook het weglaten van een aantal items levert niets op. Kennelijk variëren bij allochtonen de meningen op deze items te zeer. De

bevindingen voor allochtonen worden dan ook uitsluitend op itemniveau gepresenteerd (zie tabel 5.2).

De schaalscore die de houding van autochtonen ten opzichte van minderheden uitdrukt, slaat door naar de negatieve kant van de schaal: een gemiddelde score van 44 op een schaal van 0 (negatief) tot 100 (positief). Zoals eerder geconstateerd door Van Praag (2003b) blijken de reacties van autochtonen gemengd te zijn: aan de ene kant onderschrijft men in meerderheid het multiculturele ideaal (men vindt het goed als een samenleving uit verschillende culturen bestaat) en verklaart men zich voorstander van gelijke rechten (in dit geval het recht op sociale zekerheid). Tegelijkertijd bestaat er een massale weerstand tegen de aanwezigheid van (veel) allochtonen: er zijn te veel allochtonen, een wijk gaat er niet op vooruit als er te veel allochtonen wonen, en het moet niet makkelijker worden in Nederland asiel te krijgen.

Onder allochtonen zijn reacties zo mogelijk nog gemengder.⁴ Hun steun aan het multiculturele ideaal en aan gelijke rechten voor allochtonen en autochtonen is groter dan onder autochtonen, terwijl tegelijkertijd veel allochtonen (vooral Turken) vinden dat er te veel allochtonen in Nederland zijn en dat een wijk er niet op vooruit gaat als er te veel allochtonen komen te wonen. Allochtonen, en dan vooral Turken en Marokkanen, staan echter wel een liberaler asielbeleid voor dan autochtonen.

Tabel 5.2

Houding ten opzichte van minderheden, 2002 (in procenten en gemiddelde schaalscores)^a

	percentage (zeer) mee eens					houding t.o.v. minderheden
	verschillende culturen goed	zelfde recht op soc. zekerheid	asiel makkelijker	te veel allochtonen	wijk gaat er niet op vooruit	(schaal van 0-100, 100 = zeer positief)
autochtonen	78	82	8	67	81	44
allochtonen						
Turken	94	90	40	67	53	
Marokkanen	93	84	35	46	51	
Surinamers	93	79	19	35	54	
Antillianen	90	82	19	41	44	

a Voor autochtone respondenten is een vierpuntsschaal gebruikt, terwijl voor de allochtone respondenten een vijfpuntsschaal is gehanteerd. Dit betekent dat in deze tabel voorzichtigheid moet worden betracht bij het vergelijken van de percentages tussen autochtonen en allochtonen.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'02) gewogen; SCP (BOM'02) gewogen

Ervaren maatschappelijk klimaat tegenover minderheden

Ten slotte kan worden onderzocht in hoeverre allochtonen vinden dat minderheden in Nederland geaccepteerd worden: hoe ervaren zij het maatschappelijk klimaat

tegenover minderheden in de Nederlandse samenleving? Voor zowel de klassieke als de nieuwe groepen is hierover informatie beschikbaar. Op basis van vier items is een schaal geconstrueerd die we ‘ervaren acceptatie’ noemen. De volgende items maken deel uit van deze schaal:

- In Nederland krijg je als buitenlander alle kansen.
- In Nederland worden je rechten als buitenlander gerespecteerd.
- Nederland is een gastvrij land voor buitenlanders.
- Nederland staat open voor buitenlandse culturen.

Respondenten konden op een vijfpuntsschaal aangeven in hoeverre zij het met deze stellingen eens waren. De itemscores zijn omgezet naar een schaal van 0 tot 100, waarbij geldt dat hoe hoger de waarde is, hoe meer men vindt dat minderheden geaccepteerd worden in de Nederlandse samenleving (de cronbach's alpha is 0,7). Turken en Iraniërs blijken zich het minst geaccepteerd te voelen (een score van 61) en voormalig Joegoslaven het meest (gemiddelde van 71). De opvattingen van de overige groepen liggen tussen deze twee uitersten in, waarbij opvalt dat vluchtelingengroepen (met uitzondering van de zojuist genoemde Iraanse groep) wat positiever zijn dan de klassieke groepen (zie tabel 5.3).

Tabel 5.3

Ervaren acceptatie onder allochtonen, 2002 en 2003 (in procenten en gemiddelde schaalesscores)

	percentage (zeer) mee eens				ervaren acceptatie (schaal van 0-100, 100 = zeer positief)
	buiten- landers alle kansen	rechten geaccep- teerd	gastvrij land	open voor andere culturen	
Turken	63	53	37	75	61
Marokkanen	59	62	58	61	63
Surinamers	52	62	69	79	65
Antillianen	51	56	65	71	62
Afghanen	56	73	75	80	68
Irakezen	52	72	78	81	68
Iraniërs	39	62	65	69	61
(voormalig) Joegoslaven	61	75	82	83	71
Somaliërs	54	74	75	75	68

Bron: ISEO/SCP (SPVA'02) gewogen; ISEO/SCP (SPVA'03) gewogen

De stelling die allochtonen over het algemeen het meest onderschrijven is dat Nederland openstaat voor buitenlandse culturen: Marokkanen vinden dit van alle groepen echter het minst. Daartegenover zijn allochtonen gemiddeld genomen het minst te spreken over de kansen die je als buitenlander in Nederland krijgt. Vooral Iraniërs

zijn deze mening toegedaan. Turken vinden in beduidend mindere mate dan de overige etnische groepen dat je rechten als buitenlander in Nederland worden gerespecteerd en dat Nederland een gastvrij land is voor buitenlanders.

5.4 Verschillen in wederzijdse beeldvorming verklaard

Door het relateren van individuele opvattingen van allochtonen en autochtonen aan de aandelen allochtonen in buurten, kunnen wij uitsluitel verkrijgen over de relatie tussen ruimtelijke concentratie van niet-westerse allochtonen en de beeldvorming over en weer. Daarnaast kijken we in dit hoofdstuk tevens naar de verandering in het percentage niet-westerse allochtonen in een buurt in recente jaren. Door deze variabele op te nemen, kunnen we bepalen in hoeverre een snelle verkleuring van een buurt nog een aanvullend effect heeft op de beeldvorming tussen autochtonen en allochtonen. Via een multilevel design kan worden bekeken of er zelfstandige effecten van de concentratiegraad binnen een buurt zijn of dat geaggregeerde uitkomsten alleen maar een gevolg zijn van samenstellingseffecten van de bevolking in die buurten. Als er bijvoorbeeld veel lager opgeleiden in een buurt wonen, kan alleen al deze samenstelling de oorzaak zijn van een gemiddeld negatiever oordeel in deze buurt. Uit veel eerder onderzoek blijkt immers dat lager opgeleiden negatiever oordelen over etnische minderheden dan hoger opgeleiden.

Er is zoveel mogelijk getracht de individuele variabelen vergelijkbaar te maken tussen het BOM- en SPVA-bestand. Onafhankelijke variabelen die in beide bestanden voorkomen, zijn: geslacht, leeftijd, opleiding, werkzaamheid en inkomen.⁵ Specifiek voor allochtonen is een variabele beschikbaar die rekening houdt met de migratiegeschiedenis van deze groepen, het *migrantentype* (zie hoofdstuk 1 voor een toelichting op deze variabele).

Door vervolgens de intermediaire verklaringen op te nemen die in paragraaf 5.2 zijn geformuleerd, zoals de mate van contact tussen autochtonen en allochtonen en de dreiging die autochtonen ervaren van allochtonen, kan de vinger worden gelegd op mechanismen die een rol spelen in de relatie tussen concentratie en beeldvorming.

In zowel het BOM- als het SPVA-bestand is informatie verzameld over de *sociale contacten* tussen autochtonen en allochtonen. Helaas zijn deze metingen niet helemaal identiek, maar ze duiden wel grotendeels op hetzelfde. In het BOM-bestand is de mate van contact met, in dit geval, allochtonen gemeten door middel van twee items: de mate van contact met allochtonen in de buurt en de mate van contact met allochtonen in het dagelijks leven. In het SPVA-bestand is contact met autochtonen gemeten door twee items te combineren: de mate van contact met autochtonen in de vrije tijd en de mate van bezoek van autochtone vrienden of burens. Dit resulteert in twee betrouwbare schalen die lopen van 0 tot 100, waarbij 0 staat voor geen contact en 100 voor veelvuldig contact.⁶

In het BOM-bestand is het tevens mogelijk door autochtonen *ervaren etnische dreiging* als variabele op te nemen. Deze variabele bestaat uit vier items die verschillende

aspecten van dreiging meten (voor cultuur, welvaart, veiligheid en sociale voorzieningen). Deze items zijn gecombineerd tot een betrouwbare schaal: een hogere waarde staat voor een hogere mate van ervaren etnische dreiging (zie hoofdstuk 3 voor meer informatie). In eerder internationaal onderzoek is geconstateerd dat het ervaren van dreiging door etnische minderheden in conceptuele en empirische zin losstaat van het uitsluiten van minderheden, maar dat beide dimensies wel in nauwe relatie tot elkaar staan: autochtonen sluiten minderheden uit, juist omdat zij zich bedreigd voelen door deze minderheden (zie bv. Quillian 1995).⁷

5.4.1 Autochtonen over allochtonen

Stereotiepe opvattingen onder autochtonen

Tabel 5.4 presenteert de resultaten van de analyse naar *stereotiepe opvattingen*. Omwille van de overzichtelijkheid is ervoor gekozen om de analyse alleen uit te voeren voor de stereotiepe opvattingen van autochtonen over Marokkanen. Duidelijk wordt dat autochtone mannen en lager opgeleiden beduidend vaker negatieve opvattingen over eigenschappen van Marokkanen hebben. Ook jongeren oordelen negatiever over Marokkanen. Dit is echter geen lineair effect (te zien aan het significante kwadratische effect van leeftijd): ouderen oordelen namelijk ongeveer even negatief. Het zijn juist autochtonen van middelbare leeftijd die beduidend positiever zijn over Marokkanen dan jongeren en ouderen.

Het aandeel allochtonen in een buurt heeft geen effect op stereotyperingen.⁸ De *verandering* in het aandeel allochtonen is daarentegen wel van belang. Hoe groter de toename van het aandeel allochtonen in een buurt, des te negatiever de opvattingen over Marokkanen. Er is dus sprake van een zelfstandig effect van een snelle verkleuring van een buurt op de negatieve beeldvorming van autochtonen over allochtonen (i.c. Marokkanen).

De vraag rijst hoe dit te verklaren is. De analyses maken duidelijk dat dit maar voor een klein gedeelte komt doordat autochtonen die in buurten wonen die snel zijn verkleurd, minder contact met allochtonen onderhouden.⁹ Veel belangrijker is het in hogere mate ervaren van dreiging van etnische minderheden. Niet alleen heeft deze ervaren dreiging een rechtstreeks effect op stereotyperingen, het speelt bovendien een intermediaire rol in de relatie tussen verkleuring van de buurt en beeldvorming. Mensen die in buurten wonen waar de etnische samenstelling in de afgelopen jaren sterk is veranderd, voelen zich in hogere mate bedreigd door allochtonen. Als gevolg daarvan oordelen ze negatiever over de eigenschappen van allochtone groepen (i.c. Marokkanen).¹⁰

Het ervaren van etnische dreiging speelt bovendien ook een belangrijke rol in de relatie tussen opleidingsniveau en stereotypering. Lager opgeleiden oordelen negatiever, juist omdat zij zich in hogere mate bedreigd voelen door de aanwezigheid van

allochtonen dan hoger opgeleiden. Ook de verschillen tussen mannen en vrouwen en tussen leeftijdsgroepen hebben voor een belangrijk deel te maken met de ervaren etnische dreiging. Kortom, mechanismen van etnische competitie spelen een belangrijke rol in negatieve opvattingen van autochtonen over allochtonen.

Tabel 5.4
Multilevel regressieanalyse van stereotypering van Marokkanen onder autochtonen^{ab}

	model 1	model 2	model 3	model 4	model 5
constante	57,87	36,19	36,94	35,77	73,26
geslacht (vrouw = ref. cat.)					
man		-3,37	-3,36	-3,16	-1,63
leeftijd		0,73	0,73	0,71	0,45
(leeftijd) ²		-0,01	-0,01	-0,01	-0,01
opleidingsniveau		1,57	1,56	1,49	n.s.
werkend (niet-werkend = ref. cat.)					
werkend		n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
huishoudinkomen		n.s.	n.s.	n.s.	-0,59
% allochtonen in de buurt			n.s.	n.s.	n.s.
verandering in % allochtonen			-0,58	-0,53	n.s.
contacten met allochtonen				0,14	0,08
ervaren etnische dreiging					-0,50
variantiecomponenten					
tussen buurten	10,72	9,17	8,00	6,48	2,34
(% verklaard t.o.v. interceptmodel)		(14)	(25)	(40)	(78)
tussen individuen	404,17	391,35	391,03	383,33	305,35
(% verklaard t.o.v. interceptmodel)		(3)	(3)	(5)	(24)

a Op een schaal van 0 tot 100 (100 = zeer positief).
b Significant als $p < 0,05$; n.s. = niet significant; (n = 2417).

Bron: SCP (BOM'02)

De analyse biedt echter tegelijkertijd ondersteuning voor de contacthypothese. Er is immers sprake van een substantieel effect van het onderhouden van contacten met allochtonen op stereotiepe houdingen. Autochtonen die meer contact hebben met allochtonen oordelen beduidend positiever. De zegswijze 'onbekend maakt onbemind' gaat in dit geval overduidelijk op. Overigens is het hier waarschijnlijker dat er sprake is van wederzijdse beïnvloeding dan dat de causaliteit uitsluitend eenrichtingsverkeer is. Door sociale contacten te onderhouden met allochtonen, krijgen mensen positiever opvattingen over allochtonen, terwijl daarnaast een positiever oordeel eerder zal aanzetten tot het aanknopen van vriendschappelijke contacten met allochtonen.

Een laatste opmerking over tabel 5.4 betreft de verschillen tussen buurten in de beeldvorming over Marokkanen. Verschillen tussen buurten hangen af van een aantal factoren:

- 1 de sociaal-economische samenstelling van de buurt (naar opleidingsniveau enz.);
- 2 de verkleuring van de buurt in de afgelopen vijf jaar;
- 3 de sociale contacten tussen autochtonen en allochtonen in de buurt;
- 4 het ervaren van dreiging van etnische minderheden in de buurt.

Dit is te zien aan de afname in de variantiecomponenten op buurtniveau na opname van de verschillende verklarende factoren (onderin tabel 5.4).

Ter relativering dient hier nog te worden opgemerkt dat de variatie in opvattingen op individueel niveau veel groter is dan die op buurtniveau: verschillen tussen buurten zijn dus minder relevant dan individuele verschillen in stereotiepe opvattingen.

Houding van autochtonen ten opzichte van minderheden

In tabel 5.5 is te zien welke kenmerken bepalend zijn voor de houding onder autochtonen ten aanzien van etnische minderheden in de samenleving. Er blijken geen verschillen tussen buurten te bestaan. Dit betekent dat het geen zin heeft om buurtkenmerken op te nemen. Wel komen dezelfde individuele verschillen als in de voorgaande analyse naar voren. Mannen en lager opgeleiden hebben een negatievere houding ten opzichte van minderheden, maar ook jongeren en ouderen zijn negatiever, terwijl vrouwen, hoger opgeleiden en mensen van middelbare leeftijd juist positiever staan tegenover minderheden.

Wederom blijkt dat gevoelens van etnische dreiging hierin een belangrijke rol spelen. Mannen, lager opgeleiden en jongeren zowel als ouderen staan negatiever ten opzichte van etnische minderheden, doordat zij zich in hogere mate bedreigd voelen door hun aanwezigheid (vgl. model 4 en 5).

Waar het ervaren van etnische dreiging een negatieve rol speelt in de houding ten opzichte van minderheden, speelt de mate van sociaal contact met allochtonen een positieve rol. Wederom wordt de contacthypothese ondersteund: autochtonen die meer contact hebben met allochtonen zijn minder negatief gestemd over hun aanwezigheid.

Tabel 5.5

Multilevel regressieanalyse van de houding ten opzichte van minderheden onder autochtonen^{ab}

	model 1	model 2	model 3	model 4	model 5
constante	44,88	27,31		26,21	70,97
geslacht (vrouw = ref. cat.)		–		–	–
man		–2,17		–1,98	n.s.
leeftijd		0,37		0,35	n.s.
(leeftijd) ²		–0,01		–0,01	n.s.
opleidingsniveau		2,44		2,37	0,78
werkend (niet-werkend = ref. cat.)		–		–	–
werkend		n.s.		n.s.	n.s.
huishoudinkomen		n.s.		n.s.	n.s.
% allochtonen in de buurt			–	–	–
verandering in % allochtonen			–	–	–
contacten met allochtonen				0,10	0,03
ervaren etnische dreiging					–0,59
variantiecomponenten					
tussen buurten	0,00	0,00		0,00	0,00
(% verklaard t.o.v. interceptmodel)		(0)		(0)	(0)
tussen individuen	236,66	218,62		213,73	98,53
(% verklaard t.o.v. interceptmodel)		(8)		(10)	(58)

a Op een schaal van 0-100 (100 = zeer positief).
b Significant als $p < 0,05$; n.s. = niet significant; (n = 2417).

Bron: SCP (BOM'02)

5.4.2 Allochtonen over autochtonen

Stereotiepe opvattingen onder allochtonen

Tot nu toe is gekeken naar opvattingen van autochtonen over allochtonen. Maar hoe zijn verschillen tussen allochtonen onderling in hun opvattingen over autochtone Nederlanders te verklaren? Eerst richten we ons op stereotiepe opvattingen van allochtonen over autochtonen (tabel 5.6). Zoals al bleek uit de beschrijvende tabellen in de vorige paragraaf, denken Turken het negatiefst over autochtonen, gevolgd door Antillianen. Tussen Surinamers en Marokkanen bestaan in dit opzicht geen significante verschillen.

In tegenstelling tot bij autochtonen, hebben bij allochtonen demografische kenmerken niet of nauwelijks effect op stereotiepe opvattingen over de andere groep. Nu zijn deze opvattingen van allochtonen door de bank genomen niet ongunstig (tabel 5.1), maar dat er weinig variatie in zit, is toch opvallend. Er bestaat bijvoorbeeld weinig generationele verandering in de beelden over autochtonen. De tweede generatie heeft gemiddeld gesproken dezelfde denkbeelden over autochtonen als de eerste

generatie. Het enige demografische effect dat statistisch significant is, namelijk dat van geslacht, is ook nog eens tegengesteld aan dat onder autochtonen: allochtone vrouwen denken negatiever over autochtonen dan allochtone mannen.

Tabel 5.6
Multilevel regressieanalyse van stereotypen over autochtonen onder allochtonen^{ab}

	model 1	model 2	model 3	model 4	model 5
constante	70,46	73,08	73,73	75,58	70,04
etnische groep (Surinamers = ref.cat.)		–	–	–	–
Turken		–8,58	–9,29	–9,22	–7,57
Marokkanen		n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Antillianen		–2,38	–2,45	–2,55	–2,70
migrantentype (2e generatie = ref.cat.)			–	–	–
tussengeneratie			n.s.	n.s.	n.s.
huwelijksmigranten			n.s.	n.s.	n.s.
eerste generatie > 1980			n.s.	n.s.	n.s.
eerste generatie ≤ 1980			n.s.	n.s.	n.s.
geslacht (vrouw = ref. cat.)			–	–	–
man			1,46	1,39	1,36
leeftijd ^c			n.s.	n.s.	n.s.
opleidingsniveau			n.s.	n.s.	–0,45
werkend (niet-werkend = ref. cat.)			–	–	–
werkend			n.s.	n.s.	n.s.
huishoudinkomen			n.s.	n.s.	n.s.
% allochtonen in de buurt				n.s.	n.s.
verandering in % allochtonen				–0,17	n.s.
contacten met autochtonen					0,09
variantiecomponenten					
tussen buurten	11,48	10,46	10,39	9,46	8,33
(% verklaard t.o.v. interceptmodel)		(9)	(10)	(18)	(27)
tussen individuen	231,44	219,15	218,12	218,06	212,75
(% verklaard t.o.v. interceptmodel)		(5)	(6)	(6)	(8)

a Op een schaal van 0 tot 100 (100 = zeer positief).
b Significant als $p < 0,05$; cursief = significant als $p < 0,10$; n.s. = niet significant; (n = 3143).
c Er blijkt in deze analyse geen sprake te zijn van een kwadratisch effect van leeftijd.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'02)

Een tweede opvallende bevinding is dat het effect van opleiding positief is.¹¹ In onderzoek naar vooroordelen wordt altijd een sterk 'verzachtend' opleidingseffect gevonden onder meerderheidsgroeperingen: hoger opgeleiden oordelen doorgaans minder negatief over andere etnische groepen dan lager opgeleiden. Voor minderheden in Nederland geldt dit klaarblijkelijk niet: het zijn juist de hoger opgeleide

allochtonen die negatiever oordelen over autochtonen dan de lager opgeleide allochtonen.

Net als bij de autochtonen gaat ook hier de contacthypothese op: allochtonen die meer contact hebben met autochtonen, hanteren minder negatieve stereotypen over autochtone Nederlanders. Dus wederom geldt dat bekend, bemind maakt.

In eerder onderzoek is wel verondersteld dat effecten die individuele kenmerken uitoefenen op vooroordelen, anders kunnen uitwerken bij hoge concentraties minderheden in de buurt (Kunovich 2004; Scheepers et al. 2002). Dit blijkt ook hier op te gaan. Weliswaar leiden meer contacten tot minder negatieve stereotypingen onder allochtonen, maar bij een hoge concentratie minderheden in een buurt worden de effecten van contacten met autochtonen minder van belang.¹² In concentratiebuurten doen contacten er dus minder toe in de beeldvorming onder allochtonen over autochtonen.

De aandelen allochtonen in een buurt veranderen niets aan hoe allochtonen over autochtonen denken. Recente veranderingen in het aantal etnische minderheden in een buurt echter wel: hoe groter de toename in het aandeel niet-westerse allochtonen in een buurt, hoe negatiever allochtonen denken over autochtonen. Dit is echter een zwak effect (slechts significant op 10%-niveau). Op de vraag waarom dit effect bestaat, geeft het laatste model in tabel 5.6 een antwoord. Sociale contacten blijken namelijk een interveniërende rol te spelen in de relatie tussen de verkleuring van een buurt en stereotypingen door allochtonen over autochtonen (een vergelijking tussen model 4 en 5 laat zien dat de relatie niet-significant wordt). Dit betekent dat allochtonen in een snel verkleurende buurt negatiever zijn over autochtonen vanwege het feit dat zij minder contact met hen onderhouden.

Wanneer we nog kijken naar veranderingen in de variatie tussen buurten als gevolg van het opnemen van individuele en buurtkenmerken, dan zien we dat verschillen tussen buurten in beelden van allochtonen over autochtonen in beperkte mate afhangen van de etnische samenstelling van een buurt. De verdere demografische en sociaal-economische samenstelling van de groepen allochtonen speelt geen aanvullende rol. Wel hangen verschillen tussen buurten in stereotypingen van autochtonen af van de verkleuring van de buurt in de afgelopen vijf jaar en van het in mindere mate bestaan van contacten met autochtonen in deze buurten. Het grootste gedeelte van de buurtverschillen blijft echter onverklaard (meer dan bij autochtonen).

Door allochtonen ervaren maatschappelijk klimaat

Ten slotte is een analyse uitgevoerd op de mate van ervaren acceptatie in Nederland onder minderheden (tabel 5.7).¹³ In dit geval is gekeken naar opvattingen onder de klassieke groepen én onder vluchtelingengroepen. Wederom blijkt uit deze analyse dat Turken het vaakst van mening zijn dat minderheden niet geaccepteerd worden in Nederland. Ook Iraniërs hebben dit gevoel vaker dan de andere groepen.

Tabel 5.7
Multilevel regressieanalyse van ervaren acceptatie onder allochtonen^{ab}

	model 1	model 2	model 3	model 4	model 5
constante	64,77	64,24	66,00	66,35	63,46
etnische groep (Surinamers = ref.cat.)					
Turken		-3,75	-4,61	-4,59	-3,98
Marokkanen		n.s.	-1,89	-1,85	n.s.
Antillianen		-1,94	n.s.	n.s.	-1,88
Afghanen		3,67	4,25	4,22	3,90
Irakezen		3,68	4,17	4,13	4,00
Iraniërs		-2,71	n.s.	n.s.	-2,21
(voormalig) Joegoslaven		6,89	7,65	7,61	7,12
Somaliërs		3,41	3,41	3,40	3,35
migrantentype (2e generatie = ref.cat.)					
tussengeneratie			n.s.	n.s.	n.s.
huwelijksmigranten			n.s.	n.s.	n.s.
eerste generatie >1980			-1,80	-1,77	n.s.
eerste generatie =< 1980			-2,56	-2,54	-2,01
geslacht (vrouw = ref. cat.)					
man			n.s.	n.s.	n.s.
leeftijd ^c			0,07	0,07	0,06
opleidingsniveau			-1,60	-1,61	-1,71
werkend (niet-werkend = ref. cat.)					
werkend			-1,10	-1,10	-1,28
huishoudinkomen			0,91	0,90	0,86
% allochtonen in de buurt				n.s.	n.s.
verandering in % allochtonen				n.s.	n.s.
contacten met autochtonen					1,52
variantiecomponenten					
tussen buurten	16,95	13,24	12,17	12,10	12,21
(% verklaard t.o.v. interceptmodel)		(22)	(28)	(28)	(28)
tussen individuen	299,48	291,30	288,00	288,02	286,79
(% verklaard t.o.v. interceptmodel)		(3)	(4)	(4)	(4)

a Op een schaal van 0 tot 100 (100 = zeer positief).
b Significant als $p < 0,05$; cursief = significant als $p < 0,10$; n.s. = niet significant; (n = 6113).
c Er blijkt in deze analyse geen sprake te zijn van een kwadratisch effect van leeftijd.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'02, SPVA'03)

Het zich niet geaccepteerd voelen heeft duidelijk te maken met migratiegeneratie: de eerste generatie voelt zich minder geaccepteerd in Nederland dan de tweede generatie. Er blijkt opnieuw sprake te zijn van een negatief effect van opleiding (maar ook van het hebben van werk) op ervaren acceptatie. Hoger opgeleide allochtonen voelen zich

minder geaccepteerd in Nederland dan lager opgeleide allochtonen. Dit verklaart, zo blijkt uit de analyse, bijvoorbeeld ook waarom Iraniërs zich minder geaccepteerd voelen in Nederland (zij zijn gemiddeld genomen hoger opgeleid). Ook voelen minderheden die werken zich minder geaccepteerd dan zij die niet werken. Een opvallende bevinding. Het lijkt erop dat de lager opgeleide autochtonen allochtonen meer als een bedreiging zien, maar dat dit onder allochtonen net andersom is: hoger opgeleide allochtonen en werkende allochtonen hebben juist meer het gevoel belemmeringen en weerstanden te ondervinden in de samenleving.

De aandelen allochtonen in een buurt, maar ook de verandering in deze aandelen, hebben geen effect op het gevoel al dan niet geaccepteerd te worden in Nederland. Wel wordt ook hier weer ondersteuning gevonden voor de contacthypothese: allochtonen die meer contact hebben met autochtonen voelen zich meer geaccepteerd in de Nederlandse maatschappij. Ook het inkomen van allochtonen speelt een verzachtende rol bij het ervaren van een ongunstig maatschappelijk klimaat ten opzichte van minderheden: naarmate het inkomen van allochtonen hoger is, oordelen zij minder negatief over het maatschappelijk klimaat. Dit is opvallend, gezien de tegengestelde effecten van opleidingsniveau en werk. Het zou goed te maken kunnen hebben met het feit dat voor allochtonen een goede opleiding en het hebben van werk veel minder automatisch dan bij autochtonen leidt tot een succesvolle maatschappelijke positie. Minderheden werken nogal eens onder hun niveau of komen ondanks hun hoge opleidingsniveau helemaal niet aan de slag. Als het dan wel lukt een goed inkomen te verwerven, oordelen zij ook meteen beduidend positiever over het maatschappelijk klimaat ten aanzien van allochtonen in de Nederlandse samenleving.

5.5 Conclusie en discussie

Uit dit hoofdstuk is gebleken dat het met de opvattingen over elkaars eigenschappen nog niet zo slecht is gesteld, ook al bestaat bij deze thematiek altijd het risico dat door sociaal-wenselijke antwoorden het beeld te positief gekleurd is. Hoe dan ook, de diverse bevolkingsgroepen zijn betrekkelijk mild over elkaars eigenschappen. Autochtonen zijn het minst te spreken over Marokkanen; van de allochtonen schrijven Turken het vaakst negatieve eigenschappen aan autochtonen toe.

Wanneer het gaat om de aanwezigheid van minderheden in de Nederlandse samenleving, overheersen bij autochtonen wel de negatieve opvattingen. Kunnen veel autochtonen zich nog wel vinden in het idee dat het goed is dat een samenleving bestaat uit verschillende culturen, en kan de notie van gelijke rechten op sociale zekerheid ook nog wel op enige bijval rekenen, anders wordt het wanneer het gaat om toelatingmogelijkheden van asielzoekers en om aantallen allochtone inwoners in Nederland. Anders gezegd: het is vooral het aantal minderheden dat bij veel autochtonen op weerstand stuit. Opmerkelijk genoeg denken veel allochtonen hier tot op zekere hoogte hetzelfde over. Alleen is hun houding gematigder: meer dan bij de autochtonen omarmen allochtonen het idee dat het voorkomen van meerdere

culturen goed is voor een samenleving en vinden ze vaker dan autochtonen dat er in de sociale zekerheid sprake moet zijn van gelijke rechten. Daarnaast zijn hun opvattingen over het aantal minderheden en de toelatingsvoorwaarden minder negatief dan bij de autochtonen, hoewel ook bij de allochtonen de negatieve houding over deze onderwerpen domineert.

Over het maatschappelijk klimaat ten aanzien van minderheden in het algemeen oordelen minderheden zeker niet onverdeeld positief. Uit de bevindingen kan worden opgemaakt dat nogal wat minderheden het gevoel hebben dat ze beperkingen krijgen opgelegd en te maken hebben met enige vijandigheid. Van de klassieke groepen zijn Turken hierover het somberst gestemd. Onder de nieuwe groepen geldt dit het meest voor de Iraniërs.

De uitkomsten van de multivariate analyses stemmen tot enige somberheid. Dat tussen de generaties weinig variatie bestaat in hun opvattingen over met name de mate waarin allochtonen in de Nederlandse samenleving worden geaccepteerd, wijst op een geringe dynamiek binnen migrantengroepen. Men zou deze uitkomst kunnen beschouwen als een indicatie van stagnerende integratie. Onderdeel van de integratie vormt het zich thuis en geaccepteerd voelen.

Hoger opgeleiden en de tweede generatie, die in toenemende mate het beeld van de minderheden in Nederland zullen gaan bepalen, onderscheiden zich niet of, in het geval van hoger opgeleiden, zelfs in negatieve zin van andere categorieën minderheden. Mogelijk hangt het door hoger opgeleide minderheden als ongunstig ervaren klimaat samen met het feit dat zij meer dan anderen in contact komen met de veranderingen in berichtgeving en opinies over minderheden in de media. Bovendien is het waarschijnlijk dat er hier sprake is van het optreden van een zekere statusincongruentie. Voor allochtonen leidt het voltooien van een goede opleiding veel minder automatisch dan bij autochtonen tot maatschappelijk succes. Dit heeft onder andere te maken met belemmeringen en discriminatie op de arbeidsmarkt. Het gevolg ervan is dat minderheden nogal eens onder hun niveau werken of ondanks hun hoge opleidingsniveau niet aan de slag komen. Dit is een mogelijke verklaring voor het feit dat het juist de hoger opgeleiden onder de minderheden zijn die teleurgesteld zijn over hun kansen als buitenlander in Nederland. Dit is een interpretatie die nader onderzoek verdient. Dit laatste geldt ook voor het verschil tussen de seksen. Bij autochtonen zijn de mannen minder gunstig gestemd over de minderheden, bij de minderheden zijn juist de vrouwen negatiever over de eigenschappen van autochtonen en het maatschappelijk klimaat. Een duidelijke interpretatie van deze verschillen is niet eenvoudig te geven.

Met betrekking tot de veelvuldig veronderstelde negatieve relatie tussen concentratie en beeldvorming zijn de bevindingen minder somber. De aandelen minderheden in een buurt blijken niet van invloed op negatieve opvattingen over en weer. Een nuancering van deze bevinding is echter wel op zijn plaats. Allereerst is er, zo blijkt, een groot verschil tussen de feitelijke aanwezigheid van minderheden in een buurt en de

door de bewoners gepercipieerde aanwezigheid. Autochtonen zijn geneigd de aandelen minderheden in de eigen buurt te overschatten. Zo vond Van Praag (2003b), op een algehele schaal voor xenofobie, wel een positief effect van het *gepercipieerde* aandeel allochtonen in de eigen buurt. Zijn verklaring hiervoor is dat onverdraagzame respondenten wellicht eerder dan anderen het gevoel hebben dat er veel allochtonen in de buurt wonen. Een tweede nuancering betreft de aard van de gegevens die in dit hoofdstuk voor autochtonen beschikbaar waren, afkomstig uit het BOM-onderzoek. Dit onderzoek is weliswaar representatief voor de Nederlandse bevolking, maar dat houdt tevens in dat slechts een klein aandeel van de respondenten woonachtig is in buurten met hoge concentraties etnische minderheden. In toekomstig onderzoek is het van belang specifiek te kijken naar opvattingen onder autochtonen die woonachtig zijn in concentratiebuurten.

Anders dan bij de concentratie van minderheden het geval is, blijkt uit dit hoofdstuk dat een *snelle verkleuring van de buurt* wel leidt tot negatievere opvattingen tussen autochtonen en allochtonen. De analyses hebben laten zien dat dit voor autochtonen te maken heeft met het feit dat men zich in deze buurten meer bedreigd voelt door etnische minderheden dan in buurten die niet zo snel van kleur veranderd zijn. Het lijkt erop dat men aan de aanwezigheid van allochtonen in de buurt inmiddels wel gewend is, maar dat juist een snelle toename als bedreigend wordt ervaren.

Bovendien heeft de negatievere beeldvorming over en weer ook te maken met de omstandigheid dat juist in een buurt waar het aandeel allochtonen snel is toegenomen, er minder contact tussen autochtonen en allochtonen bestaat (zoals in hoofdstuk 3 duidelijk is geworden). Hiermee is meteen een belangrijke ‘depolariserende factor’ geïdentificeerd in de wederzijdse beeldvorming van autochtonen en allochtonen, namelijk de mate van sociaal contact. Uit de analyses blijkt duidelijk dat sociale contacten tussen autochtonen en allochtonen een verzachtende rol spelen in de opvattingen over elkaar. Hoe meer autochtonen en allochtonen met elkaar omgaan in de vrije tijd en hoe meer zij elkaar thuis en in de buurt opzoeken, hoe positiever ze over elkaar oordelen. Bekend maakt dus bemind, en dit is een belangrijke bevinding in het huidige maatschappelijke debat, waarin spanningen tussen etnische groepen steeds zichtbaarder lijken te worden.

Noten

- 1 Dit hoofdstuk is een bewerking en uitbreiding van Gijsberts en Dagevos 2004.
- 2 Hier spelen ook persoonlijkheidskenmerken een rol. In eerder onderzoek is uitvoerig ingegaan op de rol die bijvoorbeeld een autoritaire persoonlijkheidsstructuur speelt in etnocentrische reacties (Scheepers et al. 1990).
- 3 De cronbach's alpha is 0,8 voor de stereotyperingen van allochtonen over autochtonen en circa 0,9 voor de omgekeerde situatie (0,9 voor de stereotypering van autochtonen over zowel Marokkanen, Surinamers als Turken).
- 4 Opgemerkt dient te worden dat de gemiddelden in tabel 5.2 niet vergelijkbaar zijn tussen autochtonen en allochtonen, omdat de meningen van de eerste groep gemeten zijn op een vierpuntsschaal, terwijl die van de allochtone groepen gebaseerd zijn op vijfpuntsschalen.
- 5 Geslacht is een dichotome variabele (1 = man, 0 = vrouw). Qua leeftijd gaat het om personen vanaf 17 jaar. Opleiding is een variabele met zeven categorieën: geen onderwijs of maximaal basisonderwijs, vbo, mavo, mbo, havo/vwo, hbo en wo. Voor respondenten die nog op school zitten, is het opleidingsniveau gelijkgesteld aan de opleiding die ze op dat moment volgen. Werkzaamheid is een dichotome variabele (0 = niet werkzaam, 1 = werkend). Helaas is in het BOM-bestand geen gedetailleerdere informatie over beroep en bezigheid beschikbaar. Inkomens is gemeten als het nettohuishoudinkomen in euro's per maand. In beide bestanden is een indeling in zes categorieën gemaakt: tot 2000 euro, 2000 tot 3000 euro, 3000 tot 4000 euro, 4000 tot 5000 euro, 5000 tot 6000 euro en meer dan 6000 euro. In de analyses van het BOM-bestand is een dichotome variabele opgenomen ter controle van het feit dat een klein deel (16%) van de vragenlijsten binnen is gekomen na de aanslag op Pim Fortuyn.
- 6 De cronbach's alpha van de eerste schaal is 0,6 (BOM) en van de tweede 0,8 (SPVA).
- 7 Ook in dit hoofdstuk is er sprake van een vrij sterke samenhang; de correlatie is 0,7.
- 8 Er is tevens geen sprake van een curvilineair effect van het aandeel allochtonen in een buurt (de kwadraatterm blijkt in analyses niet significant te zijn). Dit geldt overigens voor alle uitgevoerde analyses in dit hoofdstuk. Dit betekent dat het niet zo is dat opvattingen bijvoorbeeld het meest negatief zijn in buurten met een ruime minderheid aan allochtonen, terwijl ze positiever zijn in buurten met of nauwelijks of juist heel veel allochtonen.
- 9 Het effect van de verkleuring van de buurt neemt licht af na opname van contacten met allochtonen (tussen model 3 en 4).
- 10 Dit is te zien aan het afnemende effect van de verkleuring van de buurt na opname van etnische dreiging in het model (vgl. model 4 en 5). Het effect valt zelfs helemaal weg door etnische dreiging in het model op te nemen.
- 11 In eerdere modellen in tabel 5.6 waarin sociale contacten nog niet werden opgenomen, was er nog geen sprake van een opleidingseffect. Hier is sprake van een zogenoemd suppressor-effect: het effect van opleiding werd in eerste instantie onderdrukt doordat geen rekening werd gehouden met het feit dat hoger opgeleide allochtonen meer sociale contacten hebben met autochtonen dan lager opgeleide allochtonen (en de correlatie tussen opleiding en sociaal contact is voor allochtonen vrij hoog).
- 12 De effecten van sociale contacten bleken te variëren tussen buurten (in een random slope model). Om deze verschillen in effecten te kunnen verklaren is een interactie opgenomen in het model tussen de aandelen allochtonen op buurtniveau en de mate van sociale contacten op individueel niveau (een zgn. cross-level interactie). Dit interactie-effect blijkt weliswaar klein, maar significant te zijn.

- 13 De variabelen 'opleidingsniveau' en 'contacten met autochtonen' wijken in deze analyse af van de voorgaande analyses, om een vergelijking tussen de klassieke groepen en nieuwe groepen mogelijk te maken. Opleidingsniveau is in vier categorieën gecodeerd, contacten met autochtonen wordt door één variabele gemeten, namelijk of men in de vrije tijd meer contact heeft met autochtonen, meer met de eigen groep of met beide ongeveer evenveel.

6 Slotbeschouwing

6.1 Samenvatting van de belangrijkste bevindingen

Grote sociale afstand tussen allochtonen en autochtonen

Van de hier onderzochte minderheidsgroepen zijn Turken het meest op de eigen etnische groep gericht. Twee van de drie Turken in Nederland hebben een overwegend Turkse vrienden- en kennissenkring. Voor Marokkanen geldt dit in iets mindere mate, maar toch heeft een ruime meerderheid van hen in de vrije tijd vooral contact met leden van de eigen groep. Surinamers en Antillianen hebben veel vaker een in etnisch opzicht gemengde vrienden- en kennissenkring. Dit geldt eveneens voor de meeste vluchtelingengroepen, wat opmerkelijk is gezien hun veel kortere verblijf in Nederland. Vooral Iraniërs en (voormalig) Joegoslaven zijn sterk op contacten met autochtonen gericht. Somaliërs gaan juist weer vaak overwegend om met leden van de eigen groep. Dat over het geheel genomen vluchtelingengroepen relatief vaak met autochtonen omgaan heeft onder meer te maken met het relatief hoge opleidingsniveau, de geringe omvang van deze groepen en hun spreiding over het land.

Zorgelijk is dat in de afgelopen tien jaar bij de Turken en Marokkanen de vrijetijdscontacten met autochtonen zijn verminderd en bij de Surinamers en Antillianen zijn gestabiliseerd. De sociale afstand neemt dus niet af. Veelzeggend in dit verband is dat de tweedegeneratie-Turken en -Marokkanen in de afgelopen jaren steeds minder met autochtonen omgaan. Dit houdt verband met de gestaag toegenomen aantallen minderheden in met name de grote steden. Alleen al hierdoor is de ontmoetingskans met leden van de eigen groep sterk toegenomen. Wat bovendien meespeelt is de blijvend hoge instroom van Turkse en Marokkaanse huwelijksmigranten, die, zo bleek in deze studie, vooral in de eigen gemeenschap verkeren. Dit werkt – in dit geval zelfgekozen – sociale segregatie in de hand.

De gesignaleerde sociale afstand is niet alleen toe te schrijven aan de vrij sterke gerichtheid van vooral Turken en Marokkanen op de eigen groep, maar ook aan de geringe mate van contact van de *autochtone* bevolking met allochtonen. Slechts een op de drie autochtone Nederlanders blijkt in de vrije tijd zelf contact met allochtonen te onderhouden. Dit heeft onder andere te maken met de woonsegregatie van allochtonen en autochtonen, maar ook met wat men etnische distantie zou kunnen noemen: veel autochtonen houden allochtonen liever op een afstand.

Gemengde buurten goed voor contact

Uit deze studie blijkt dat de geconstateerde sociale afstand veel te maken heeft met het gescheiden wonen van bevolkingsgroepen. In buurten waar veel andere minderheden wonen, is de omgang van minderheden met autochtonen het kleinst. Dit geldt

in het bijzonder in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag waar inmiddels een op de drie inwoners van niet-westerse herkomst is. Ter illustratie: als er nauwelijks minderheden in de eigen buurt wonen, heeft de helft van de Turken en Marokkanen overwegend contact met leden van de eigen etnische groep. Dit aandeel neemt sterk toe wanneer meer dan de helft van de inwoners in de buurt van niet-westerse herkomst is: dan gaan zeker twee van de drie Turken en Marokkanen vooral om met leden van de eigen groep. Van de Surinamers en Antillianen die in een witte wijk wonen heeft een op de vijf voornamelijk contact met de eigen etnische groep. Van degenen die in een zwarte wijk wonen geldt dit voor de helft. Homogene buurten versterken dus etnisch homogene contacten. Wanneer het gaat om het onderhouden van contacten tussen bevolkingsgroepen doet de buurt er dus toe.

Ditzelfde geldt voor autochtonen. Zij komen vaker in contact met minderheden wanneer zij in een gemengde wijk wonen. Indien er *gelegenheid* is tot contact, zoals in gemengde buurten, komt dit ook eerder tot stand.

Grenzen aan menging

Er is wel een grens aan de aanwezigheid van etnische minderheden in de buurt. Wanneer meer dan de helft van de bewoners niet-westerse allochtoon is, nemen – zo blijkt uit onze bevindingen – contacten van autochtonen met allochtonen over het algemeen juist af. Ook een snelle instroom van niet-westerse allochtonen heeft een negatieve invloed. Wanneer een buurt in korte tijd verkleurt, neemt het contact van autochtonen met hun allochtone buurt- of stadsgenoten af. Dit heeft er mee te maken dat een te zichtbare aanwezigheid van minderheden in een buurt als bedreigend wordt ervaren door de autochtone bewoners. Als gevolg hiervan trekt men zich steeds verder in eigen kring terug. In dit opzicht werkt de toenemende concentratie in de grote steden ongunstig, omdat dit tot nog geringere contacten zal leiden.

Contacten belangrijk voor beheersing Nederlandse taal

De samenhang tussen etnische concentratie en taal verloopt voor een belangrijk deel via de contacten die allochtonen en autochtonen met elkaar onderhouden. De concentraties minderheden in bepaalde buurten belemmeren het contact tussen allochtonen en autochtonen, en juist deze contacten zijn belangrijk voor het snel en goed leren van de Nederlandse taal. Allochtonen die veel contact hebben met Nederlanders beheersen het Nederlands beduidend beter dan zij die weinig tot geen contact hebben met Nederlanders. Het feit dat Turken van alle allochtone groepen de Nederlandse taal het minst goed beheersen, heeft bijvoorbeeld veel te maken met de sterke gerichtheid van Turken op de eigen etnische groep. Een gebrekkige taalbeheersing staat contacten met autochtonen natuurlijk ook behoorlijk in de weg en is daarmee een belangrijk obstakel voor de integratie van minderheden in de Nederlandse samenleving.

Zwarteschooleffecten zijn gering

Veel aandacht in de discussie over etnische concentratie gaat uit naar de vermeende

negatieve invloed van zwarte scholen. De schoolprestaties van leerlingen op zwarte scholen zijn inderdaad lager dan van die op gemengde en witte scholen. Het negatieve effect van de school moet echter niet worden overdreven. Het overgrote deel van het verschil in prestaties ligt niet aan de kleur van de school, maar aan sociaal-economische verschillen. Kinderen op zwarte scholen zijn vaak afkomstig uit lage sociaal-economische milieus, en dat is in het bijzonder bepalend voor de schoolprestaties. Zwarte scholen lijken bovendien steeds beter raad te weten met de taalachterstanden van deze kinderen: ze boeken hierin een grotere leerwinst dan witte en gemengde scholen.

Nu gaat het bij het bepalen van de effecten van etnische concentratie natuurlijk niet alleen om leerprestaties. Bij hoge concentraties minderheden op een school komen allochtone kinderen vermoedelijk nauwelijks meer in contact met autochtone leerlingen, met mogelijk nadelige gevolgen voor de integratie van deze kinderen. Te denken valt hierbij onder meer aan de wederzijdse beeldvorming, opvattingen over het maatschappelijk klimaat in Nederland, aan beslissingen over schoolkeuze en het vinden van werk.

Bekend maakt bemind

Dat allochtonen en autochtonen met elkaar omgaan, is ook belangrijk voor de onderlinge acceptatie, zo is uit deze studie gebleken. Een grotere sociale afstand tussen bevolkingsgroepen gaat gepaard met een lagere onderlinge waardering en negatieve stereotyperingen over en weer. Nu is het met de opvattingen over elkaars eigenschappen nog niet eens zo slecht gesteld, hoewel autochtonen wel duidelijk het minst te spreken zijn over Marokkanen. Anders wordt het wanneer gevraagd wordt naar de toelatingmogelijkheden en omvang van de groep allochtonen; dan overheersen bij autochtonen de negatieve opvattingen.

Opmerkelijk genoeg denken veel allochtonen hier tot op zekere hoogte hetzelfde over. Bovendien hebben zij zo hun bedenkingen bij het maatschappelijk klimaat ten aanzien van minderheden in het algemeen. Nogal wat minderheden hebben het gevoel dat ze maar in beperkte mate geaccepteerd worden in Nederland. Van de klassieke groepen zijn Turken hierover het somberst gestemd. Onder de vluchtelingengroepen geldt dit het meest voor de Iraniërs.

Uit deze studie is gebleken dat een snelle verkleuring van de buurt leidt tot negatievere beeldvorming tussen autochtonen en allochtonen. Dit heeft te maken met het gegeven dat men zich in deze buurten meer bedreigd voelt door etnische minderheden dan in buurten die niet zo snel van kleur veranderd zijn. Bovendien heeft het ook te maken met de omstandigheid dat juist in een buurt waar het aandeel allochtonen snel is toegenomen, er minder contact tussen autochtonen en allochtonen bestaat. En juist deze onderlinge sociale contacten spelen een verzachtende rol in wederzijdse opvattingen. Hoe meer autochtonen en allochtonen met elkaar omgaan in de vrije tijd en hoe meer zij elkaar thuis en in de buurt opzoeken, hoe positiever ze over elkaar oordelen. Bekend maakt dus bemind, en dit is in het huidige maatschappe-

lijke debat waarin spanningen tussen etnische groepen steeds zichtbaarder lijken te worden, een belangrijke bevinding.

Bevindingen samengevat

In tabel 6.1 worden de belangrijkste bevindingen van deze studie nog eens samengevat. Drie zaken springen daarbij in het oog. Ten eerste blijken hoge concentraties minderheden in de buurt vooral consequenties te hebben voor de mate van contact tussen allochtonen en autochtonen. Voor autochtonen werkt bovendien ook een snelle *verandering* in deze aandelen negatief uit (zowel voor hun contacten *met* als voor hun opvattingen *over* allochtonen). Ten slotte komt in deze studie het belang van interetnisch contact voor de Nederlandse taal én voor wederzijdse opvattingen duidelijk naar voren.

Tabel 6.1

Samenvatting van de gevonden relaties tussen de aandelen allochtonen in de buurt of school, de verandering in deze aandelen, de mate van interetnisch contact en de afhankelijke variabelen (contacten, taal en opvattingen) in deze studie

	% allochtoon in buurt/ school	verandering in % allochtoon in buurt	interetnisch contact
allochtonen			
interetnisch contact	-	0	
taalbeheersing (buurt)	(-)	0	+
taalprestaties(basisschool)	(-)		
stereotiepe opvattingen	0	(-)	+
ervaren acceptatie	0	0	+
autochtonen			
interetnisch contact	+	-	
stereotiepe opvattingen	0	-	+
houding t.o.v. minderheden	0	0	+

+ = positief effect; - = negatief effect, (-) = gering negatief effect; 0 = geen (significant) effect, lege cel = relatie niet onderzocht.

Het belang van opleiding

Ten slotte willen we nogmaals de stuwende kracht van opleiding voor de integratie van minderheden benadrukken. Het feit dat vluchtelingen – ondanks hun relatief korte verblijfsduur – inmiddels zo veelvuldig contact hebben met autochtonen en de Nederlandse taal vaak al goed spreken, heeft, zoals deze studie heeft laten zien, veel te maken met hun gemiddeld hogere opleidingsniveau. Uit allerlei analyses blijkt steeds weer opnieuw de centrale rol van onderwijs in de sociale en culturele integratie van minderheden (Dagevos et al. 2003; Hagendoorn et al. 2003). Het belang van

onderwijs als motor van integratie kan dan ook niet vaak genoeg benadrukt worden. Een goede opleiding is belangrijk voor migranten, niet alleen voor het bereiken van een goede sociaal-economische positie, maar ook voor hun sociaal-culturele integratie. Hoger opgeleide allochtonen gaan meer met autochtonen om, spreken de Nederlandse taal beter en hebben een positieve invloed op de taalbeheersing van hun kinderen.

Kortom, hoger opgeleide allochtonen zijn over het algemeen veel sterker gericht op de Nederlandse samenleving. Omgekeerd is het ook zo dat onder autochtonen, het de hoger opgeleiden zijn die overwegend meer in contact staan met allochtonen en daarnaast een positiever beeld hebben van allochtonen.

De druk op de grote steden zal de komende jaren naar verwachting verder toenemen door de instroom van kansarme nieuwkomers en de uitstroom van de autochtone en – steeds vaker ook – de allochtone middenklasse. Men spreekt in dit verband zelfs al van de ‘zwarte vlucht’ (De Groot 2004). De hiervoor genoemde bevindingen pleiten ervoor alles te doen om deze kansrijke – autochtone én allochtone – middenklasse te behouden voor de grote steden. Juist deze groepen kunnen een rol als aanjager spelen in het wederzijdse contact tussen bevolkingsgroepen.

Verskillende groepen, verschillende integratiepatronen

Wanneer de bevindingen over het contactenpatroon in verband worden gebracht met de (gemiddelde) sociaal-economische positie van de hier onderzochte allochtone groepen, worden diverse integratiepatronen zichtbaar. Surinamers en, tot op zekere hoogte, Antillianen (uitgezonderd de recent gemigreerde, veelal kansarme Antillianen) combineren een redelijk gunstige maatschappelijke positie met betrekkelijk veel contacten met autochtonen. Daarentegen hebben Turken en Marokkanen – maar ook Somaliërs – gemiddeld gesproken een minder gunstige sociaal-economische positie en gaan zij bovendien aanzienlijk minder vaak om met autochtonen. De overige vluchtelingengroepen onderhouden juist opmerkelijk vaak sociale contacten met autochtonen, maar hun sociaal-economische positie is door de bank genomen slecht.

6.2 *Aangrijpingspunten voor beleid*

Dat minderheden en autochtonen met elkaar omgaan, is belangrijk. In de eerste plaats reduceert het de kans op het ontstaan van een kasteachtige samenleving, waarin diverse groepen zich weinig aan elkaar gelegen laten liggen. Ten tweede bestaat er, zo wijzen de resultaten uit, een sterke samenhang tussen enerzijds het onderhouden van contacten en anderzijds de beheersing van het Nederlands en de wederzijdse beeldvorming van allochtonen en autochtonen. Contacten tussen bevolkingsgroepen bevorderen het Nederlands en halen de scherpe kantjes af van stereotiepe beelden die over elkaar bestaan. Er is dus alle reden om na te gaan hoe deze contacten gestimuleerd kunnen worden. Hierna doen we daarvoor een aantal aanzetten. Daarbij besteden we aandacht aan maatregelen gericht op de buurt, de

school, de sociaal-economische positie van allochtonen en het maatschappelijk klimaat. De maatregelen gericht op de buurt krijgen hierbij enige nadruk. Dit heeft te maken met de aandacht in deze studie voor de buurt, en met het feit dat we ons in eerdere studies al uitgebreid hebben uitgelaten over op andere factoren gericht beleid.

Aangrijpen op de buurt

In deze studie concluderen we dat er een aantal zogenoemde buurteffecten werkzaam is. Betekent dit ook dat er op de buurt gericht mengingsbeleid zou moeten worden gevoerd? Hiertegen is nogal wat verzet (bv. Musterd en Ostendorf 2000; Ostendorf en Musterd 2005; Bolt 2004. Zie tevens Nio 2004). Er worden diverse argumenten voor aangevoerd. De betekenis van buurteffecten wordt gerelativeerd door te verwijzen naar de geringe gevolgen voor de sociaal-economische positie van minderheden. Resultaten die wijzen op duidelijke buurteffecten op contacten, worden minder van belang gevonden, omdat er ook onder autochtonen van elkaar afgesloten kringen zijn die nauwelijks met elkaar omgaan. Daarnaast wordt gewezen op de mogelijkheid om vanuit de eigen groep te integreren. Zwarte wijken bieden voordelen vanwege de aanwezigheid van voorzieningen en mogelijkheden tot zelfstandig-ondernemerschap. Buurten zijn hooguit nog een *community of limited liability*: persoonlijke contacten vinden op andere ruimtelijke schaalniveaus plaats, de directe woonomgeving is hier nauwelijks meer van belang (Blokland-Potters 1998). Bovendien moet men van ruimtelijk beleid niet al te overdreven verwachtingen hebben voor de beïnvloeding van het gedrag.

Op grond van deze studie valt op deze argumenten het een en ander af te dingen. In de eerste plaats blijken er wel degelijk duidelijke buurteffecten te bestaan. Zeker voor allochtonen, maar ook voor autochtonen is de directe woonomgeving medebepalend voor de samenstelling van de vrienden- en kennissenkring. Gezien de stijging van het aantal concentratiebuurten leidt dit tot eenzijdiger samengestelde vriendenkringen. Dit is in deze tijden van maatschappelijke verharding een zorgelijke constatering. Daar komt bij dat diverse onderzoeken wijzen op gunstige effecten van etnisch gemengde sociale contacten. Zo is in deze studie een duidelijke relatie vastgesteld met de beheersing van het Nederlands en beeldvorming. Verder blijkt het onderhouden van autochtone contacten – de werking van zwakke bindingen – positief samen te hangen met de arbeidsmarktpositie (bv. Rettab 1995; Dagevos en Veenman 1996; Dagevos 2001). Over het geheel genomen is er een grotere kans dat contacten met autochtonen informatie en diensten opleveren die leiden tot mobiliteit, dan wanneer contacten vooral binnen de eigen groep blijven (Veenman 1996; Veenman 2003). Dit hangt direct samen met de overwegend lage maatschappelijke positie van veel minderheden.

Een ander argument voor beleid gericht op verandering van de samenstelling van de buurtbevolking ligt in het feit dat concentratiewijken doorgaans ook achterstands-

wijken zijn, waar problemen rondom criminaliteit, verloedering en leefbaarheid het meest de kop opsteken (vgl. Wittebrood 2000). Het is om deze reden dat de vraag of men moet ingrijpen in de samenstelling van de bevolking in het beleid inmiddels geen issue meer is. Het is interessant te constateren dat de discussie over het buurtbeleid op twee niveaus wordt gevoerd: het gaat om de mogelijke effecten van buurtkenmerken op de integratie én het gaat om de leefbaarheid van buurten (vgl. Uitermark en Duyvendak 2004). Het is met name dit laatste wat ertoe heeft geleid dat in Nederland sinds enige jaren het stedelijke-vernieuwingsbeleid bestaat. Belangrijk doel daarvan is om in achterstandswijken de menging van bevolkingsgroepen te vergroten. Dit gebeurt door de woningvoorraad te veranderen: meer woningen voor de midden- en hogere-inkomensgroepen, en meer koop en minder huur. De noodzaak tot buurtbeleid wordt gemotiveerd door te verwijzen naar de leefbaarheid en veiligheid van buurten. De resultaten van een onderzoek in drie herstructureringswijken zijn in dit opzicht bemoedigend te noemen. De stedelijke vernieuwing bleek in deze wijken in zowel fysiek als sociaal opzicht een succes. De woonsituatie van de bewoners is erop vooruitgegaan, het aanzien van de buurt is verbeterd en het sociale klimaat is – mede dankzij de instroom van nieuwe bewoners – goed te noemen (Kleinmans 2004).

Ook in het licht van de integratie van minderheden is er veel te zeggen voor het stedelijke-vernieuwingsbeleid. Buurten zijn medebepalend voor de (sociaal-culturele) integratie van minderheidsgroepen, zo blijkt uit deze en andere studies (bv. Van der Laan Bouma-Doff 2004 en 2005). Het streven om in met name de grote steden tot meer gemengde wijken te komen, kan een bijdrage leveren aan de intensivering van contacten tussen autochtonen en allochtonen én dus aan de sociale cohesie in een buurt. Uit onze gegevens wordt niet duidelijk hoe het precies is gesteld met de kwaliteit van de onderlinge contacten. De vraag is echter of het voor de leefbaarheid en samenhang van een buurt noodzakelijk is dat er intensieve vriendschappelijke contacten tussen bevolkingsgroepen bestaan. Voor het waarborgen van sociale cohesie in een buurt zijn zwakke bindingen waarschijnlijk meer dan voldoende.

Het is wel zaak dat het niet alleen bij stedelijke herstructurering blijft. Of zoals Kromwijk (2004), voorzitter van de raad van bestuur van de Rotterdamse corporatie Woonbron Maasoevers, stelt: 'Het slopen van een buurt ten behoeve van nieuwe bewoners die een hoger inkomen hebben, is op zichzelf geen kunst. De echte opgave is om er tegelijk een *empowering* van de bewoners, een vitalisering van de buurt mee te bewerkstelligen.' Bij herstructurering dienen sociale maatregelen met betrekking tot herhuisvesting en inspraak samen op te gaan met sloop en nieuwbouw. Door actief de bewoners erbij te betrekken, biedt herstructurering zelfs de mogelijkheid om contacten tussen buurtbewoners te stimuleren (vgl. ervaringen bij herstructurering van Hoogvliet; Harms 2004).

Bij herstructurering ligt de opgave niet alleen in het bouwen, maar ook in een combinatie met *sociaal beleid*. In achterstandswijken liggen er kansen om – direct of indirect

– bevolkingsgroepen bij elkaar te brengen. Het vergroten van de sociale samenhang in concentratiewijken kan worden bevorderd door gerichte investeringen in de aantrekkelijkheid en leefbaarheid van de wijken. Een krachtig anti-verloederingsbeleid is dan noodzakelijk. Enerzijds gaat het om het creëren van allerhande voorzieningen (op het terrein van welzijn, cultuur en recreatie) die de gerichtheid op de buurt zullen vergroten. Anderzijds gaat het om het wegnemen van negatieve omgevingsfactoren, in het bijzonder door investeringen in de openbare ruimte en het tegengaan van vandalisme en criminaliteit. De aanpak van onderhuur en overbewoning zou hierin een belangrijke plaats moeten hebben. Het verdient de voorkeur om samen met (oude en nieuwe) bewoners te kijken naar gemeenschappelijke ideeën en preferenties. In dit verband is gepleit voor een herwaardering van het welzijnswerk, dat in beginsel op buurtniveau een belangrijke rol kan spelen bij de versterking van het sociaal kapitaal in de wijk (Uitermark en Duyvendak 2004). Bij een goede organisatorische inbedding en adequate toerusting, kunnen professionals een cruciale betekenis hebben voor de sociale samenhang in een buurt (Uitermark en Duyvendak 2004).

Aan een op de wijk gericht beleid kan behalve een fysieke en sociale component ook een *economische component* worden onderscheiden. In achterstandswijken is veel kleinschalige werkgelegenheid verdwenen, overigens mede als gevolg van de stadsvernieuwing in de jaren zeventig en tachtig. Doordat hier tamelijk autonome processen aan ten grondslag liggen, denk bijvoorbeeld aan de toegenomen schaalvergroting en behoefte aan bereikbaarheid, valt een grootschalige terugkeer van bedrijvigheid naar achterstandswijken niet te verwachten. Niettemin is wel het een en ander denkbaar. Bij de bouw van nieuwe complexen kan men rekening houden met de mogelijke vestiging van winkels en kleinschalige bedrijven. Ook kunnen bij de bouw van woningen flexibele ontwerpen het mogelijk maken om panden gemakkelijk in te richten als kleine bedrijfsruimte. In het verleden is al eerder gepleit voor de totstandkoming van economische kansenzones. Waarom daar niet eens mee experimenteren? In Rotterdam is er inmiddels geld voor beschikbaar. Mogelijk kunnen andere gemeenten hun voordeel doen met de ervaringen die hier worden opgedaan. Aantrekkelijke vestigingsvoorwaarden zouden zelfstandig ondernemerschap kunnen stimuleren. In achterstandswijken valt verder te denken aan vormen van *contract compliance*, dit in relatie tot herstructurering: geef bouwondernemingen een financiële vergoeding wanneer ze een jonge werkloze uit de buurt aan de slag helpen.

Er is dus veel te zeggen voor een intensivering van beleid dat erop gericht is om de fysieke, sociale en economische kenmerken van buurten te veranderen. Gedwongen spreiding, zoals die de laatste jaren weer volop in discussie is, is een minder goed idee. Het afsluiten van buurten en het gedwongen overbrengen van autochtone en allochtone bewoners naar bepaalde buurten stuit op onoverkomelijke praktische bezwaren. Zeker in de grote steden rijst bij spreiding de vraag: waar naartoe? Grote delen van de grote steden bestaan al uit wijken met forse aandelen minderheden. In de grote steden zijn alle betaalbare wijken al concentratiewijken (vgl. Van Praag 2004;

RMO 2005). Bolt (2004) somt op basis van buitenlandse ervaringen een aantal nadelen van spreidingsbeleid op. Naast het noemen van juridische beletselen en allerhande uitvoeringsproblemen die te maken hebben met de vraag wie tot doelgroep van het spreidingsbeleid worden gerekend, wijst hij erop dat bepaalde wijken woningen ter beschikking moeten stellen voor contingenten allochtonen. Tegelijkertijd moeten autochtonen geïnteresseerd worden om in wijken te gaan wonen die inmiddels hun quotum allochtonen bereikt hebben. In Frankfurt, waar spreidingsbeleid wordt gevoerd, blijkt dit niet mee te vallen. Spreidingsbeleid loopt doorgaans vast en beantwoordt niet aan de doelstellingen. In Nederland zal dit niet anders zijn, zeker wanneer we bedenken dat vooral in de grote steden dergelijk beleid gevoerd zal moeten worden.

Alleen wanneer de woningvoorraad in de 'betere' buurten zodanig wordt gewijzigd dat ook minder draagkrachtigen er een plaatsje weten te bemachtigen, zou dit kunnen leiden tot meer ruimtelijke spreiding van de allochtone populatie. Voorwaarde hiervoor is het op grote schaal realiseren van relatief goedkope woningen binnen de gemeentegrenzen en in de directe omgeving van de (grote) steden. Alleen dan kan de doorstroming vanuit concentratiewijken enigszins op gang komen en betekent spreiding meer dan verplaatsing van de ene concentratiewijk naar de andere. Een voorbeeld van een dergelijke aanpak zijn Vinex-locaties, waar een deel van de nieuwbouw gereserveerd is voor de sociale sector. Eveneens is het voor bevordering van doorstroom uit concentratiewijken van belang dat omliggende gemeenten hun woningmarkten openstellen voor bewoners uit de grote steden, ook wanneer die tot de minder kapitaalkrachtigen behoren (vgl. TK 2003/2004a). Maar hiervan is op dit moment doorgaans geen sprake.

De druk op de grote steden zal de komende jaren naar verwachting verder toenemen door de instroom van kansarme nieuwkomers en de uitstroom van de autochtone en – steeds vaker ook – de allochtone middenklasse. Het zijn juist de kansarme nieuwkomers die rechtstreeks uit het buitenland komen die relatief vaak in concentratiebuurten terecht komen. Bovendien trekken veel asielzoekers, na aanvankelijk gespreid te zijn opgevangen, uiteindelijk naar de grote steden (CBS 2003 en 2004). Zoals we hebben gezien, leidt een snelle verkleuring van een buurt tot minder wederzijds contact en meer weerstand. Een voortgaande en snelle instroom in concentratiebuurten zou dan ook moeten worden tegengegaan. Op dit moment is de asielmigratie weliswaar laag, maar dit biedt geen garantie voor de komende jaren. De laagconjunctuur speelt hier waarschijnlijk ook een rol. Tegelijkertijd is de instroom van het aantal huwelijksmigranten nog steeds fors, zij het dat in het afgelopen jaar de aanwas lijkt af te nemen. Deze huwelijksmigranten staan al meteen op achterstand door hun ontbrekende kennis van de Nederlandse taal en veelal lage opleidingsniveau (Dagevos et al. 2003). Voor het integratieproces is het hanteren van stringente toelatingscriteria daarom van belang. Ien Dales heeft ooit over het stroeve verloop van integratie gezegd dat het moeilijk soep koken is wanneer er voortdurend koud water bij wordt gegoooid. Deze uitspraak heeft weinig van haar zeggingskracht verloren.

Aangrijpen op scholen

Vergelijkbare argumenten tegen het voeren van spreidingsbeleid gelden voor scholen. Menging is op zichzelf genomen wel een goed idee, maar niet via geforceerde spreiding. Scholen zouden dan vrijkomende plaatsen moeten reserveren voor bepaalde bevolkingsgroepen en leden van die bevolkingsgroepen moeten die plaatsen vervolgens innemen. Juridische en ook praktische problemen staan succes in de weg, alleen al gezien het feit dat in de leeftijdsklasse van 0 tot 14 jaar de grootstedelijke bevolking inmiddels voor meer dan de helft niet-westers allochtoon is. In deze gebieden zijn zwarte scholen inmiddels dan ook een normaal en niet meer te vermijden verschijnsel. Bovendien weerspiegelen leerlingpopulaties nu eenmaal de ongelijke verdeling van bevolkingsgroepen over de wijken en staat de schoolkeuzevrijheid van ouders succes in de weg (denk aan de zgn. witte vlucht). Afgezien van de vraag of het gewenst is om het recht op vrije schoolkeuze in te perken, leidt verplichte spreiding al snel tot ongewenste neveneffecten, zoals een uitstroom van kansrijke bewoners uit die wijken waarin uitsluitend zwarte scholen gevestigd zijn. Ook het hanteren van dubbele wachtlijsten lijkt een weinig heilzame operatie. Alleen populaire scholen kunnen deze hanteren; de maatregel maakt een zwarte school dus niet zo snel minder zwart.

Effectiever is het om – blijvend – te investeren in zwarte scholen. Onze resultaten laten zien dat deze scholen wat betreft de leerprestaties van de leerlingen over het algemeen majeure inspanningen leveren. Het lijkt erop dat zij met vallen en opstaan de juiste aanpak hebben gevonden om achterstanden te bestrijden. Het lijkt geen gewaagde conclusie dat het gevoerde gewichtenbeleid hieraan een belangrijke bijdrage heeft geleverd. Te hopen valt dat de voorgestelde nieuwe gewichtenregeling die, zoals het er nu naar uitziet, gebaseerd zal worden op een combinatie van opleidingsniveau en feitelijke taalachterstand, niet te veel negatieve herverdelingseffecten voor zwarte scholen teweeg zal brengen (TK 2003/2004b). In de huidige plannen ligt er een sterke nadruk op het bestrijden van taalachterstanden op jonge leeftijd. Voor kinderen van ouders met niet meer dan basisonderwijs (dat zullen vrijwel uitsluitend allochtone ouders zijn) en voor jonge kinderen met een extra grote taalachterstand (via een taaltoets vast te stellen) komt er veel extra formatie beschikbaar. Daarbij wordt er impliciet van uitgegaan dat als de taalachterstand op jeugdige leeftijd is weggewerkt, er zich later in de schoolloopbaan nauwelijks problemen meer zullen voordoen. In eerder onderzoek is vastgesteld dat die veronderstelling te optimistisch is. Uit dat onderzoek blijkt dat het wegwerken van achterstand bij aanvang van het onderwijs niet voldoende is en dat er ook in latere leerjaren extra inspanningen nodig zijn voor allochtone achterstandsl leerlingen (Tesser en Iedema 2001: 85-92).

We hebben vastgesteld dat het ‘schooleffect’ op leerprestaties betrekkelijk gering is. Er is echter weinig bekend over de effecten van zwarte scholen op normatieve opvattingen en de rol van religie. Ook weten we weinig over de samenstelling van de sociale contacten van leerlingen op zwarte scholen, maar dat laatste laat zich wel raden.

Mogelijk kunnen buitenschoolse activiteiten een rol spelen bij de grotere menging van autochtone met allochtone leerlingen, bijvoorbeeld gezamenlijke activiteiten tussen zwarte en witte scholen (zoals sport en culturele activiteiten). Het welzijns-werk zou hierin een belangrijke schakel kunnen zijn. Ook de ontwikkeling van brede scholen waarin deze activiteiten een plaats kunnen krijgen, is met name in de grote steden van belang. Daarnaast kunnen brede scholen een gunstige functie vervullen in de ontwikkelingskansen van allochtone leerlingen. Hetzelfde geldt overigens ook voor initiatieven als schakelklassen en vakantiescholen.

Het voorgaande neemt niet weg dat het voor contacten tussen bevolkingsgroepen wenselijk zou zijn om scholen zoveel mogelijk te mengen. Want als je – zoals Gramberg en Ledoux (2005) terecht opmerken – op school al niet eens leert met elkaar te leven en samen te werken, wanneer leer je het dan nog wel? Uit recent onderzoek blijkt dat de Nederlandse bevolking de wenselijkheid van gemengde scholen ook wel in grote meerderheid onderschrijft (Bronneman-Helmers 2004). Alleen als het erop aan komt, blijken ook de als goed bekendstaande zwarte scholen niet of nauwelijks minder zwart te worden. Veelzeggend is een recentelijk uitgevoerd onderzoek naar de weerstand tegen zwarte scholen onder hoger opgeleiden (Coenders et al. 2004). Deze weerstand blijkt sterker toe te nemen naarmate men er rechtstreekser mee wordt geconfronteerd. Een indicatie ervan vormde het felle protest van autochtone hoogopgeleide ouders in Amsterdam tegen het postcodebeleid van de gemeente. Dit neemt niet weg dat recentelijk gesignaleerde initiatieven van autochtone ouders die gezamenlijk hun kinderen op een zwarte school in de eigen woonbuurt aanmelden, gestimuleerd moeten worden. Ook hier geldt: hoe beter een zwarte school zich weet te onderscheiden, hoe aantrekkelijker deze ook voor autochtone ouders wordt. Verwachtingen dienen echter niet al te hooggespannen te zijn.

Aangrijpen op sociaal-economische positie

De nadruk die we hier leggen op het voeren van beleid gericht op veranderingen in de bevolkingssamenstelling van concentratiebuurten, doet niets af aan de betekenis van achterstandsbeleid op de terreinen van scholing en werkgelegenheid. Naast buurten en scholen moet er vooral geïnvesteerd worden in mensen. Uit deze studie – maar ook uit veel eerder onderzoek – blijkt duidelijk het belang van opleidingsniveau en arbeid voor de sociaal-culturele integratie van minderheden. Wie investeert in het opleidingsniveau en de arbeidsdeelname van minderheden, investeert ook in de sociale contacten tussen diverse bevolkingsgroepen. Zoals we al eerder hebben bepleit (Dagevos 2003a en 2003b), is intensivering van dergelijk beleid noodzakelijk. Daarbij is het zaak dat minderheden naar evenredigheid profiteren van algemene beleidsmaatregelen, en dat specifiek beleid van kracht blijft. Dit laatste moet erop zijn gericht om juist de specifieke problemen van minderheidsgroepen aan te pakken.

In de afgelopen jaren zijn diverse elementen van het specifieke, op minderheden gerichte arbeidsmarktbeleid verdwenen (Wet Samen, speciale projecten zoals MKB-convenant en Raamconvenant grote ondernemingen). Dit waren overwegend

initiatieven die erop waren gericht om werkgevers te stimuleren om minderheden aan te nemen. Het stopzetten van deze initiatieven was te vroeg. De daling van de werkloosheid van minderheden aan het einde van de jaren negentig en de beginjaren van 2000, was vooral aan de hoogconjunctuur toe te schrijven. Van een structurele verbetering van de arbeidsmarktpositie was nauwelijks sprake. In de huidige arbeidsmarkt, waar selectie-eisen opgeschroefd kunnen worden en het grote aanbod van arbeidskrachten discriminatie mogelijk maakt, delven minderheden vaak het onderspit. De werkloosheid stijgt snel, en met name onder jongere allochtonen is de situatie buitengewoon slecht. Het belang van specifiek beleid is thans dan ook groter dan een aantal jaren geleden (toen er wel initiatieven waren). De zojuist genoemde maatregelen hoeven niet in exact dezelfde vorm terug te komen; het is vooral zaak om het allochtone aanbod en de vraag naar arbeid bij elkaar te brengen. Om verschillende redenen – afwijkend zoekgedrag, wervingspraktijken die minderheden niet bereiken, discriminatie – komt aansluiting vaak niet tot stand. Succesvolle projecten uit het verleden, zoals het MKB-convenant en, nog langer geleden, het 1000-banenplan voor Molukkers, combineerden job- en headhunting in een en dezelfde aanpak. Allochtonen werden actief gerekruteerd en voorgedragen aan werkgevers die vacatures aanboden. Een op deze leest geschoeide aanpak is op dit moment hard nodig. Het kan in de vorm van speciale projecten op landelijk en gemeentelijk niveau, maar misschien belangrijker is dat intermediairs, zoals CWI en sociale diensten, deze aanpak daadwerkelijk ten uitvoer brengen.

Afschaffing van het specifieke beleid dreigt inmiddels ook in het onderwijsbeleid. Net als op de arbeidsmarkt zou afschaffing – gezien de nog steeds hardnekkige leerachterstanden – te vroeg zijn. Het achterstandenbeleid in het basisonderwijs dient dan ook te worden doorgezet. De aandacht voor taalachterstanden dient te worden geïntensiveerd, evenals investeringen in voor- en vroegschoolse educatie. Het tegengaan van drop-out in het voortgezet onderwijs hoort de hoogste prioriteit te krijgen.

Het leren van de Nederlandse taal vindt onder andere plaats in het kader van het inburgeringsbeleid. Het kabinet heeft op dit vlak ambitieuze plannen. Men kan van mening verschillen over de wijze van uitvoering, maar niet over de doelstellingen. Dat zowel nieuwkomers als allochtonen die hier al langer verblijven Nederlandse taalles kunnen gaan volgen, is van groot belang. Ook hier dienen de verwachtingen echter niet te hooggespannen te zijn. Het is moeilijk, zo niet onmogelijk, Turkse en Marokkaanse oudkomers in een beperkt aantal uren een andere taal te leren dan zij hun hele leven gesproken hebben, terwijl zij hun eigen taal vaak zelfs niet eens kunnen lezen en schrijven.

Aandacht voor maatschappelijk klimaat

De bevindingen in deze studie met betrekking tot het belang van individuele kenmerken als opleidingsniveau, maar ook migratiegeneratie, stemmen ook tot enige zorg. Onder tweedegeneratie-Turken en -Marokkanen is sprake van een sterke en toenemende gerichtheid op de eigen etnische groep. Bovendien zijn het juist de

hoger opgeleiden onder de allochtonen die het meest negatief oordelen over het maatschappelijk klimaat ten aanzien van minderheden. Men zou deze uitkomsten als een indicatie van stagnerende integratie kunnen beschouwen. Onderdeel van de integratie vormt het zich thuis en geaccepteerd voelen. Hoger opgeleiden en de tweede generatie, die in toenemende mate het beeld van de minderheden in Nederland zullen gaan bepalen, voelen zich echter juist minder geaccepteerd in Nederland. Mogelijk hangt het als ongunstig ervaren klimaat bij hoger opgeleide minderheden samen met het feit dat zij meer dan anderen in contact komen met de berichtgeving en opinies over minderheden in de media. Bovendien lopen zij vaker dan hoogopgeleide autochtonen aan tegen discriminatie en belemmeringen op de arbeidsmarkt. Een goede opleiding en het hebben van werk leidt voor hen veel minder automatisch dan bij autochtonen tot een succesvolle maatschappelijke positie. Minderheden werken nogal eens onder hun niveau of komen ondanks hun hoge opleidingsniveau helemaal niet aan de slag. Gevoelens van achterstelling en teleurstelling over het niet slagen in de Nederlandse maatschappij zijn een voedingsbodem voor deviant gedrag. Als gevolg hiervan dreigt er een heropleving van traditionele opvattingen en een sterkere gerichtheid op de eigen etnische groep, in de hand gewerkt door het verharde klimaat ten opzicht van minderheden in de media en politiek. De radicalisering van hoogopgeleide moslimjongeren past in dit beeld. Als gevolg van de toenemende concentratie, het verharde maatschappelijke klimaat en de kwetsbare sociaal-economische positie, is het alleszins denkbaar dat minderheden zich sterker op leden van de eigen groep zullen richten. Reden temeer om discriminatie en belemmeringen op de arbeidsmarkt zoveel mogelijk weg te nemen en wederzijds begrip tussen bevolkingsgroepen te bevorderen. Daarbij is aandacht voor het maatschappelijk klimaat dringend gewenst.

Ook vanuit de groepen zelf zijn stappen nodig. Tijdens het onlangs gehouden slotdebat 'Islam en integratie' in Rotterdam riep de beroemde filosoof Tariq Ramadan de moslims – die in groten getale aanwezig waren – op om naar buiten te treden en contacten aan te gaan met de autochtone omgeving. De taal leren is daarbij van eminent belang, net als het besef dat moslims burgers zijn van dit land, zo betoogde Ramadan. Men kan het daar moeilijk mee oneens zijn. Contact tussen bevolkingsgroepen komt alleen tot stand als men met elkaar in gesprek gaat, niet wanneer men elkaar voortdurend tegen de haren instrijkt.

Bijlage A Gebruikte databestanden

Beeldvorming over minderheden (BOM 2002)

Het onderzoek Beeldvorming over minderheden is gehouden om inzicht te verkrijgen in de mening van de autochtone Nederlandse bevolking over etnische minderheden.

Doelpopulatie	Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	persoon
Entiteiten	personen
Steekproefkader	GfK ScriptPanel
Steekproefmethode	steekproef uit panel
Verzamelmethode	schriftelijke vragenlijst
Opdrachtgever	Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)
Uitvoerder veldwerk	GfK PanelServices Benelux
Frequentie	eenmalig
Weging	naar geslacht x leeftijd, opleiding, werkzaamheid, inkomen, positie in huishouden en stedelijkheidsgraad
Veldwerkperiode	24 april – 14 juni 2002
Steekproefomvang	4515 personen
Respons	3000 personen (66%)

Cohortonderzoek primair onderwijs (PRIMA)

Het landelijk cohortonderzoek primair onderwijs (PRIMA) beoogt een beeld te geven van het primair onderwijs in Nederland en verklaringen te vinden voor de samenhangen die zich daarin aftekenen. De gegevens uit dit onderzoek worden gebruikt voor beleidsevaluatie en voor wetenschappelijk georiënteerde vraagstellingen. De opzet van PRIMA sluit nauw aan bij de cohortstudies van de Landelijke Evaluatie Onderwijsvoorrangsbeleid (LEO) die in de periode 1988-1992 tweemaal zijn uitgevoerd.

Doelpopulatie	basisscholen en scholen voor speciaal onderwijs; leerlingen in groep 2, 4, 6 en 8
Soort onderzoek	cohortonderzoek
Steekproefeenheid	school
Entiteiten	scholen; klassen; personen
Steekproefkader	alle scholen voor primair onderwijs
Steekproefmethode	representatieve clustersteekproef van basisscholen + aanvullende steekproef van scholen met veel achterstandsleerlingen + steekproef van scholen uit het speciaal onderwijs
Steekproefomvang	circa 700 scholen (450 basisscholen, 200 scholen met veel achterstandsleerlingen en 100 scholen uit het speciaal

Verzamelmethode	onderwijs); in totaal circa 57.000 leerlingen in het basis-
Opdrachtgever	onderwijs en 5.400 leerlingen in het speciaal onderwijs
Uitvoerder veldwerk	schriftelijke vragenlijsten; Cito-schoolvorderingstoetsen Programmaad voor onderwijsonderzoek (PROO)
Frequentie	Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen (ITS)
Berichtgevers	i.s.m. het SCO-Kohnstamm-instituut tweejaarlijkse peiling vanaf schooljaar 1994/'95 achtergrondgegevens via ouders van leerlingen, leerkrach- ten en schooldirecties
PRIMA'88	Landelijke evaluatie onderwijsvoorrangsbeleid (LEO)
Steekproefmethode	3,5% random steekproef; stratificatie naar wel of geen onderwijsvoorrangsgebied en schoolscore; aangevuld met steekproef van de helft van de voorrangsgebieden
Steekproefomvang	er zijn circa 1250 scholen benaderd
Respons	696 scholen waren bereid om mee te doen (56%)
Opdrachtgever	Instituut voor Onderzoek van het Onderwijs svo
Uitvoerder veldwerk	Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen (ITS) en Gronings Instituut voor Onderzoek van Onderwijs, Opvoeding en Ontwikkeling (GION)
PRIMA'94	Prima I
Veldwerkperiode	schooljaar 1994/'95
Respons	789 scholen; 14.432 leerlingen in groep 2, 15.343 leerlingen in groep 4, 14.041 leerlingen in groep 6 en 16.054 leer- lingen in groep 8
PRIMA'96	Prima II
Veldwerkperiode	schooljaar 1996/'97
Respons	622 scholen; 18.113 leerlingen in groep 2, 17.125 leerlingen in groep 4, 14.879 leerlingen in groep 6 en 13.847 leer- lingen in groep 8
PRIMA'98	Prima III
Veldwerkperiode	schooljaar 1998/'99
Respons	602 scholen; 16.830 leerlingen in groep 2, 16.953 leerlingen in groep 4, 14.992 leerlingen in groep 6 en 14.182 leer- lingen in groep 8

PRIMA'00	Prima IV
Veldwerkperiode	schooljaar 2000/'01
Respons	597 scholen; 16.181 leerlingen in groep 2, 15.223 leerlingen in groep 4, 14.945 leerlingen in groep 6 en 13.888 leerlingen in groep 8

Sociale positie en voorzieningengebruik allochtonen (SPVA)

Het onderzoek naar de sociale positie en het voorzieningengebruik van allochtonen is opgezet om de positie van de vier grootste minderheidsgroeperingen, Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen, regelmatig in kaart te brengen. Het wordt in de eerste plaats gebruikt om te onderzoeken in welke mate personen uit de minderheden naar evenredigheid participeren in de maatschappelijke kerninstituties onderwijs en arbeidsmarkt.

In 2003 is een SPVA-onderzoek gehouden onder de vijf grootste groepen allochtonen uit vluchtelingenlanden (Afghanen, Irakezen, Iraniërs, (voormalig) Joegoslaven en Somaliërs). Dit onderzoek naar de sociale positie en het voorzieningengebruik van nieuwkomers bevat grotendeels dezelfde thema's als het SPVA-onderzoek onder de klassieke groepen

Doelpopulatie	allochtone bevolkingsgroepen in Nederland: Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	huishouden
Entiteiten	huishoudens en personen
Steekproefkader	gemeentelijke bevolkingsregisters
Steekproefmethode	tweetrapssteekproef: gemeenten, huishoudens
Verzamelmethode	mondelijke vragenlijst
Opdrachtgever	Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek (ISEO); vanaf 1998 Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek (ISEO) en Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)
Frequentie	onregelmatig sinds 1988
Weging	Omdat de SPVA-bestanden van 2002 en 2003 niet volledig representatief zijn voor een aantal belangrijke achtergrondkenmerken, is in deze bestanden een weging toegepast. De weefactor is geconstrueerd op basis van een poststratificatie van de variabelen leeftijd, geslacht en generatie.
Berichtgevers	hoofd huishouden voor de algemene vragenlijst; overige leden van het huishouden ouder dan twaalf jaar krijgen een verkorte vragenlijst

SPVA'88	
Veldwerkperiode	1988
Uitvoerder veldwerk	Bureau Veldkamp
Aantallen	4004 huishoudens; 5445 personen
Respons	variërend van 50% tot 79%
SPVA'91	
Veldwerkperiode	voorjaar 1991
Uitvoerder veldwerk	Bureau Veldkamp
Aantallen	4030 huishoudens; 9395 personen
Respons	circa 60%
SPVA'94	
Veldwerkperiode	voorjaar 1994
Uitvoerder veldwerk	Het Amsterdamse Bureau voor Onderzoek en Statistiek (O+S)
Aantallen	4096 huishoudens; 8304 personen
Respons	circa 60%
SPVA'98	
Veldwerkperiode	eerste helft 1998
Uitvoerder veldwerk	Bureau Veldkamp
Aantallen	7553 huishoudens; 14.483 personen
Respons	variërend van 48% tot 61%
SPVA'02	
Veldwerkperiode	februari 2002 – april 2003
Uitvoerder veldwerk	Bureau Veldkamp
Aantallen	4199 huishoudens; 8321 personen
Respons	variërend van 44% tot 52%

Aantal personen in het SPVA naar land van herkomstgroepering

	Antillen	Turkije	Marokko	Suriname	Nederland
1988	579	847	755	790	1035
1991	1126	2375	2316	1702	1874
1994	1005	1911	1937	1529	1922
1998	1696	3755	3112	3408	2512
2002	1327	2649	2245	1892	–

SPVA'03	
Doelpopulatie	huishoudens in Nederland van Somalische, Iraanse, Irakese, Afghaanse of Joegoslavische afkomst
Veldwerkperiode	voorjaar 2003
Verzamelmethode	computer assisted personal interviewing (CAPI)
Uitvoerder veldwerk	Bureau Veldkamp
Aantallen	gesprekken met 728 Afghaanse, 706 Irakese, 719 Iraanse, 714 (ex-) Joegoslavische en 675 Somalische huishoudens, in totaal 3542 huishoudens en 5594 personen;
Respons	variërend van 43% tot 55%;

Summary

Wide social distance between ethnic minority and native population

Of the ethnic minority groups studied here, people of Turkish origin have the strongest orientation towards their own ethnic group; two out of three Turks living in the Netherlands have a predominantly Turkish circle of friends and acquaintances. This holds to a slightly lesser extent for Moroccans, though a large majority of this group mainly have contact with members of their own group in their free time. People of Surinamese and Antillean origin have a much more ethnically mixed circle of friends and acquaintances. The same applies for the majority of refugee groups, a striking finding given their much shorter period of residence in the Netherlands. Nationals of Iran and (former) Yugoslavia, in particular, have frequent contact with the indigenous population. Somalis, by contrast, predominantly have contact with members of their own group. The fact that, across the board, refugees relatively frequently socialise with the native population is related among other things to their relatively high education level, the small size of these groups and their dispersal throughout the country.

One worrying development is that in the last ten years the frequency of social contact with the native population by Turks and Moroccans has declined, while among Surinamese and Antilleans it has stabilised. The social distance from the native population is thus not reducing. Of great significance in this connection is that contacts between second-generation Turkish and a Moroccan immigrants and the indigenous population have been steadily declining in recent years, a development that is linked to the steady rise in the numbers of ethnic minorities living in the large cities. This alone has greatly increased the chances that ethnic minorities will meet members of their own group. A further factor is the continuing high influx of Turkish and Moroccan ‘marriage migrants’ who, as this study has shown, remain largely ensconced in their own community. This naturally exacerbates the problem of – in this instance voluntary – social segregation.

The identified social distance is due not only to the fairly strong orientation of Turks and Moroccans towards their own ethnic group, but also to the low level of contacts by the native population with ethnic minorities. Only one in three indigenous Dutch people themselves maintain contacts with members of ethnic minorities in their free time. This has to do among other things with the residential segregation of the ethnic and native communities, but also with what might be termed ‘ethnic distance’, whereby many native Dutch citizens prefer to keep ethnic minorities at a distance.

High level of contact in mixed neighbourhoods

This study shows that the observed social distance has a great deal to do with the residential segregation of different population groups. Contact with the indigenous population is lowest in neighbourhoods containing large numbers of ethnic minorities. This applies in particular for Amsterdam, Rotterdam and The Hague, where one in three residents is now of non-Western origin. By way of illustration, if virtually no ethnic minorities live in a neighbourhood, half the Turkish and Moroccan community have contacts predominantly with members of their own ethnic group. This proportion increases sharply if more than half the residents in the neighbourhood are of non-Western origin: then at least two out of three Turks and Moroccans mainly have contact with members of their own group. One in five people of Surinamese and Antillean origin who live in a 'white' neighbourhood have contact predominantly with their own ethnic group; this applies for half of those living in 'black' neighbourhoods. Homogeneous neighbourhoods thus reinforce ethnically homogeneous contacts. The neighbourhood is therefore a significant factor in the contacts between different population groups.

The same applies for the native population. Indigenous Dutch people come into contact with members of minorities more often if they live in a mixed neighbourhood. Where there is the opportunity for contact, as in mixed neighbourhoods, this is also more likely to take place.

Limits to mixing

There is however a limit to the effect of the presence of ethnic minorities in a neighbourhood. Our findings suggest that if more than half the residents are members of non-Western ethnic minorities, contact of the native with ethnic populations in fact generally declines. A rapid influx of non-Western ethnic minorities also has a negative impact; if the ethnic population of a neighbourhood increases within a short space of time, contacts between the indigenous population and ethnic residents of their neighbourhood or town reduce. This is connected with the fact that an overly visible presence of ethnic minorities in a neighbourhood is perceived as threatening by the indigenous residents, causing them to withdraw more and more into their own ethnic group. In this respect the growing concentration of ethnic minorities in the large cities has a negative impact, since it will lead to even fewer contacts.

Contact important for command of Dutch language

To a large extent, the correlation between ethnic concentration and language depends on the contacts between the ethnic and indigenous population. The concentrations of ethnic minorities in certain neighbourhoods are an obstacle to contacts between minorities and natives, and it is precisely these contacts that are important for gaining a rapid and good command of the Dutch language. Ethnic minorities with frequent contacts with indigenous Dutch citizens have a significantly better command of Dutch than those who have little or no contact with native

Dutch speakers. The fact that Turks have the poorest command of Dutch of all ethnic minority groups, for example, has much to do with the strong orientation of Turks towards their own ethnic group. A poor command of the language also naturally presents a considerable obstacle to contacts with the indigenous population and is therefore an important hindrance to the integration of minorities into Dutch society.

Impact of 'ethnic schools' small

The debate on ethnic concentration focuses a good deal of attention on the assumed negative influence of 'ethnic schools'. The educational achievements of pupils at these schools are indeed below those of pupils at mixed and 'white' schools, but the negative influence of the school should not be exaggerated. Most of the difference in achievement is not due to the 'colour' of the school, but due to socio-economic differences. Children at predominantly ethnic schools often come from lower socio-economic backgrounds, and it is this that is the key determinant of their school achievement. Moreover, 'ethnic schools' appear to be becoming more and more adept at dealing with the language disadvantage of these children: they are making greater progress in educational achievement than 'white' and mixed schools.

Of course, the effects of ethnic concentration are not limited to educational achievement. A high concentration of ethnic minorities at a school means that the children concerned probably have virtually no contact with indigenous pupils, which may adversely affect the integration of these children, for example due to the image the two groups have of each other, their views on the social climate in the Netherlands, their choice of school and their chances of finding employment.

Contact important for mutual acceptance

This study shows that contacts between the ethnic and indigenous population are also important in promoting mutual acceptance. A greater social distance between population groups is accompanied by lower mutual esteem and negative stereotyping. In fact, the views on each other's characteristics are not overly negative, though the indigenous population is significantly less positive in their opinion of Moroccans. The situation changes when people are asked about the possibility of admitting ethnic minorities and the size of the ethnic population; the views of the native population are then predominantly negative. Strikingly enough, many members of ethnic minorities share this view to some extent. They also have their doubts about the social climate towards minorities in general. A fair number of ethnic minorities feel that they are accepted in the Netherlands to only a limited extent. Among the groups living in the Netherlands longest, Turks are the most pessimistic here. Among refugee groups, this applies most for Iranians.

This study shows that a rapid influx of ethnic minorities into a neighbourhood leads the ethnic and native populations to form a more negative image of each other. This is because indigenous people living in these neighbourhoods feel more threatened

by the presence of ethnic minorities than residents of neighbourhoods where the ethnic mix has not changed so quickly. It also has to do with the fact that there are fewer contacts between the native and ethnic population groups in neighbourhoods where the ethnic population has increased rapidly. And it is precisely these social contacts which tend to mitigate mutual views; the more time indigenous and ethnic minority people spend with each other in their free time and the more they visit each other at home and in their neighbourhood, the more positive are their views of each other. Familiarity thus does indeed breed mutual acceptance – an important finding in the present social debate in which tensions between ethnic groups appear to be becoming ever more visible.

The findings summarised

Table 6.1 summarises the main findings of this study. Three things are immediately apparent. First, high concentrations of ethnic minorities in a neighbourhood have consequences mainly for the degree of contact between the indigenous and ethnic populations. Moreover, a rapid *change* in these concentrations is seen as negative by indigenous residents (affecting both their contacts *with* and their views *on* ethnic minorities). Finally, the table highlights the importance of inter-ethnic contact for command of the Dutch language and for mutual acceptance.

Table 6.1

Summary of the relations found between the concentrations of ethnic minorities in a neighbourhood or school, the change in those concentrations, the degree of inter-ethnic contact and the dependent variables (contacts, language and attitudes) in this study

	% minorities in neighbourhood/school	change in % minorities in neighbourhood	inter-ethnic contact
ethnic minorities			
inter-ethnic contact	–	0	
command of Dutch language (neighbourhood)	(–)	0	+
language achievement (primary school)	(–)		
stereotypical attitudes	0	(–)	+
perceived acceptance	0	0	+
indigenous population			
inter-ethnic contact	+	–	
stereotypical views	0	–	+
attitude to minorities	0	0	+

+ = positive effect; – = negative effect, (–) = slight negative effect; 0 = no (significant) effect, empty cell = relationship not studied.

The importance of education

Finally, we would emphasise once again the importance of education for the integration of minorities. The fact that, as this study has shown, refugees – despite the relatively short time they have spent in the Netherlands – have established so many contacts with the indigenous population and often already have a good command of the Dutch language, has a great deal to do with the fact that their education level is generally higher. All manner of analyses reaffirm the central role of education in the social and cultural integration of minorities (Dagevos et al. 2003; Hagendoorn et al. 2003). The importance of education as a driver of integration can therefore not be stressed often enough. A good education is not only important in enabling immigrants to attain a good socio-economic position, but also benefits their socio-cultural integration; better-educated members of ethnic minorities have more contacts with the native population, speak the Dutch language better and have a positive influence on their children's command of the language.

In short, better-educated members of ethnic minorities generally have a much stronger orientation towards Dutch society. Conversely, the better-educated members of the native Dutch population generally have more contacts with members of ethnic minorities and also have a more positive image of them. The pressure on the major cities is likely to increase further in the years ahead due to the influx of low-opportunity newcomers and the move of the indigenous and – to an increasing extent – ethnic middle class. The term 'ethnic flight' has even been used in this connection (De Groot 2004). The above findings are a stark illustration that maximum efforts should be made to persuade this high-potential middle class – both indigenous and ethnic minority – to stay in the large cities. Precisely these groups can stimulate mutual contacts between different ethnic groups.

Different groups, different integration patterns

If the findings on the contact patterns are related to the (average) socio-economic position of the ethnic minority groups studied here, several 'integration patterns' emerge. People of Surinamese and, to some extent, Antillean background (with the exception of recently migrated, largely low-opportunity Antilleans) combine a reasonably favourable social position with a relatively high rate of contact with the native population. By contrast, Turks and Moroccans – but also Somalis – are in a less favourable socio-economic position on average and also have considerably fewer contacts with the indigenous population. The other refugee groups, by contrast, have strikingly frequent social contacts with the indigenous population, even though their socio-economic position is generally weak.

Literatuur

- Billiet, J., R. Eisinga en P. Scheepers (1996). 'Ethnocentrism in the Low Countries, a Comparative Perspective'. In: *New Community, European Journal on Migration and Ethnic Relations* (3), p. 401-416.
- Blalock, H.M. (1967). *Toward a Theory of Minority Group Relations*. New York: John Wiley and Sons.
- Blokland-Potters, T. (1998). *Wat stadsbewoners bindt. Sociale relaties in een achterstandswijk*. Kampen: Kok Agora.
- Bobo, L. (1988). 'Group Conflict, Prejudice and the Paradox of Contemporary Racial Attitudes', in: P. Katz, en D. Taylor (red.). *Eliminating Racism. Profiles in Controversy* (p. 85-114). New York: Plenum Press.
- Bolt, G. (2004). 'Over spreidingsbeleid en drijfzand'. In: *Migrantenstudies* 2. p. 60-73.
- Bolt, G. en R. van Kempen (2000). 'Concentratie en segregatie in Nederlandse steden'. In: R. van Kempen et al. (red.). *Segregatie en concentratie in Nederlandse steden. Mogelijke effecten en mogelijk beleid*. Assen: Van Gorcum.
- Brassé, P. en H. Krijnen (red.) (2005). *Gescheiden of gemengd. Een verkenning van etnische concentratie op school en in de wijk*. Utrecht: Forum, Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling.
- Bronneman-Helmers, R. (2004). 'Onderwijs'. In: SCP, *In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004* (p. 363-412). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- CBS (2003). 'Ontwikkelingen in de volgmigratie van asielmigranten'. In: *Bevolkingstrends* 2, p. 13-19.
- CBS (2004). *Bevolkingsdynamiek in de vier grote steden*. In: *Bevolkingstrends* 2, p. 59-68.
- Coenders, M. en P. Scheepers (1998). 'Support for Ethnic Discrimination in the Netherlands 1979-1993; Effects of Period, Cohort and Individual Characteristics'. In: *European Sociological Review* 4, p. 405-422.
- Coenders, M., M. Lubbers en P. Scheepers (2004). 'Weerstand tegen scholen met allochtone kinderen. De etnische tolerantie van hoger opgeleiden op de proef gesteld'. In: *Mens en Maatschappij* 79, p. 124-147.
- Dagevos, J. (2001). *Perspectief op integratie. Over de sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Dagevos, J. (2002). 'Sociale afstand tussen etnische minderheden en autochtonen: stand van zaken, ontwikkelingen en analyse'. In: J. de Hart et al. *Zekere banden. Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid* (p. 143-162). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dagevos, J. (2003a). 'Werkloosheid en uitkeringsafhankelijkheid'. In: J. Dagevos, M. Gijsberts en C. van Praag (red.). *Rapportage minderheden 2003* (p. 201-230). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dagevos, J. (2003b). 'Op de golven van de conjunctuur. De werkloosheid onder minderheden en ontwikkelingen in het beleid'. In: *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken* (19) 4, p. 350-366.
- Dagevos, J. (2005). 'Gescheiden werelden. De etnische signatuur van vrijetijdscontacten van minderheden'. In: *Sociologie* (1) 1, p. 52-69.
- Dagevos, J. en A. Odé (2003). *Minderheden in Amsterdam. Contacten, concentratie en integratie*. Amsterdam: Wetenschappelijke Raad voor Amsterdam/Siswo.
- Dagevos, J. en R. Schellingerhout (2003). 'Sociaal-culturele integratie. Contacten, cultuur en oriëntatie op de eigen groep'. In: J. Dagevos, M. Gijsberts en C. van Praag (red.). *Rapportage minderheden 2003* (p. 317-362). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Dagevos, J. en J. Veenman (1996). 'Sociale netwerken en hun functionaliteit'. In: J. Veenman (red.). *Keren de kansen? De tweede-generatie allochtonen in Nederland* (p. 81-101). Assen: Van Gorcum.
- Doorn, J., M. Gijsberts en C. van Praag (red.) (2003). *Rapportage minderheden 2003*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Doorn, J.A.A. van (1955). 'Wijk en stad. Reële integratiekaders?' In: S.J. Groeneman en H. de Jager (red.). *Staalkaart der Nederlandse sociologie* (p. 231-253). Assen: Van Gorcum.
- Driessen, G. (2004). 'De taalsituatie van Caribische en Mediterrane migranten. Ontwikkelingen in taalvaardigheid en taalkeuzes in Antilliaanse, Surinaamse, Turkse en Marokkaanse gezinnen gedurende de periode 1995-2003'. In: *Migrantenstudies* (20) 2, p. 74-93.
- Driessen, G. et al. (2003). *Sociale integratie in het primair onderwijs*. Amsterdam/Nijmegen: SCO-Kohnstamm Instituut/Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen (ITS).
- Forbes, H.D. (1997). *Ethnic Conflict, Commerce, Culture and the Contact Hypothesis*. New Haven (Conn.): Yale University Press.
- Gemeente Rotterdam (2003). *Rotterdam zet door. Op weg naar een stad in balans*. Rotterdam: Gemeente Rotterdam.
- Gijsberts, M. (2003a). 'Minderheden in het basisonderwijs'. In: J. Dagevos, M. Gijsberts en C. van Praag (red.). *Rapportage minderheden 2003* (p. 63-109). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gijsberts, M. (2003b). 'Opleidingsniveau en taalbeheersing'. In: J. Dagevos, M. Gijsberts en C. van Praag (red.). *Rapportage minderheden 2003. Onderwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie* (p. 37-62), Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gijsberts, M. (2004). 'Minderheden en integratie'. In: SCP, *In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004* (p. 131-177). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gijsberts, M. en J. Dagevos (2004). 'Concentratie en wederzijdse beeldvorming tussen autochtonen en allochtonen'. In: *Migrantenstudies* (20) 3, p. 145-168.
- Gijsberts, M., L. Hagendoorn en P. Scheepers (red.) (2004). *Nationalism and Exclusion of Migrants. Cross-National Comparisons*. Aldershot: Ashgate.
- Gordon, M. (1964). *Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion and National Origins*. New York: Oxford University Press.
- Gramberg, P. en G. Ledoux (2005). 'Bestrijden van schoolsegregatie: dringend nodig, zinloos of onhaalbaar?' In: P. Brassé en H. Krijnen (red.). *Gescheiden of gemengd. Een verkenning van etnische concentratie op school en in de wijk* (p. 17-31). Utrecht: Forum, Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling.
- Granovetter, M.S. (1973). 'The Strength of Weak Ties'. In: *American Journal of Sociology* (78) 6, p. 1360-1380.
- Groot, C. de (2004). 'Zwarte vlucht'. *De sub(urbane) locatiekeuze van klassieke allochtonen in Amsterdam*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- Hagendoorn, L. en P. Sniderman (2001). 'Experimenting with a National Sample: A Dutch Survey of Prejudice'. In: *Patterns of Prejudice* 35, p. 19-31.
- Hagendoorn, L., J. Veenman en W. Vollebergh (red.) (2003). *Integrating Immigrants in the Netherlands. Cultural versus Socio-Economic Integration*. Aldershot: Ashgate.
- Hamburger, J. en M. Hewstone (1997). 'Inter-Ethnic Contact as a Predictor of Blatant and Subtle Prejudice: Test of a Model in Four West European Nations'. In: *British Journal of Social Psychology* 36, p. 173-190.
- Harms, E. (2004). 'Tempo herhuisvesting bepaalt tempo nieuwbouw. Hoogvliet wil sociale structuur behouden'. In: *Aedes. Vaktijdschrift voor woningcorporaties*, 24 november 2004, p. 58-61.

- Kempen, R. van (1999). 'De buurt van belang? Activiteiten en sociale contacten van bewoners in twee Utrechtse achterstandsbuurten'. In: B. Völker en R. Verhoeff (red.). *Buren en buurten. Nederlands onderzoek op het snijvlak van sociologie en sociale geografie* (p. 69-86). Amsterdam: Siswo.
- Kleinhans, R. (2004). *De sociale impact van herstructurering en herhuisvesting. Koepelrapport Corpo-venista-project*. Delft: Onderzoeksinstituut OTB.
- Kromwijk, M. (2004). 'Herstructureer economie de wijk in!'. In: *Aedes, Vaktijdschrift voor woningcorporaties*, 24 november 2004, p. 30-31.
- Kunovich, R. (2004). 'Social Structural Position and Prejudice: An Exploration of Cross-National Differences in Regression Slopes'. In: *Social Science Research* 33, p. 20-44.
- Laan Bouma-Doff, W. van der (2004). 'Begrensd contact. De relatie tussen ruimtelijke segregatie van allochtonen en de mate van contact met autochtonen'. In: *Mens & Maatschappij* (79) 4, p. 348-366.
- Laan Bouma-Doff, W. van der (2005). *De buurt als belemmering?* Assen: Van Gorcum.
- Langen, A. van en C. Surhe (2000). Ontwikkelingen in de schoolloopbanen van achterstandsleerlingen. Vergelijkende analyses van een aantal leerlingcohorten in basis- en voortgezet onderwijs. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen (ITS).
- Lubbers, M. (2001). *Exclusionistic Electorates* (proefschrift). Amsterdam: Thela Thesis.
- Maagdenberg, V. van den (red.) (2004). *Jaarrapport Integratie 2004*. Rotterdam: Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek (ISEO), Erasmus Universiteit.
- Mulder, L. (1996). *Meer voorrang, minder achterstand? Het onderwijsvoorrrangsbeleid getoetst*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen (ITS).
- Mulder, L. en D. Uerz (2000). *In een vreemd land op school. De onderwijspositie van asielzoekerskinderen in het basisonderwijs in schooljaar 2000/2001*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen (ITS).
- Musterd, S. en W. Ostendorf (2000). 'Segregatie, concentratie en beleid'. In: R. van Kempen et al. (red.). *Segregatie en concentratie in Nederlandse steden. Mogelijke effecten en mogelijk beleid* (p. 35-47). Assen: Van Gorcum.
- Nio, I. (2004). 'Migrantenwijken.' In: *Stedebouw & Ruimtelijke Ordening* (85) 5, p. 6-9.
- Odé, A. (2002). *Ethnic-Cultural and Socio-Economic Integration in the Netherlands. A Comparative study of Mediterranean and Carribean Minority Groups*. Assen: Van Gorcum.
- Olzak, S. (1992). *The Dynamics of Ethnic Competition and Conflict*. Stanford: Stanford University Press.
- Ostendorf, W. en S. Musterd (2005). 'Segregatie en integratie. Feiten en visies'. In: P. Brassé en H. Krijnen (red.). *Gescheiden of gemengd. Een verkenning van etnische concentratie op school en in de wijk* (p. 77-93). Utrecht: Forum.
- Park, R.E. (1928). 'Human Migration and the Marginal Man'. In: *American Journal of Sociology* 33, p. 81-117.
- Portes A. en M. Zhou (1994). 'Should Immigrants Assimilate?'. In: *Public Interest* (18), p. 116-125.
- Praag, C. van (2003a). 'Demografie'. In: J. Dagevos, M. Gijsberts en C. van Praag (red.). *Rapportage minderheden 2003* (p. 13-33). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Praag, C. van (2003b). 'Wederzijdse beeldvorming'. In: J. Dagevos, M. Gijsberts en C. van Praag (red.). *Rapportage minderheden 2003* (p. 363-392). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Praag, C. van (2004). 'De zin van spreiding'. In: *Stedebouw & Ruimtelijke ordening* 85 (5), p. 20-21.
- Quillian, L. (1995). 'Prejudice as a Response to Perceived Group Threat: Population Composition and Anti-Immigrant and Racial Prejudice in Europe'. In: *American Sociological Review* 60, p. 816-860.

- Rettab, B. (1995). *The Economic Performance of the Immigrant Workforce. A Case Study of Moroccans in the Netherlands* (proefschrift). Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- RMO (2005). Eenheid, verscheidenheid en binding. Over concentratie en integratie van minderheden in Nederland. Den Haag: Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Roof, W.C. (1974). 'Religious Orthodoxy and Minority Prejudice: Causal Relationships or Reflection of Localistic Worldview'. In: *American Journal of Sociology* 80, p. 630-644.
- Scheepers, P. (1996). 'Etnocentrisme en rechts-extremisme; reacties op de komst en aanwezigheid van etnische minderheden'. In: H.B.G. Ganzeboom en W.C. Ultee (red.). *De sociale segmentatie van Nederland in 2015* (p. 247-301). Den Haag: Sdu.
- Scheepers, P., A. Felling en J. Peters (1990). 'Social Conditions, Authoritarianism and Ethnocentrism; A Theoretical Model of the Early Frankfurt School Updated and Tested'. In: *European Sociological Review* 1, p. 15-29.
- Scheepers, P., H. Schmeets en A. Felling (1997). 'Fortress Holland, Support for Ethnocentric Policies among the 1994 Electorate of the Netherlands'. In: *Ethnic and Racial Studies* 20, p. 145-159.
- Scheepers, P., M. Gijsberts en M. Coenders (2002). 'Ethnic Exclusionism in European Countries. Public Opposition to Civil Rights for Legal Migrants as a Response to Perceived Ethnic Threat'. In: *European Sociological Review* 18, p. 17-34.
- Scheepers, P., M. Coenders en M. Lubbers (2004). 'Historisch overzicht van etnocentrische reacties in Nederland aan het eind van de 20ste eeuw'. In: *B&M, Tijdschrift voor Beleid, Politiek en Maatschappij* 30, p. 80-89.
- Scheffer, P. (2004). 'De vermijding voorbij. Acht stellingen over segregatie en integratie'. In: Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling (red.). *Over insluiting en vermijding* (p. 51-90). Den Haag: Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling (Werkdocument 6).
- Smeets, H.M.A.G., S. Dominguez Martinez, S. Groeneveld, J. Veenman (2003). *Jaarboek minderheden 2003*. Houten/Mechelen: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Snijders, T. en R. Bosker (1999). *Multilevel Analysis: An Introduction to Basic and Advanced Multilevel Modelling*. London: Sage.
- SCP (2003). *De sociale staat van Nederland 2003*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, M.C. (1998). 'How White Attitudes Vary with the Racial Composition of Local Populations: Numbers Count'. In: *American Sociological Review* 63, p. 512-535.
- Tesser, P.T.M. en J. Iedema (2001). *Rapportage minderheden 2001. Deel 1. Vorderingen op school*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tesser, P.T.M., J.G.F. Merens en C.S. van Praag (1999). *Rapportage minderheden 1999. Positie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Elsevier Bedrijfsinformatie.
- Tesser, P.T.M. et al. (1995). *Rapportage minderheden 1995. Concentratie en segregatie*. Rijswijk/ Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA.
- TK (2003/2004a). *Bruggen bouwen. Eindrapport tijdelijke Commissie onderzoek integratiebeleid*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2003/2004, 28689, nr. 8-9.
- TK (2003/2004b). *Aanpak onderwijsachterstanden*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2003/2004, 27020, nr. 39.
- Tubergen, F. van (2005). *The Integration of Immigrants in Cross-National Perspective. Origin, Destination, and Community Effects* (proefschrift). Utrecht: Utrecht University.
- Tubergen, F. van en M. Kalmijn (2002). 'Tweede-taalverwerving en taalgebruik onder Turkse en Marokkaanse immigranten in Nederland: investering of gelegenheid?' In: *Migrantenstudies* 3, p. 156-177.

- Uitermark, J. en J.W. Duyvendak (2004). 'De weg naar sociale insluiting. Over segregatie, spreiding en sociaal kapitaal'. In: Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling (red.). *Over insluiting en vermijding* (p. 7-49). Den Haag: Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling (Werkdocument 6).
- Uunk, W. (2002). *Concentratie en achterstand. Over de samenhang tussen etnische concentratie en de sociaal-economische positie onder allochtonen en autochtonen*. Assen: Van Gorcum.
- Uunk, W. en S. Dominguez Martinez (2002). *Wijken in beweging. Migratie in en uit concentratiewijken*. Assen: Van Gorcum.
- Veenman, J. (1996). *Heb je niets, dan ben je niets. Tweede-generatie allochtone jongeren in Amsterdam*. Assen: Van Gorcum.
- Veenman, J. (2003). 'Allochtonen en hun sociaal kapitaal'. In: *ESB-dossier Sociaal kapitaal*, maart 2003, p. 24-25.
- Veldboer, L. en J.W. Duyvendak (2004). 'Wonen en integratiebeleid: een gemengd beeld'. In: *Sociologische Gids* (51) 1, p. 36-52.
- Verberk, G. (1999). *Attitudes towards Ethnic Minorities. Conceptualizations, Measurements and Models* (proefschrift). Nijmegen: Katholieke Universiteit.
- Vogels, R. en R. Bronneman-Helmerts (2003). *Autochtone achterstandsleerlingen. Een vergeten groep*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- de Volkskrant (2004). 'Niemand neemt de loopbrug tussen arm en rijk. Afrikaanderwijk en Kop van Zuid blijven ondanks stedenbouwkundige plannen twee gescheiden werelden in Rotterdam'. In: *de Volkskrant*, 15 april 2004.
- Wilson, W.J. (1987). *The Truly Disadvantaged. The Inner City, the Underclass and Public Policy*. Chicago/London: University of Chicago Press.
- Wittebrood, K. (2000). 'Buurten en geweldscriminaliteit: een multilevel-analyse'. In: *Mens en Maatschappij* (75) 2, p. 92-109.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma (2004-2005) is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl. Het Werkprogramma is rechtstreeks te bestellen bij het Sociaal en Cultureel Planbureau.
ISBN 90-377-0165-5

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel (prijswijzigingen voorbehouden). Een complete lijst is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Sociaal en Cultureel Rapport 1998. ISBN 90-5749-114-1

Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2

Sociaal en Cultureel Rapport 2002. De kwaliteit van de quartaire sector. ISBN 90-377-0106-x

In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004. ISBN 90-377-0159-0

The Netherlands in a European Perspective. Social & Cultural Report 2000. ISBN 90-377-0062-4
(English edition 2001)

Social and Cultural Report 2002. The Quality of the Public Sector (Summary). ISBN 90-377-0118-3

Nederlandse populaire versie van het SCR 1998

Een kwart eeuw sociale verandering in Nederland; de kerngegevens uit het Sociaal en Cultureel Rapport. Carlo van Praag en Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-662-8

Engelse populaire versie van het SCR 1998

25 Years of Social Change in the Netherlands; Key Data from the Social and Cultural Report 1998.

Carlo van Praag and Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-580-x

Nederlandse populaire versie van het SCR 2000

Nederland en de anderen; Europese vergelijkingen uit het Sociaal en Cultureel Rapport 2000. Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-5875-141-4

SCP-publicaties 2004

2004/4 Zorg en wonen voor kwetsbare ouderen. Rapportage ouderen 2004 (2004).

ISBN 90-377-0156-6

2004/6 The Poor Side of the Netherlands. Results from the Dutch 'Poverty Monitor', 1997-2003 (2004). ISBN 90-377-0183-3

2004/7 Achter de schermen. Een kwart eeuw lezen, luisteren, kijken en internetten (2004).

ISBN 90-377-0129-9

2004/8 Public Sector Performance. An International Comparison (2004). ISBN 90-377-0184-1

2004/11 Verpleging en verzorging verklaard (2004). ISBN 90-377-0189-2

2004/12 Trends in Time. The Use and Organisation of Time in the Netherlands (2004).

ISBN 90-377-0196-5

- 2004/14 Performances du secteur public. Comparaison internationale (2004). ISBN 90-377-0193-0
- 2004/15 Prestaties van de publieke sector. Samenvatting in zeven talen (2004).
ISBN 90-377-0194-9
- 2004/16 Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen (2004). ISBN 90-377-0191-4
- 2004/17 Sociale uitsluiting in Nederland (2004). ISBN 90-377-0160-4
- 2004/18 Prestaties van de publieke sector. Een internationale vergelijking (2004).
ISBN 90-377-0195-7
- 2004/19 Emancipatiemonitor 2004 (2004). ISBN 90-377-0190-6
- 2004/20 Ouders over opvoeding en onderwijs (2004). ISBN 90-377-0158-2

SCP-publicaties 2005

- 2005/1 Landelijk verenigd. Civil society en vrijwilligerswerk IV (2005). ISBN 90-377-0126-4
- 2005/2 Aandacht voor welzijn. Inhoud, omvang en betekenis van de welzijnssector (2005).
ISBN 90-377-0204-X
- 2005/3 De steun voor de verzorgingsstaat in de publieke opinie, 1970-2002 (2005). ISBN 90-377-0157-4
- 2005/4 Kinderen in Nederland (2005). ISBN 90-377-0209-0
- 2005/5 Uit elkaars buurt. De invloed van etnische concentratie op integratie en beeldvorming (2005). ISBN 90-377-0225-2
- 2005/6 Culture-lovers and Culture-leavers. Trends in interest in the arts and cultural heritage in the Netherlands (2005). ISBN 90-377-0217-1
- 2005/7 Cultuurminnaars en cultuurmijders. Trends in de belangstelling voor kunsten en cultureel erfgoed. Het culturele draagvlak 6 (2005). ISBN 90-377-0228-7
- 2005/8 The Hunt for the Last Respondent (2005). ISBN 90-377-0215-5
- 2005/11 Maten voor gemeenten 2005 (2005). ISBN 90-377-0224-4
- 2005/12 Arbeidsmobiliteit in goede banen (2005). ISBN 90-377-0203-1

Onderzoeksrapporten 2004

- 2004/1 Emancipatie in estafette. De positie van vrouwen uit etnische minderheden (2004).
ISBN 90-377-0162-0
- 2004/2 De moraal in de publieke opinie. Een verkenning van normen en waarden in bevolkingsenquetes (2004). ISBN 90-377-0163-9
- 2004/3 Werkt verlof? Het gebruik van regelingen voor verlof en aanpassing van de arbeidsduur (2004). ISBN 90-377-0144-2
- 2004/5 Maten voor gemeenten 2004 (2004). ISBN 90-377-0179-5
- 2004/9 Moslim in Nederland. Een onderzoek naar de religieuze betrokkenheid van Turken en Marokkanen. Samenvatting (2004). ISBN 90-377-0176-0
- 2004/10 Unequal Welfare States (2004). ISBN 90-377-0185-X

Werkdocumenten

- 95 Voorstel voor de toekomstige ontwikkeling van de landelijke jeugdmonitor (2004).
ISBN 90-377-0167-1
- 96 Nieuwe baan of nieuwe functie? Een studie naar de beloning van externe en interne mobiliteit (2004). ISBN 90-377-0172-8
- 98 Landelijk ramingsmodel kinderopvang (2003). ISBN 90-377-0148-5
- 99 Sociale uitsluiting (2003). ISBN 90-377-0154-X
- 100 Het Nationale scholierenonderzoek (NSO) en het Health Behaviour in School-aged Children-onderzoek (HBSC) vergeleken (2004). ISBN 90-377-0150-7
- 101 Schalen van fysieke en psychosociale beperkingen. Het meten van hulpbehoefte bij de indicatiestelling verpleging en verzorging (2004). ISBN 90-377-0151-1

- 102 Vertrouwen in de rechtspraak; theoretische en empirische verkenningen voor een monitor (2004).
ISBN 90-377-0164-7
- 103 Bindingsloos of bandenloos. Normen, waarden en individualisering (2004).
ISBN 90-377-0169-8
- 104 De veeleisende samenleving. De sociaal-culturele context van psychische vermoeidheid (2004).
ISBN 90-377-0170-1
- 105 Cijferrapport Allochtone ouderen (2004). ISBN 90-377-0171-x
- 106 Moslim in Nederland. Een onderzoek naar de religieuze betrokkenheid van Turken en Marokkanen (2004). ISBN 90-377-0178-7 (set, 6 delen)
- 107 The Social State of the Netherlands. Summary (2004). ISBN 90-377-0168-x
- 108 Naar een stelsel van sociale indicatoren voor het Integraal toezicht jeugdzaken. Advies in opdracht van de Inspectie voor de Gezondheidszorg, de Inspectie Jeugdzorg, de Inspectie Openbare Orde en Veiligheid en de Inspectie van het Onderwijs (2004). ISBN 90-377-0186-8
- 109 Kosten en baten van extramuralisering (2004). ISBN 90-377-0187-6
- 110 Verklaringsmodel verpleging en verzorging. Onderzoeksverantwoording (2005).
ISBN 90-377-0199-x
- 112 Wijkkwaliteiten (2005). ISBN 90-377-0216-3
- 113 Ouderen van nu en van de toekomst (2005). ISBN 90-377-0219-8
- 114 Verzonken technologie. ICT en de arbeidsmarkt (2005). ISBN 90-377-0205-8

Overige publicaties

Hollandse taferelen (2004). Nieuwjaarsuitgave 2004. ISBN 90-377-0155-8

Social Europe. European Outlook 1. Annex tot the 'State of the Union 2004' (2004).
ISBN 90-377-0145-0

Does Leave Work? Summary (2004). ISBN 90-377-0182-5

Destination Europe. Immigration and Integration in the European Union (2004).
ISBN 90-377-0198-1

Hier en daar opklaringen (2005). Nieuwjaarsuitgave 2005. ISBN 90-377-0212-0

De jacht op laatste respondent. Samenvatting (2005). ISBN 90-377-0223-6

De grens als spiegel. Een vergelijking van het cultuurbestel in Nederland en Vlaanderen (2005).
ISBN 90-377-0222-8